

**TC.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI**

FAHREDDİN RÂZÎ'NİN MELEK ANLAYIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Zeynep ÖZTÜRK

**DANIŞMAN:
Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ**

KONYA-2019

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	--

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Zeynep ÖZTÜRK
	Numarası	148106011102
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Kelam
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ
	Tezin Adı	Fahreddin Râzî'nin Melek Anlayışı

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan "Fahreddin Râzî'nin Melek Anlayışı" başlıklı bu çalışma 18/06/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Ramazan ALTINTAŞ	
2	Prof. Dr.	Süleyman TOPRAK	
3	Doç. Dr.	Mustafa ÖZGEN	

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Zeynep ÖZTÜRK		
	Numarası	148106011102		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Kelam		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	x	
		Doktora		
Tezin Adı	Fahreddin Râzî'nin Melek Anlayışı			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
Zeynep ÖZTÜRK
İmzası

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Zeynep ÖZTÜRK		
	Numarası	148106011102		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Kelam		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ		
Tezin Adı	Fahredden Râzî'nin Melek Anlayışı			

Melekler gaybi varlıklar olmaları sebebiyle duyularla algılanamadığı için onlarla ilgili bazı yanlış inanç ve tutumlar olabilmektedir. Fakat meleklerle iman, İslâm inanç esaslarından olduğu için meselenin doğru anlaşılması çok büyük önem arz etmektedir. Bu sebeple çalışmamızda meseleyi çok yönlü ilmi kişiliğe sahip Fahreddin Râzî'nin, düşünce sistemine göre ele aldık. Râzî'nin birçok düşüncesi ile ilgili çalışmalar yapıldığını fakat onun melek anlayışı ile ilgili bir çalışma yapılmadığını tespit ederek, çalışmamızda bu boşluğu doldurmaya gayret ettik. Tezimi giriş, iki ana bölüm ve sonuç kısımlarından oluşacak şekilde planladık. Giriş bölümünde çalıştığımız konunun amaç ve önemini ortaya koyarak, bu çalışmada nasıl bir yöntem takip ettiğimizi açıkladık ve melek kavramını ve meleklerin varlığı meselesini ele aldık. Birinci bölümü Râzî'nin melek anlayışına ayırıp, burada alt başlıklar ile meleklerin vasıfları, çeşitleri ve görevleri, akıl ve iradeleri ile sorumlulukları, kendi aralarında ve insanlarla melekler arasındaki derece farklılıkları, İblis bahsi ve meleklerin şekil değiştirmeleri hususlarına ayırdık. İkinci bölümde Râzî'nin bazı inanç gruplarının görüşlerine olan yaklaşımına yer verdik. Çalışmamızda temel kaynak olarak, melek kavramını kelam ilmi açısından çok geniş ele alması sebebiyle, Râzî'nin Tefsir-i Kebîr'ini esas aldık. Râzî'nin bu eserinin yanında diğer eserlerini inceledik. Temel İslam Bilimleri, Felsefe ve Din Bilimleri alanındaki çalışmalardan, hadis-i şeriflerden, ansiklopedi ve lügatlerden faydalandık. Tüm bunların yanında Râzî'nin diğer görüşleri ile melekler, şeytanlar ve cinlerle ilgili çalışılmış tezleri inceledik. "Fahredden Râzî'nin Melek Anlayışı" adını verdiğimiz bu çalışma, melek kavramının doğru anlaşılmasına katkı sağlamak için büyük bir titizlikle çalışılmış bir üründür.

Anahtar kelimeler: Melek, Görülmeyen Varlık, Râzî, Kavram, Din

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Zeynep ÖZTÜRK		
	Student Number	148106011102		
	Department	Temel İslam Bilimleri / Kelam		
	Study Programme	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Supervisor	Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ		
Title of the Thesis/Dissertation	Fahredden Râzî'nin Melek Anlayışı			

Since angels cannot be perceived by the senses due to their being unseen, there may be some false beliefs and attitudes about them. But because the belief in angels is one of the principles of Islamic faith, it is very important to understand the issue in the correct way. For this reason, in our study, we have discussed the issue according to the thought system of Fahreddin Râzî, who has a multi-faceted scientific personality. We tried to fill this gap in our study by identifying that there were studies about Râzî's many thoughts but there was no study about his angelic understanding. We have planned my thesis with introduction, two main sections and conclusion parts. In the introduction part, by explaining the purpose and importance of the subject we have studied, we have explained what kind of method we have followed and discussed the concept of angel and the question of the existence of angels. We have devoted the first part to the angelic understanding of Râzî and spared the subheadings as the characteristics of angels, their kinds and duties, their minds and wills and their responsibilities, the degree differences between people and angels, and in themselves, the subject of demon and the angels' deformation. In the second part, we have included Râzî's approach to the views of some belief groups. In our study, as the main source, we have taken Râzî's Tafsir-i Kebir as basis since the concept of the angel in terms of kalam is very broad. In addition to this work, we have examined other works of Râzî. We have benefitted from the studies in the fields of Basic Islamic Sciences, Philosophy and Religious Sciences, hadiths, encyclopedias and vocabulary. In addition to all these, we have examined other views of Râzî and the theses about the angels, the demons and the jinn. This work, which we call "Fahredden Râzî's Understanding of Angel", is a product that has been meticulously studied to contribute to the correct understanding of the concept of angel.

Key words: Angel, Invisible Being, Râzî, Concept, Religion

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
GİRİŞ.....	1
A. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	1
B. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	2
C. MELEK KAVRAMI VE MELEKLERİN VARLIĞI.....	3
a. Melek Kavramının Sözlük ve Terim Anlamı.....	3
b. Meleklerin Varlığı.....	4

BİRİNCİ BÖLÜM

FAHREDDİN RAZÎ'YE GÖRE MELEK ANLAYIŞI

A. MELEKLERİN VASIFLARI.....	8
a. Yaratılışları.....	8
a. a. Zaman Bakımından.....	9
a. b. Madde Bakımından.....	10
b. Cinsiyetlerinin Olmaması.....	12
c. Meskenleri.....	14
d. Yemeyip İçmemeleri.....	15
e. Kuvvetleri.....	16
f. Günahsızlığı.....	18
f. a. Harut ve Marut Kıssası.....	22
f. b. İstiğfar Etmeleri.....	24
g. İlimleri.....	25
h. İbadetleri.....	26
ı. Ölümleri.....	28
i. Meleklerin İnsan Suretine Girmesi.....	29
i. a. Hz. İbrahim (a.s.)'e Meleklerin Misafir Olarak Gelmesi.....	29
i. b. Hz. Lut (a.s.)'a Meleklerin Misafir Erkek Kılığında Gelmesi.....	31
i. c. Hz. Meryem'e Meleklerin Müjde İçin Gelmesi.....	32
i. d. Hz. Muhammed (s.a.s.)'e Meleklerin İnsan Suretinde Gelmesi.....	34
i. e. Meleklerin Savaşlara İnsan Suretinde Çıkarak Yardım Etmeleri.....	34

B. MELEKLERİN ÇEŞİTLERİ VE GÖREVLERİ	36
a. Dört Büyük Melek ve Görevleri	36
a. a. Cebrail.....	36
a. b. Melekü'l Mevt.....	38
a. c. İsrail.....	42
a. d. Mikail.....	43
b. Diğer Melekler ve Görevleri.....	44
b. a. Mukarrabun Melekleri	44
b. b. Arşı Taşıyan ve Onun Çevresinde Bulunan Melekler	45
b. c. Denetçi Melekler.....	46
b. d. Sorgu Melekleri	48
b. e. Cennette Görevli Melekler.....	48
b. f. Cehennemde Görevli Melekler.....	49
b. g. Sevk Edici Melekler.....	51
b. h. Mü'minlere Dua Eden Melekler	52
b. ı. Kafirlerle Lanet Eden Melekler	55
C. SORUMLULUK YÖNÜNDEN MELEKLER	55
a. Akıl ve İrade Yönünden Melekler	55
b. Sorumluluk Yönünden Melekler	58
D. MELEKLERİN EFDALİYETİ.....	60
a. Melekler Arasında Derece Farklılıkları	60
b. Melek– Beşer Arasında Efdaliyet	63
b. a. Melek– Peygamber Arasında Efdaliyet	69
b. a. a. Melek– Hz. Âdem (a.s.) Arasında Efdaliyet	71
b. a. b. Hz. Yusuf (a.s.)'un Meleğe Benzetilmesi ve Efdaliyet.....	77
b. a. c. Melek– Hz. İsa (a.s.) Arasında Efdaliyet	79
b. a. d. Melek– Hz. Muhammed (s.a.s.) Arasında Efdaliyet.....	81
E. İBLİS'İN MELEKLERLE İLİŞKİSİ	83

İKİNCİ BÖLÜM

FAHREDDİN RAZÎ'NİN FARKLI MELEK ANLAYIŞLARINI TENKİDİ

A. FAHREDDİN RAZÎ'NİN FELSEFECİLERİN MELEK ANLAYIŞINI TENKİDİ	87
B. FAHREDDİN RAZÎ'NİN YAHUDİLERİN MELEK ANLAYIŞINI TENKİDİ.....	90
C. FAHREDDİN RAZÎ'NİN MÜŞRİKLERİN MELEK ANLAYIŞINI TENKİDİ	93
a. Müşriklerin Melekleri Tanrıça Sayması	94

b. Müşriklerin Melekleri Görmek İstemeleri.....	99
c. Müşriklerin Peygamberin Meleklerden Olmasını İstemeleri.....	102
SONUÇ.....	105
KAYNAKÇA.....	107

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı Geçen Eser
Ank.	Ankara
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB.	Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed.	Editör
Fak.	Fakültesi
İSAM	İslami Araştırmalar Dergisi
İst.	İstanbul
Mat.	Matbaa, Matbaası, Matbaacılık
MÜİF	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Neşr.	Neşriyat
s.	Sayfa
Sad.	Sadeleştiren
ty.	Tarih Yok
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
Ünv.	Üniversitesi
Yay.	Yayın, Yayınları, Yayıncılık, Yayınevi

ÖNSÖZ

Tam adı Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Hüseyin olan Fahreddin Râzî, İslami ilimlerin hemen her alanında eserler vermiştir. Gazali'nin etkisiyle felsefeye ilgilenmeye başlayan Râzî, felsefe ve mantığı kelim ile kaynaştırarak “felsefi kelim” dönemini başlatmıştır. Böylece Gazali ve Râzî ile kelimde mütekaddimun dönemi son bularak müteahhirun dönemi başlamıştır. Kelim tarihi açısından çok önemli olan bu yenilik Râzî'nin bütün İslam alemini etkileyen bir şahsiyet olmasını sağlamıştır. Onun çok yönlü ilmi kişiliğe sahip olması ve eserlerinde münazara yöntemini çok etkili kullanması, meseleleri birçok boyutuyla değerlendirmesini sağlamıştır. Melek kavramını da ele alırken, onu kelami yönüyle birlikte felsefi, mantıki, tefsiri ve tarihi yönleriyle ele almıştır. Bu durum bizim imanın esaslarından olan melek kavramını Fahreddin Râzî'nin düşünce sistemine göre çalışmak istememizde etkili olmuştur. Meleklerin gaybi varlıklar olması yönüyle konunun güçlüğü ve kapsamının genişliği ortadadır. Bununla birlikte insanın meleklerle ilişkisinin umumi olarak Hz. Adem'den, ferdi olarak ise kişinin ana rahmine düştüğü andan itibaren başlaması ve ölümden sonra da devam edecek olması itibariyle mesele güncelliğini her zaman koruyacaktır.

Konuyu seçerken Fahreddin Râzî ve meleklerle ilgili çalışmaların ayrı ayrı ne boyutta olduğunu inceledik. Literatür taramamız sonucunda Râzî'nin birçok düşüncesi ile ilgili çalışmalar yapıldığını fakat onun melek anlayışı ile ilgili bir çalışma yapılmadığını tespit ederek, çalışmamızda bu boşluğu doldurmaya gayret ettik.

Tezimiz giriş, iki ana bölüm ve sonuç kısımlarından oluşacak şekilde planlanmıştır. Giriş bölümünde çalıştığımız konunun amaç ve önemini ortaya koyarak, bu çalışmada nasıl bir yöntem takip ettiğimizi açıklayıp, melek kavramını ve meleklerin varlığı meselesini ele aldık. Birinci bölümü Râzî'nin melek anlayışına ayırıp, burada alt başlıklar ile meleklerin vasıfları, çeşitleri ve görevleri, akıl ve iradeleri ile sorumlulukları, kendi aralarında ve insanlarla melekler arasındaki derece farklılıkları ve İblis bahsine ayırdık. İkinci bölümde Râzî'nin farklı melek anlayışlarına olan tenkidine yer verdik. Sonuç bölümünde çalışmamız neticesinde ulaştığımız tespit ve değerlendirmeleri sunarak araştırma konusu ile ilgili önerilerde bulunduk.

Bu araştırmanın hazırlanmasında benden desteklerini esirgemeyen saygı değer hocam Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ'a ve fikirleriyle bizlere ışık tutan Prof. Dr. Süleyman TOPRAK ve Doç. Dr. Mustafa ÖZGEN'e teşekkürlerimi sunarım.

Zeynep ÖZTÜRK

KONYA- 2019

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Araştırmamızın amacı; İslâm inanç esaslarından olan meleklerle imanın doğru anlaşılmasına katkı sağlamak olup, bunu değerli mütekellim Fahreddin Râzî'nin (v. 606/ 1209) düşünce yapısına göre ele almaktır.

Melekler gaybi varlıklar olmaları sebebiyle duyularla algılanamadığı için onlarla ilgili yanlış inanç ve tutumlar olabilmektedir. Bu inanç ve tutumlar öncelikle onların varlığı hakkında şüpheye düşülmesi veya varlığının kesin bir şekilde inkar edilmesidir. Varlığını kabul edenler arasında ise melekler ile ilgili bilinçli veya bilinçsiz bazı yanlış inanç, düşünce, anlatım veya tasvirlerin olmasıdır. Bilinçli olması bakımından bu direkt tekfir meselesi olurken, bilinçsiz olması bakımından ise riskli bir durumdur. Bilinçli olan yanlış inanç ve tutumları, çalışmamızda ele aldığımız üzere Yahudiler ve bazı müşrik gruplarında olduğu gibi gayr-i müslimlerde görmekteyiz. Bilinçsiz yanlış tasvir ve tutumlara ise maalesef Müslümanlar içerisinde rastlayabilmekteyiz. Önemli bir problem olarak karşımıza çıkan bu durum, melek konusunu çalışmak istememizde etkili bir unsur olmuştur. Çünkü meleklerle imanın doğru anlaşılması, iman dünyamızın sağlam temellere oturtulması açısından önemlidir. Yine bizim melek kavramını çalışmak istememizdeki önemli diğer etkenler, onların akıl ve iradelerinin olup olmaması ve buna göre mükellef varlıklardan sayılıp sayılmamasıdır. Ayrıca araştırmamızda ele aldığımız üzere onların ibadetlerinin, ilimlerinin ve kuvvetlerinin mahiyeti, yaratılışları ve ölümleri, bir şehvete sahip olup olmamaları ve dolayısıyla günah işleyip işlememeleri, iddia edildiği gibi dişilik vasfının bulunup bulunmaması, meskenleri, yemeyip içmemeleri, insan suretine girebilmeleri, İblis'in meleklerle olan ilişkisi bağlamında onun meleklerden olup olmaması, meleklerin kendi aralarında ve insanlarla melekler arasında efdaliyet açısından derecelendirmenin olup olmaması meseleleri bizim tez konumuzu belirlememizde etkili olmuştur.

Biz bu varlıkların hakikatleri, sıfat ve özellikleri hakkında Allah Teala'nın bizlere birdirdiği kadarıyla bilgi sahibi olabiliriz. Bu nedenle ayet ve hadislerde meleklerle ilgili yer alan bilgilerin dışında, daha fazla bilgi sahibi olma isteği Allah'ın onları yerleştirdiği konumdan daha farklı konuma yerleştirme riski taşıyabileceği için

gerçekleştirilen ilmi çalışmalarda daha hassas olunması gerektiği düşüncesindeyiz. Ayrıca varlığın sadece maddiyattan meydana gelmediğini ortaya koyup mânevî ve ruhanî âlemlerin mevcudiyetini ispat noktasında büyük önem taşıması itibarıyla de meselenin titiz bir şekilde çalışılması gerekmektedir. Bu bağlamda birçok tali meseleleri bulunan melek inancının israiliyat ve hurafelerden uzak, doğru bir şekilde anlaşılması açısından, Râzî'nin meseleyi sadık haberler doğrultusunda çok detaylı delil ve tartışmalarla değerlendirmesinin önemini vurgulamak isteriz.

B. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmamıza konu olan melek kavramını seçmemiz kadar hatta ondan daha fazla önem arzeden husus çalışmamızda nasıl bir yöntem takip ettiğimizdir. “Fahreddin Râzî'nin Melek Anlayışı” adlı çalışmamıza başlarken, önce Kur'ân'dan meleklerle ilgili âyetleri tespit ettik. Sonra Râzî'nin “*Tefsir-i Kebîr*” de denilen “*Mefatihul-Gayb*”de bu âyetleri nasıl ele aldığına baktık. *Tefsir-i Kebîr*'de ilgili ayetlere bakarken, meleklerden bahsedilmeyen ayetlerde de meleklerle ilgili detaylı bilgilerin bulunduğunu farkettilik. Bundan dolayı sözünü ettiğimiz tefsirde, sadece ilk başta tespit etmiş olduğumuz ayetlere bakmanın yeterli olmayacağını düşündük. Uzun bir süreçte tüm tefsiri genel olarak, konuyla ilgili gördüğümüz yerleri ise biraz daha özel olarak inceledik. Çünkü meleklerle ilgili aynı meselenin bir yerde bir boyutuna diğer yerlerde ise daha farklı boyutlarına değinildiğini gördük. Öyleki, fıkhî meseleden bahseden bir ayetin irdelenmesi esnasında dahi meleklerle ilgili –mesela ibadetleri gibi- hususlara değinildiğini farkettilik. Meselenin farklı boyutlarını kaçırmak istemediğimiz için titizlikle çalıştık. Râzî'nin *Tefsir-i Kebîr*'de konuyu hayli detaylı ele aldığı görünce çalışmamıza *Tefsir-i Kebîr*'i temel aldık. Râzî'nin bu eserinin kelâmî bir yönünün olması yanında felsefî, mantıkî, tefsirî ve hatta tarihî özelliği bizi bu kaynaktan yararlanmak suretiyle çalışmaya heyecanla iten sebep oldu. Râzî'nin bu eserinin yanında diğer eserlerini inceledik. Temel İslam Bilimleri, Felsefe ve Din Bilimleri alanındaki çalışmalardan, hadis-i şeriflerden, ansiklopedi ve lügatlerden faydalandık. Tüm bunların yanında Râzî'nin diğer görüşleri ile melekler, şeytanlar ve cinlerle ilgili çalışılmış tezleri inceledik.

Râzî'nin yöntemini anlamının onu anlamayı kolaylaştırması ve bizim çalışmamızda takip edeceğimiz yöntemi etkilemesi açısından önemli olduğu kanaatinde-

yiz. Râzî, bir meseleyi ele alırken kendi fikrini beyan etmeden önce o mesele ile ilgili farklı bakış ve düşünceleri ayrıntılı delilleriyle bizlere sunup sonra kendi görüşlerini bu ayrıntılara tek tek cevap vererek ortaya koyar. Böylece katıldığı ve itiraz ettiği hususları delilleriyle açıklamış olur. Hatta karşısında biri varmış gibi bu delilleri karşılıklı bir şekilde getirmeye devam eder. Öyleki ortada kendi düşüncelerine muhalif düşünceler olmasa bile, olası itirazlarla meseleyi münazara yöntemiyle incelemeye devam eder. Bunun neticesinde mesele bütün yönleriyle ele alınmış ve okuyucunun önüne serilmiş olur ki bunun neticesinde okuyucuya tenkidi bir okuyuş tarzı kazandırılmış olur. Bazen de onun meseleler karşısında sadece fikir aktarımı yaptığı, kendisinin mesele hakkında fikir beyan etmediği olmuştur. Zannımızca bunun sebebi, kesin bir görüşünün olmayışındandır.

Çalışmamızda karşılaştığımız zorlukların temelinde ise, Râzî'nin fikirlerinin tespitinin güçlüğü ve meleklerin gaybi varlıklar olmaları ile birlikte meselenin kapsamının genişliği yatmaktadır. Râzî'nin meseleyi ele alırken farklı bakış ve düşüncelere hayli ayrıntılı bir şekilde yer vermiş olması, kimi zaman bu görüşlerin kendisinin mi yoksa muhatabının mı olduğunu açık bir şekilde belirtmemesi, kimi zaman da konuya ilişkin nakli bilgi verip bir görüş belirtmemesi, onun fikirlerini tespit ederken karşılaştığımız zorluklar olarak karşımıza çıkmıştır. Fakat bunun üstesinden zamanla gelinmeye gayret edilmiştir. Mesela o konunun farklı yerlerde, tekrar tekrar farklı boyutlarıyla ele alınması, meseleyi anlamamızda kolaylık sağlamıştır. İşte bunun içindir ki, Râzî'nin özellikle *Tefsir-i Kebîr*'ini çok ayrıntılı bir şekilde inceledik.

C. MELEK KAVRAMI VE MELEKLERİN VARLIĞI

a. Melek Kavramının Sözlük ve Terim Anlamı

Melek, Arapça bir kelime olup, aslı الك “eleke” kökünün mimli mastarı şeklindedir. Kelimenin aslına bakıldığında مالك “me'lek” olduğu görülecektir. Sonra “lam” harfi ile “hemze” yer değiştirilerek ملاك “mel'ek” şekline dönüştürülmüştür. Bunun da telaffuzundaki zorluktan dolayı hemzesi kaldırılmış ve nihai olarak ملك

“melek” şeklini almıştır.¹ Kur’an’da daha fazla çoğul olarak gelen bu kelime, iki ayette tesniye sigasıyla kullanılmıştır.²

Melek kelimesi, sözlükte “risâlet” (elçilik) manasına geldiği gibi³ “kudret”, “kuvvet”⁴ anlamına da gelmektedir. Bundan dolayı meleklerle “elçiler” diye de isim verilmiştir.⁵ Ayrıca Allah Teâlâ, bu ismi zor işleri yapabilen ve elçilikle görevlendirdiği kullarına isim olarak vermiştir.⁶

İstilahi olarak melek, Allah tarafından yaratılmış, çeşitli şekillere girebilen, duyularla algılanamayan, Allah’a hiç isyan etmeyip, O’nun bütün emirlerine uyma gibi iyi özelliklere sahip olan rûhanî varlıklara denir.⁷ Bununla birlikte melekler, zor işlere gücü yeten varlıklar olarak da tanımlanmaktadırlar. Erkeklik ve dişilikleri olmayan bu varlıkların her canlı gibi ölümleri de haklıdır.⁸

b. Meleklerin Varlığı

Kur’an-ı Kerim’de meleklerle iman, inanç esasları arasında yer alır: “Her biri; Allah’a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler.”⁹ Ayette meleklerin, kitaplar ve peygamberlerden önce zikredilmesi, onların Allah ile peygamberler arasında elçilik yaparak, ilahi vahyi yani kitabı getirmeleri yönüyle önemini gösterir. Kur’an’da meleklerin varlığına inanmayanlar ise, “Kim Allah’ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkar ederek kafir olursa, derin bir sapıklığa düşmüş olur.”¹⁰ ifadelerinde belirtildiği üzere kafir olarak nitelendirilmiştir.

¹İbn-i Manzur, Ebu’l-Fazl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanu’l- Arab*, Daru Beyrut, Beyrut 1956, X, 496

²Bakara, 2/ 102; A’raf, 7/ 20

³Fahredden Râzî, *Tefsir-i Kebîr Mefatihü’l-Gayb*, Çev. Suat YILDIRIM- Lütfullah CEBECİ- Sadık KILIÇ- C. Sadık DOĞRU, Huzur Yay., İst., 2013, II, 231; İbn-i Manzur, *Lisanu’l- Arab*, X, 496

⁴Süleyman ATEŞ, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, Ufuklar Neşr., İst. 1988, I, 130

⁵bkz. Yunus, 10/ 78; Hud, 11/ 69, 77, 81; Meryem, 19/ 19; Şura, 42/ 51; Tekvir, 81/ 19; Zariyat, 51/ 31, Ankebut, 29/ 31 ve 33; Zuhruf, 43/ 80; En’am, 6/61

⁶Lütfullah CEBECİ, *Kur’an’a Göre Melek Cin Şeytan*, Şule Yay., İst. 1998, s. 23

⁷Ali ERBAŞ, “Melek”, *DİA*, XXIX, s. 37; İlyas ÇELEBİ, “Gayb Alemleri Ve Gaybi Varlıklar”, *Kelam El Kitabı*, Ed. Şaban Ali DÜZGÜN, 2. Baskı, Gragiker Yay. Ank. 2012, s. 532

⁸Bekir TOPALOĞLU, Yusuf Şevki YAVUZ, İlyas ÇELEBİ, *İslam’da İnanç Esasları*, Emre Mat., İst. 1998, s. 232

⁹bkz. Bakara, 2/ 285; Nisa, 4/ 136

¹⁰Nisa, 4/ 136

Melekler, gayb aleml ile müşahede ettiğimiz alem arasında köprü görevi yaparlar. Allah ile insanlar arasındaki ilişkiler, onlar vasıtasıyla sağlanır.¹¹ Gayb alanına giren melekler, insanın duyuları vasıtasıyla algılanamazlar. Her ne kadar akıl müşahade alanından yola çıkarak meleklerin varlığını kavraya bile onların mahiyeti hakkında kesin bir bilgiye sahip olamaz. İşte bu noktada bizim naklî delillere ihtiyacımız vardır.¹²

Şunu da belirtmek gerekir ki, naklî deliller meleklerin varlığını kabul edenler için büyük önem arz etmekle birlikte, kabul etmeyenler için hiçbir önem arz etmemektedir. Buna mukabil aklî deliller ise herkesin dayanak kabul edeceği bir özelliğe sahiptir. Nasıl ki bizler meleklerin varlığını ispat etmek durumunda isek, onu inkar edenler de yokluğunu ispat etmek mecburiyetindedirler. Çünkü mantığın çizgisinden çıkmamak bunu gerektirir. Aslında aklî delillere öncelikle yer vermek, naklî delillerin de daha iyi anlaşılmasına sebep olacaktır.

Varlıklar latif ve kesif diye ikiye ayrılırlar. Beş duyu ile algınan insan ve diğer canlılar gibi varlıklara kesif varlıklar denir. Beş duyu ile algınamayan melek, cin ve şeytan gibi varlıklara da latif varlıklar denir. Latif varlıklar arasında yer alan melekler, kesif varlıklar gibi görünmediği için bu durum onların varlığı hususunda ihtilafların oluşmasına sebep teşkil etmiştir.¹³

Meleklerin varlığını inkar edenlerin görüşü; eğer bu şeyler, var olsaydı ya kesif (yoğun) ya da latif (şeffaf) cisimler olacağı, ama ikisinin de geçersiz olduğu yönündedir. Çünkü kesif bir cisim olması durumunda onların görünmeleri gerekirdi. Yoksa onlar gibi çevremizde başka yoğun, katı cisimler olduğu halde, onlar da görünmezdi. Eğer latif cisimlerin oldukları varsayılırsa da, şiddetli rüzgârlar sebebiyle şekilleri bozulur ve parçalanırlardı. Ayrıca söylenilenin aksine, onların zor işleri yapmaya güçleri yetmezdi. Onlar ne kesif ne de latif varlıklar olamayacağına göre, var oldukları da söylenemez.¹⁴ Râzî ise onların istidlalinin, bu varlıkların cisim olma-

¹¹ Muhammed EŞREF, *Çağın Penceresinden İncamız Ve Temel Dinamikleri*, 2. Baskı, Kültür Ve Eğitim Vakfı Yay., Erzurum 2001, s. 141

¹² M.Sait ŞİMŞEK, *Kur'an'ın Ana Konuları*, Beyan Yay., İst. 1999, s. 84

¹³ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, I, 103

¹⁴ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, I, 104

sının imkansızlığına delalet ettiğini söyler. Bunun ise, onların cismaniyetten mücerret bir cevher olduğunun söylenilmesine engel olmayacağını belirtir.¹⁵

Aslında bizim, görmediğimiz halde yokluğuna hükmetmediğimiz başka varlıklar da bulunmaktadır. Örneğin akıl da bunlardan biridir. Hiçkimse akla dokunamadığı, onu göremediği için bunu onun yokluğuna delil saymamıştır.¹⁶ Öyle ise aynı durum melekler için de geçerli olmalıdır. Yani melekler de duyu organlarıyla algılanamıyor olsa bile, varlığı kabul edilen diğer varlıklar gibi, varlığına hükmedilen varlıklar olabilirler.

Bu varlıkların görülemeyişi ise, onların mahiyetlerinden ve bizim görme duyumuzun sınırları dışında olmasından dolayıdır.¹⁷ Çünkü bizim maddi varlıkları dahi görebilmemiz için belli şartların bulunması gereklidir.¹⁸ Hakikat ise bizim gördüğümüz ve duyduğumuzun ötesinde birşeydir. Yoksa görülemeyen herşeyin inkar edilmesi gerekir ki bu ilmi bir tavır olamaz. Çünkü görememeyi varlığın inkarı için gerekçe sayarsak bu durumda görebildiğimiz fizik alemin kat kat fazlasını inkar etmemiz gerekir.¹⁹ Özellikle asrımızda teknolojinin gelişmesiyle de bir elektromanyetik enerji alanının içinde olduğumuzu bilir, fakat bunu duyu organlarımızla algılayamayız. Mesela radyo ve televizyon sinyallerini göremez ve işitemeyiz. Fakat onların varlığını biliriz ki, bu aletleri açtığımız zaman algıladığımız ses veya görüntüler onların varlığının ispatıdır. Biz fiziksel nesnelere ise, gözle görünür ışık şeklinde tanımladığımız frekansların, onlardan yansımaları aracılığıyla görürüz. Fakat aslında bizi çevreleyen üç boyutlu elektromanyetik ışık enerji alanının tamamını değil, yalnızca gözbebeklerimizden giren ışık hüzmelerini görürüz.²⁰

Önceleri çıplak gözle görülemeyen suyun içindeki mikrop, artık teknoloji ile görülebilmektedir. Asırlar önce yaşayan insanlara bu suyun içinde mikrop bulunduğunu ama görülemediğini söyleseydik nasıl tepki verirlerdi diye bir düşünmek gere-

¹⁵ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, I, 105

¹⁶ Şerafettin GÖLCÜK, Süleyman TOPRAK, 7. Baskı, *Kelam Tarih Ekoller Problemler*, Tekin Kitabevi, Konya 2012, s. 426

¹⁷ TOPALOĞLU, YAVUZ, ÇELEBİ, *İslam'da İnanç Esasları*, s. 237

¹⁸ Cemal SOFUOĞLU, *İslam Dini Esasları*, Anadolu Dağıtım Basım Yay., İzmir 1999, s. 124; Ömer Rıza DOĞRUL, *Kur'an Nedir*, 2. Baskı, DİB Yay., Ank. 1967, s. 22

¹⁹ TOPALOĞLU, YAVUZ, ÇELEBİ, *İslam'da İnanç Esasları*, s. 237

²⁰ Terry Lynn TAYLOR, *Işık Habercileri*, Çev. Jale Gizer GÜRSOY, Akaşa Yay., İst. 1995, s. 33, 34

kir.²¹ Yine görülebilen herşeyi gören gözlerimizin kendisini görememesi de düşündürücü bir durumdur.²²

Diğer taraftan melekler düşüncelere de benzetilebilir. Düşüncelerimiz ne kadar çok ve güçlü olursa olsun görülemezler. Ama biz onların varlığını bilir ve yokluğuna hükmetmeyiz. Tabii onlar düşünceler gibi soyut olmayıp, şahsiyeti olan varlıklardır.²³

Esasen ne akıl ne pozitif ilimler, meleklerin varlığı ve yokluğu hakkında kat'î delil getiremezler. Ancak hiçbir tesir altında bulunmayan akıl meleklerin varlığını imkansız görmez.²⁴ Müsbet ilimle meşgul olan alimlerin çoğu, fizikötesi diye tabir edilen kuvvetlerin, maddiyattan meydana gelmiş olan alemimizde meydana gelen olayların sebebi olduğunu kabul ederler. Onların bu görüşüne göre de meleklerin yokluğuna hükmetmemek gerekir.²⁵ Görüldüğü üzere akli deliller meleklerin varlığını mümkün görmekte fakat bu hususa kesin olarak bir şey söyleyememektedir.

Meseleye naklî deliller açısından baktığımızda ise, onların varlığına dair âyet ve hadislerde çokça bilgi bulunmaktadır. Bununla birlikte bütün semavi dinlerde meleklerin varlığı kabul edilmiştir.²⁶ Hatta vahiyde, meleklerin varlığının yanında, mahiyetlerine yönelik birçok bilgi verilmiştir. Allah'ın Rasülü'nün onları gördüğünü belirttiği hadislerde meleklerin bazı özelliklerinden bahsedilmiştir. Buna göre meleklerin varlığı aklen caiz olduğu gibi naklen de sabittir. Dolayısıyla, akıl tarafından yokluğuna hükmedilemeyen,²⁷ Kur'an ve sünnet naslarında varlığı açıkça ortaya konan meleklerin varlığına iman etmek gerekir. Meleklerin varlığına inanmamak, Yüce Allah'ı ve O'nun katından gelen bütün ilahi bilgileri inkarla eşdeğerdir.

Bizim bu araştırmamız konu merkezli değil, şahıs merkezli bir çalışmadır. Eş'ari bir kelamcı olan Fahreddin Râzî'nin melek anlayışını mufassal bir şekilde ele alıp inceleyeceğiz.

²¹ Ömer Nasuhi BİLMEN, *Muvazzah İlmî Kelam*, 3. Baskı, Engin Kitabevi Yay., İst. 1959 s. 220

²² Fahreddin RÂZÎ, *Allah'ın Aşknlığı*, Çev: İbrahim COŞKUN, 2. Baskı, İz Yay., İst. 2011, s. 31

²³ Ahmet ÇELİK, *Kur'an Semantiği Üzerine*, Ekev Yay., Erzurum 2002, s. 148

²⁴ A. Saim KILAVUZ, *Ana Hatlarıyla İslam Akaidi Ve Kelama Giriş*, 4. Baskı, Ensar Neşr., İst. ty., s. 173

²⁵ Ali Arslan AYDIN, *İslam İnançları Ve Felsefesi*, 2. Baskı, İrfan Yay., İst. ty., I, s. 264, 265

²⁶ GÖLCÜK, TOPRAK, *a.g.e.*, s. 425; Süleyman ATEŞ, *Yeni İslam İlmihali*, 3. Baskı, Kılıç Kitabevi, Ank. t.y., s. 59

²⁷ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 235; AYDIN, *a.g.e.*, I, 264

BİRİNCİ BÖLÜM

FAHREDDİN RÂZÎ'YE GÖRE MELEK ANLAYIŞI

A. MELEKLERİN VASIFLARI

Fahreddin Râzî, melekleri selbi ve izafî sıfatlar bakımından ele alır. Selb, bir varlığı beşeri niteliklerden arındırmak manasına gelir. Bu yönüyle melekler, insani özellik ve niteliklerden farklı ruhani varlıklardır. Şehvet kuvvetinden yoksun oldukları için günah işlemezler, ayrıca yaşlılık, yorulma, yeme, içmeye ihtiyaç duyma gibi hallerden uzaktırlar.²⁸ Râzî izafî sıfatlar bakımından, onları bilgi, ibadet ve kuvvetleri açısından değerlendirir. Biz de Râzî'nin eserlerinden yola çıkarak meleklerin vasıflarını şu şekilde başlıklandırarak inceleme cihetine gideceğiz:

a. Yaratılışları

Meleklerin yaratılması mevzusunu zaman ve yapı bakımından ele alacağız. Fahreddin Râzî, bir kısım alimin, yaratma konusunda farklı görüşlerini ortaya koyduktan sonra onları eleştirmektedir. Biz de konuyu bu minval üzere ele alacağız. Râzî'ye bu görüş sahipleri; "Ben, cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım."²⁹ âyetine dayanarak şöyle demişlerdir: Allah zaman ve kütlede olduğu yerlerde bunu "yaratma" tabiriyle ifade etmektedir. Örneğin, "Allah, gökleri, yeryüzünü ve ikisi arasındakileri altı gün içinde yarattı."³⁰, "Yeri iki günde yarattı."³¹ ve "Ellerimle yarattığım (Âdem)a"³² âyetlerinde olduğu gibi. Zaman ve kütlede mevzu bahis olmadığı durumlarda ise, bu yaratma işini "emr" tabiriyle ifade etmektedir. "Bir şeyi dilediği zaman O'nun emri, o şeye ancak "Ol!" demektir. O da hemen olur." ³³, "De ki: "Rûh, Rabbimin emrindedir."³⁴ âyetlerinde olduğu gibi. Râzî'ye göre bu kişiler buradan yola çıkarak meleklerin de "emr" âleminde olduğunu, Allah'ın onları bir zaman boyutu olmadan yarattığını söylemişlerdir. Ele aldıkları âyette

²⁸Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXII, 453, 454

²⁹Zariyat, 51/ 56

³⁰Furkan, 25/59

³¹Fussilet, 41/9

³²Sad, 38/ 75

³³Yasin, 36/ 82

³⁴İsra,17 / 85

geçen yaratmak tabirinin de mahlukat (halk) âleminden olanlarla ilgili olduğunu ve burada cinlerle insanların zikredilip, melekler ise zikredilmediği için onların bunun dışında kaldığını söylemişlerdir. Râzî ise, "O, her şeyin yaratıcısıdır."³⁵ âyetini hatırlatarak bunun bâtil olduğunu, dolayısıyla meleklerin de emr âleminden değil, mahlukat (halk) âleminden olduğunu belirtmiştir.³⁶ Burada varılmak istenen düşüncenin özü ise, ister emr âlemi ister halk âlemi diye tabir edilsin, Allah'ın yaratması itibariyle hepsinin de mahluk olduğudur.³⁷ O halde biz de melekleri zaman ve madde bakımından ele alıp inceleyeceğiz.

a. a. Zaman Bakımından

Kur'ân'da meleklerin ne zaman yaratıldığına dair açık bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Yüce Allah'ın Kur'an'da, meleklerle yeryüzünde bir halife yaratacağını söylemesine karşılık onların "Yeryüzünde kan dökecek, fesat çıkaracak bir varlık mı yaratacaksın?"³⁸ cevaplarından meleklerin insanlardan önce yaratıldığı anlaşılmaktadır.³⁹ Melekler insanın yaratılışından ne kadar zaman önce yaratılmıştır? Biz bu sorunun cevabını bilmiyoruz.

Onların, yer ve göklerin yaratılışından önce mi sonra mı yaratıldığı hususunda ise, bir görüş belirttiğine rastlayamadığımız Râzî, bununla ilgili, bizlere Mu'tezile'nin görüşünü aktarmakla yetinir. Fakat olumlu veya olumsuz bir eleştiriyeye yer vermez. Burada onun Mu'tezile'den aktardığı görüş, meleklerin yer ve göklerden önce yaratılmış olduğu yönündedir.⁴⁰ Ayrıca Râzî meleklerin insanlardan önce yaratıldığını vurgulamak için şöyle bir rivâyete yer vermiştir: Hz. Muhammed (s.a.s), kendisine göklerin ve yerin yaratılışı hakkında soru soran Yahudilere, yeri ilk iki günde; dağları ve ağaçları üç ve dördüncü günde; göğü beşinci günde, güneşi, ayı ve melekleri de altıncı günde yarattığını söylemiştir. Sonra da Adem (a.s)'i yarattığını eklemiştir.⁴¹

³⁵ En'am, 6/ 102

³⁶ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XX, 395, 396

³⁷ Alaaddin BAŞAR, *Nur'dan Kelimeler*, Zafer Yay., İst. 2000, s. 212

³⁸ Bakara, 2/ 30-34

³⁹ M. Sait ÖZERVARLI, "Melek", DİA, TDV Yay., Ankara 2004, XXIX, 40; Bekir TOPALOĞLU, İlyas ÇELEBİ, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, İSAM Yay., İst. 2010, s. 211

⁴⁰ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XII, 263, 264

⁴¹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIX, 364, 365

Görüldüğü üzere onun yer verdiği ilk görüşte, meleklerin yer ve göklerden önce, ikincisinde ise sonra yaratıldığı belirtilmektedir. Râzî, bu rivayetten sonra yorum yapmadığına göre, demek ki bu rivayette anlatılan duruma muvafakat göstermektedir. Fakat kesin olan bir durum var ki o da; meleklerin, insandan önce yaratılmış olduğudur.

a. b. Madde Bakımından

Meleklerin hangi maddeden yaratıldığına dair de Kur'ân'da açık bir bilgi bulunmamaktadır. Onların mahiyeti hakkında bizi bilgilendiren Hz. Peygamber (s.a.s.)'dir.⁴² O (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Cinler ateşten, melekler nurdan yaratılmışlardır.”⁴³

Meleklerin, kimi hadislerde rüzgârlardan yaratıldığı, kimilerinde nurdan yaratıldığının geçtiğini söyleyen Râzî ise, bu hususta her iki görüşe sahip alimlerin delillerine yer vererek, nihâyetinde o da kendi görüşünü bizlere açıklamaktadır.

Meleklerin rüzgârdan yaratıldığını söyleyen alimlerin delilleri şöyledir: Onların rûhânî varlıklar olarak isimlendirilip, çok süratli uçabilmeleri ve rüzgârların eşyaları taşıyabilmeleri gibi meleklerin de Arş'ı taşıyabilmeleridir. Meleklerin nurdan yaratıldığını söyleyen alimlerin delilleri ise; meleklerin saf ve temiz varlıklar olup sırf Allah'a ibadet etmeleridir. Râzî, her iki tarafın delillerini kabul edip bunları birleştirerek “meleklerin bedenlerinin rüzgârdan”, “rûhlarının ise nurdan” yaratıldığını söylemiştir.⁴⁴ Râzî bu görüşünü şu ayetlerle de delillendirmiştir: "Andolsun birbiri ardınca gönderilenlere ve sert rüzgârlar gibi hemen koşanlara, iyiden iyiye yayanlara, böylece tam manasıyla ayırtedici olanlara, kötülüğü imhaya azap ile tehdide çalışan peygamberlere vahiy getirenlere."⁴⁵ Ayrıca Râzî, bu âyetlerde vafedilenlerin aynı veya farklı varlıklar olabileceğini söyleyip, bunları uzun uzun izahlarla tasniflendirir. Yaptığı tasniflerde, bu varlıklardan bir kısmı ile meleklerin bir kısmı ile de rüzgârların kastedilmesinin mümkün olduğunu görmekteyiz. Yine o, burada meleklerle

⁴² SOFUOĞLU, *a.g.e.*, s. 119

⁴³ Müslim, “Zühd”, 60

⁴⁴ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, VI, 263,

⁴⁵ Mürselat, 77/ 1-6

rüzgârlara birlikte yemin edilebilmesindeki ortak noktayı, her ikisinin de letafet ve süratlilik sıfatlarına sahip olmalarına bağlamaktadır.⁴⁶

Râzî'nin, meleklerin bedenlerinin rüzgârdan, rûhlarının ise nurdan yaratıldığını söylemesi, onların tıpkı insan gibi beden ve rûha sahip oldukları anlamına gelmez. Meleklerin bedeni latif ve şeffaf olduğu için (ki insan bedeni kesif bir maddedir), insanların dokunulup görülebilmesi gibi onlar dokunulamaz ve görülemezler.⁴⁷ Bu sebeple onlar her ne kadar bedenleri bakımından cismaniyetten uzak⁴⁸ ve duyu organlarıyla algılanamaları da bir türlü somut varlıklar olduğu söylenebilir.⁴⁹

Kimileri de, "Halbuki üzerinizde muhakak bekçiler, değerli yazıcılar vardır. Onlar, yapmakta olduklarınızı bilirler."⁵⁰ âyetlerinde geçen Kirâmen Kâtibîn meleklerinin latif veya kesif maddelerden yaratılmasını, insanla beraber bulunmasının imkansızlığı açısından eleştirmiş ve varlıklarını da kabul etmemişlerdir. Râzî bu görüşü benimseyen kimselere de şöyle cevap vermiştir:

Onlar, meleklerin hava, ateş ve rüzgâr gibi latif cisimlerden mürekkebe olmaları halinde kuvvetli bir esinti veya hareketten dolayı yapılarının bozulacağını, katı cisimlerden mürekkebe olmaları halinde de görülmelerinin gerektiğini söylerler. Çünkü eğer onlar yanımızda olup göremiyorsak, yanımızda görmediğimiz ve duymadığımız daha başka şeylerin olması da ihtimal dahilinde olur ki, bu da insanı cahil bırakmak demektir. Nitekim Râzî onların bu iddialarına karşı, hayatın olması için bir varlıkta bünyenin olması şart değildir der. Diğer iddiaları için de, varlığın muhakkak görülmesi ve duyulması gerekmediği şeklinde cevap verir. Çünkü melekler, parçalanıp dağılsa bile hayatlarını sürdürebilen latif cisimler olabileceği gibi kesif olsalar bile görünmeyen varlıklar cinsinden olabilirler.⁵¹

Öte yandan, melekler, rûhanî varlıklar olduğu halde, cehennemdeki melekler tasvir edilirken onlar sert, çetin ve iri gövdeli⁵² olarak vâsfe edilmişlerdir. Buna cevap olarak Râzî, burada iri gövde tabiri ile bedeni yapılarından, sert tabiri ile de rûhi ya-

⁴⁶ Râzî, *Meftâhu'l-Gayb*, XXII, 375, 376

⁴⁷ Râzî, *Meftâhu'l-Gayb*, XIV 94

⁴⁸ GÖLCÜK, TOPRAK, *a.g.e.*, s. 427

⁴⁹ TOPALOĞLU, YAVUZ, ÇELEBİ, *a.g.e.*, s. 233

⁵⁰ İnfitar, 82/ 10-12

⁵¹ Râzî, *Meftâhu'l-Gayb*, XXII, 552, 553

⁵² Tahrim, 66/ 6

pıları ve davranışlarından veya yaptıkları işlerinden bahsedildiğini söyler. Zaten burada vasfedilen melekler, cehennemde görevli melekler olduğu için, yerine getirdikleri görev icabıyla gayet iri ve sert olmaları tabii bir durumdur.⁵³ Ayrıca Râzî, “Peki-yi nurdan yaratıldılarsa, onlar cehennemde kalmaya ve oradaki görevlerini yapmaya nasıl güç yetirebilmektedirler?” sorusuna; Allah’ın herşeye kadir olduğunu hatırlatarak, O’nun için meleklerle bir elem hissettirmeyerek onları cehennemde görevlendirmesi mümkündür diyerek cevap verir.⁵⁴

Netice itibariyle Râzî, meleklerin uzuvlardan, unsurlardan mürekkep olma ve parçaları bulunma gibi şeylerden uzak; rûhanî cevherlere sahip varlıklar olduğunu söylemiştir.⁵⁵ Şimdi de meleklerin cinsiyeti konusu üzerinde duracağız:

b. Cinsiyetlerinin Olmaması

Meleklerin cinsiyetlerinin olup olmaması meselesi önemli bir konudur. Mekte müşrikleri “melekleri Allah’ın kızları” olarak nitelendiriyorlardı.⁵⁶ Kur’an’da “onlar sırf dişilere tapıyorlar.”⁵⁷ şeklinde eleştirilirler. Halbuki onlarda erkeklik ve dişilik yoktur.

Râzî, müşrik Arapların melekler için "kızlar" tabirini kullanmalarının şu sebeplerden dolayı olabileceğini söyler. Görülmeme veya gizlenme özelliklerini, meleklerle kadınlar arasında bir ortak vasıf veya benzetilme yönü olarak değerlendirir. Aynı şekilde Araplar, güneşi son derece şiddetli ışığı ve aydınlığından dolayı gözle görünmez bir varlık gibi telakki edip, onu da müennes (dişi) bir kelime olacak şekilde isimlendirmişlerdir.⁵⁸ Yine onlar, dilcilerin usulü ile istidlal etmişlerdir. Buna göre, Arapçada “veled“ (çocuk) kelimesi, başkasından olan veya sebep olan anlamında kullanılmaktadır. İşte onlar da, meleklerin aracısız olarak, Allah’ın sebebiyle olmasına dayanarak meleklerle, Allah’ın evlatları demişlerdir. Onların bu şekilde oluşturdıkları kelime için içkiye, "Bintü'l-kevm" (üzümün kızı) denilmesi örnek verilebilir. İşte bu sebeple meleklerin Allah'tan meydana geldiğini ve Allah'ın yaratması bakı-

⁵³ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXI, 559, 560

⁵⁴ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXII, 263

⁵⁵ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXII, 453, 454

⁵⁶ İbn Hişam, Ebu Muhammed Abdülmelik, es-*Siratü'n Nebeviyye*, Mısır: el- Halebi, 1936, 4/ 117

⁵⁷ Nisa, 4/ 117

⁵⁸ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIV, 252

mından, O'nun çocukları olduğunu söylemişlerdir. "Melâiketü" lafzının sonunda yer alan "müenneslik te'si" sebebiyle de "Melekler Allah'ın kızlarıdır." diyerek onları dışı kabul etmişlerdir.⁵⁹ Halbuki melekler, lafız açısından müennes, ama hakiki bakımdan bundan uzaktırlar.⁶⁰

"Ey Muhammed! Onlara sor: Kız çocukları Rabbinin de, erkek çocukları onların mı? Yoksa biz, melekleri dışı olarak yaratmışız da, onlar şahit mi bulunuyorlarmış? İyi bilin ki onlar kendi uydurmaları olarak, "Allah çocuk sahibi oldu diyorlar." Onlar elbette yalan söylüyorlar. Yoksa Allah kızları erkeklere tercih mi etti? Neyiniz var? Nasıl hüküm veriyorsunuz? Hiç düşünmüyor musunuz? Yoksa sizin apaçık bir deliliniz mi var?"⁶¹ âyetlerinde melekleri dışı sayanların iddiaları çürütülmüştür. Bilindiği gibi kelimelerin ilminde bilgi elde etme ya beş duyu organı, ya akıl ya da haber-i sadık yoluyla olur. Melekleri dışı varlıklar sayanların inançları bu üç bilgi vasıtasıyla geçersiz sayılabilir. Evvela bu inanç sahipleri, meleklerin yaratılışına şahit olmamışlardır. Buradan onların duyu organlarına dayalı delillerinin olmadığı anlaşılır. Bu konuda bir habere de dayanmazlar çünkü, nübüvveti inkar ederler. Tefekkür unsuruna gelince, her akıllı kimse kabul eder ki, efdal olan birşeyi iyi olana nisbet etmek, değersiz olanı nisbet etmekten daha doğrudur. İnsanların varlığından utandığı bir şeyi Allah'a nisbet etmek, kulları ondan üstün bir yere yerleştirmek olur ki, bu düşünülemez.⁶²

Yine Râzî: "Böyle iken ("melekler Allah'ın kızlarıdır" diyerek) kullarından bir kısmını O'nun parçası saydılar. Şüphesiz insan apaçık bir nankördür. Yoksa, Allah, yarattıklarından kendisine kızlar edindi de, oğulları size mi seçip ayırdı? Onlardan biri, Rahman'a örnek kıldığı (isnâd ettiği kız çocuğu) ile müjdelendiği zaman, öfkesinden yüzü simsiyah kesilir. Süs içerisinde (narin bir biçimde) yetiştirilen ve tartışmada (delilini erkekler gibi) açıklayamayanı mı Allah'a isnad ediyorlar? Onlar, Rahman'ın kulları olan meleklerini de dışı saydılar. Onların yaratılışına şahit mi oldular?"⁶³ âyetlerinden hareketle Allah'ın, bu hususun batıllığını anlatırken çok güzel bir tertiple, önce kendisinin çocuğu bulunamayacağını anlattığını, çocuğu olduğu

⁵⁹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XX, 530, 531

⁶⁰ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XVIII, 568

⁶¹ Saffat, 37/ 149- 156

⁶² Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIX, 16, 17

⁶³ Zuhruf, 43/ 15- 19

varsayıldığında ise yine onların kız olmasının mümkün olmayacağını buyurduğunu söyler.⁶⁴ Râzî'ye göre müşriklerin meleklerin dışılığına dair iddiaları, birkez daha batıla çıkarılmış olur. Onların ne naklî ne de aklî bir delilleri de olmadığına göre, müşriklerin bu iddialarını mesnetsiz bir şekilde ortaya attıkları anlaşılmış olur.⁶⁵ Dolayısıyla melekler, dişi olmadığı gibi erkek de değildirler. Yani onların cinsiyetleri yoktur. Buna bağlı olarak da doğmaz ve doğurmazlar.⁶⁶ Onlar Yüce Allah'ın ihtiyaca göre yarattığı varlıklardır.

c. Meskenleri

Yaratılış maddeleri farklı olsa da nihayetinde melekler, varlıklar kategorisinde yer alır. Öteden beri onların yaşadığı yerler, insan düşüncesini meşgul etmiştir. Teknolojinin bu denli geliştiği asrımızda dahi uzayda hayat olup olmadığı araştırılırken, Allah Teâlâ asırlar öncesinden yedi kat halinde bulunan semavattaki hayattan bahsetmiştir.⁶⁷ Bir kelamcı olarak Fahreddin Râzî de, meleklerin mekanları konusu üzerinde durmuştur.

Râzî, mekan açısından Allah'ın dışındaki bütün varlıkları üç grupta toplamıştır: İlki mekan tutmuş olanlar, ikincisi mekan tutmuş varlıklara hulul etmiş olanlar, sonuncusu ise mekan tutmamış olup mekan tutmuş varlığa da hulul etmemiş olanlardır. Bu son grup da kendi içinde ikiye ayrılır: Bunların ilki idare etme ve harekete geçirme sebebiyle, cisimlerle ilgili olup bunlar rûhlardır. İkincisi ise cisimlerin bağlarından beri olan, kutsî ve ulvi cevherlerdir.⁶⁸ Râzî'nin bu tasnifinde rûhlar alemine giren melekler, mekan tutmayan ve mekan tutana da hulul etmeyen, ayrıca bir kısmı cisimlerle ilgisi bulunan bir kısmı ise bulunmayan varlıklar olarak nitelendirilmektedir.⁶⁹ Râzî'ye göre, melekler mekan tutmuyor olmakla birlikte onlar, göklerde yaşamaktadırlar.⁷⁰ Bunu şu şekilde izah edebiliriz: Râzî'ye göre gökler cisimdir, melekler ise ruhani varlıklardır. Melekler, adına gök denilen cisimlere yerleşmişler ama şeffaf

⁶⁴ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIX, 507

⁶⁵ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIX, 509

⁶⁶ Sevim ASIMGİL, *İnanç Dünyasına Tutulan Meş'ale*, İpek Yay., İst. 2002, s. 78; Tacettin ATASAYAN, *İslamiyetin Genel Esasları*, Öz Mat., İst. 1997, s. 304

⁶⁷ İsmail KARAÇAM, *Sonsuz Mucize Kur'an*, 2. Baskı, Çağ Yay., İst. 1990, s. 256; BİLMEN, *a.g.e.*, s. 276

⁶⁸ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XI, 182

⁶⁹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XI, 182

⁷⁰ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 250

(yoğunluğu olmayan) bir yapıya sahip olduklarından dolayı orada yer kaplamamışlardır. Bu durum, güneş ışınlarının yeryüzüne yansıdığı halde yer kaplamamasına benzetilebilir.⁷¹ Ayrıca Râzî, "Andolsun, biz sizin üzerinizde yedi yol yarattık."⁷² âyetinde geçen yedi yoldan kastın "Yedi kat gök" olduğunu ve Allah'ın bu yedi kat göğü meleklerle mekan yaptığını⁷³ ve melekleri yerleştirdiği bu gökler alemine de "Mele-i A'lâ" tabirini kullandığını söylemiştir.⁷⁴ Dolayısıyla meleklerin meskenleri göklerdir. Bununla beraber bir takım görevleri yapmak için yeryüzüne inerler. Nitekim Kur'an'da bin aydan hayırlı gece olarak nitelendirilen Kadir Gecesi'nde "Melekler ve Ruh (Cebrail)'un o gece de Rablerinin izniyle her türlü iş için yeryüzüne indiklerinden" bahsedilir.⁷⁵

Râzî meleklerin meskenlerinin gökler olduğuna şu âyetleri de delil getirir:⁷⁶ "Gök yarıp da, yanıp kızaran yağ gibi kırmızı gül haline geldiği zaman?"⁷⁷ "O gün, gök bulutlarla yarıp parçalanacak ve melekler bölük bölük indirilecek."⁷⁸ Bu âyetlerden hareketle Râzî, göğün kıyamet vaktinde meleklerin inmesi için yarılabacağını ifade eder. Gök yarıldığı zaman ise melekler yarılan yerlerden, göğün kıyılarına doğru yöneleceklerdir. Bunun delili ise, "Melekler onun kıyılarındadır."⁷⁹ âyetidir.⁸⁰ Meleklerin inmesi meselesinden sonra da, yeryüzünün gökler alemine göre çok küçük olduğunu, bu durumda da onların buraya nasıl sığabileceği meselesini ele alan Râzî, Allah'ın yeri büyütebileceğini söyleyerek cevap verir.⁸¹ Ve nihai olarak Râzî, göklerin melekler için bir mesken, bizim için de bir tavan ve zinet olduğuna vurgu yaparak bizimle melekler arasında ortaklaşa kullanılan bir yer olduğunu söyler.⁸²

d. Yemeyip İçmemeleri

Meleklerin tabiatı yeme ve içme eylemine uygun yaratılmamış olup alimler

⁷¹ EŞREF, *a.g.e.*, s. 150

⁷² bkz. Mü'minun, 23/ 17

⁷³ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XVI, 404

⁷⁴ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XVIII, 578

⁷⁵ bkz. Kadir, 97/ 4

⁷⁶ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXI, 117

⁷⁷ bkz. Rahman, 55/ 37

⁷⁸ bkz. Furkan, 25/ 25

⁷⁹ bkz. Hakka, 69/ 17

⁸⁰ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXII, 94

⁸¹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XVII, 219,220

⁸² Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXIII, 280

arasında, bu hususta görüş birliği vardır. Öyleyse melekler enerjilerini nasıl elde etmekte ve hayatîyetlerini nasıl devam ettirmektedirler? Bu soru insanlığın zihnini meşgul etmiştir. Mekke müşrikleri peygamberle melek kavramını karşılamışlardır. Peygamberi melek kategorisinde değerlendirdikleri için Hz. Peygamber (s.a.s.) hakkında: "Bu ne biçim peygamber ki yemek yer, çarşıda pazarda dolaşır."⁸³ Şeklinde eleştiri yöneltmişlerdir. Buna cevaben o (s.a.s.) da; "Size ben bir meleğim demiyorum."⁸⁴ demek suretiyle meleklerin insan türü bir varlık olmadığını hatırlatmıştır.⁸⁵

Ayrıca Hz. İbrahim (a.s.)'e misafir insan şeklinde gelen meleklerin kendilerine,⁸⁶ ikram edilen kızartılmış buzağıdan olan⁸⁷ yemekten, yemediklerini⁸⁸ hatırlatmış ve meleklerin yemeyip içmediklerini söylemiştir.⁸⁹

Bu delillerden sonra Razi, melekler ister asli suretlerinde olsunlar, ister insan suretinde olsunlar, insanlara ait ve imtihanın bir parçası olan yeme- içme gibi eylemlerin, melekler için sözkonusu olmadığı sonucuna varmıştır. Yeme ve içme biz insanlar için hayatta kalma şartlarından biri iken, bu durum melekler için ihtiyaç olunan bir durum değildir. Cenab-ı Hak, onların hayatta kalması için kendilerine özgü bir başka enerji halketmiş ve onlara güç, kudret vermiştir. Yüce Allah, melekleri en ağır işleri yapabilecek kudrette yaratmıştır. Şimdi biz de melekleri kuvvetleri açısından ele alıp inceleyeceğiz.

e. Kuvvetleri

Kur'ân'da meleklerin yaptığı işlerden bahsedilmektedir. Meleklerin yedi kat gökten büyük olan kürsiyi ve kürsiden de büyük olan arşı taşımaları,⁹⁰ ayrıca yüksekliği elli bin yıllık bir mesafede olan⁹¹ arşa çıkış ve inişlerindeki süratleri onların ne kadar güçlü olduklarını anlatır. Yine kıyametin kopmasıyla görevlendirilmiş olan İsrâfil (a.s.)'in, sura üflemesi o kadar şiddetli olmalı ki, bu üflemeyle kıyamet kopmalı

⁸³ bkz. Furkan, 25/ 7

⁸⁴ bkz. En'am, 6/ 50

⁸⁵ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, IX, 441

⁸⁶ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XX, 364

⁸⁷ bkz. Zariyat, 51/ 26, 27.

⁸⁸ bkz. Hud, 11/ 70

⁸⁹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIII, 68; XX, 365, 366

⁹⁰ bkz. Bakara, 2/ 255

⁹¹ bkz. Me'aric, 70/ 4

ve bütün insanlar önce ölmeli sonra da yine hepsi dirilmelidir.⁹² Böylesi bir kuvvetin ise bizim tahayyülümüzün üstünde olduğu apaçıktır. Ayrıca meleklerin, bazı kavimlerin dağlarını ve beldelerini yerlerinden söküp altüst etmesi de meleklerin güç ve kuvvetini anlatan bir başka örnektir.⁹³ Nitekim Râzî, meleklerin cehennemde görevlendirilmelerini de onların kuvvetlerine bağlamıştır. Bu iş çok zor bir iştir ki Allah Teâlâ, burada özellikle melekleri görevlendirdiğini belirtmiştir.⁹⁴ Çünkü melekler, cin ve insanlardan çok daha fazla kuvvetli olup, en zor işleri de yapabilecek güçtedirler.⁹⁵

Allah Teâlâ, bizim burada zikretmediğimiz fakat, daha birçok yerde bizlere onların çok zor ve çetin işleri yapabilecek büyük kuvvetleri olduğunu da haber vermektedir.⁹⁶ Tabi onlar o kadar kuvvetlidir ki bunca yaptıkları zor işlere rağmen yorulma nedir bilmezler.⁹⁷

Râzî, meleklerin kanatlara sahip olduklarının söylenmesinin de kuvvetleri çerçevesinde değerlendirilebileceğini düşünmektedir. Yüce Allah, bu kanatların sayısının, "Hamd gökleri ve yeri yaratan, melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah'a mahsustur."⁹⁸ âyetinde yer aldığı üzere "İkişer, üçer, dörder" olduğu bilgisini vermiştir. Râzî'ye göre, buradaki kanattan maksat, meleklerin yönü ve yapacağı işler olabilir.⁹⁹ Çünkü Kur'an'da "cenah" şeklinde geçen bu kelime; kuşların kanatları olarak anlaşılabilir gibi, manevi varlıkların işlerini süratle yapmaları anlamında kuvvetleri olarak da algılanabilir. Nitekim kanat kelimesi insan için kullanıldığında da farklı farklı anlamlara gelebilmektedir. Mesela, Kur'an-ı Kerim'de "Mü'minlere kanadını indir."¹⁰⁰ denildiğinde "himaye et"; "ana, babaların çocuklarına kanat germeleri" denildiğinde de "merhametli davran" anlamı kastedilmektedir. Meleklerin kanatlarından maksat kuvvet ve yön olabileceği gibi, hakiki kanatlar da

⁹² bkz. Zümer, 39/ 68

⁹³ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 241

⁹⁴ bkz. Müddessir, 74/ 31

⁹⁵ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXII, 263

⁹⁶ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXII, 172

⁹⁷ ATEŞ, *Yeni İslam İlmihali*, s. 57

⁹⁸ Fatır, 35/ 1

⁹⁹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XVIII, 374

¹⁰⁰ bkz. Hicr, 15/ 88

olabilir. Biz ise, onların mahiyetlerini bilemeyiz.¹⁰¹ Onun için meleklerin ve onların kanatlarının, insanın hayalindeki bir tasavvura göre çizilmesi çok yanlıştır.¹⁰² Bu konudaki inancımız; meleklerin kanatları vardır ama bizler bu kanatların mahiyetini bilemeyiz olmalıdır.

Meleklerin süratleri de, nurani varlıklar olmalarına bağlanmıştır. Elektrik de saydam olmasına rağmen, kuvvetinin etki alanı o kadar geniş ve hızı da bir o kadar süratlidir ki, bu itibarla meleklerle benzetilmiştir. Tabii bu, meleklerin kuvvetini ve hızını bir nebze olsun anlamak için yapılmış bir teşbih olup, gerçekte elektiriğin kuvveti ve hızı meleklerin kuvveti ve hızına kıyas bile edilemez.¹⁰³

Bütün bunlardan sonra Râzî, büyük kuvvetlerinden bahsedilen meleklerin kudretinin ise, Allah'ın kudreti yanında çok cüz'î ve önemsiz olduğunu da hatırlatmaktadır.¹⁰⁴ Çünkü meleklerin kuvveti insana kıyasla, onların yapamayacağı işleri yapabilecek bir vasıfta olmaları açısından çok fazladır.¹⁰⁵

Melekler yaratılış tabiatları bakımından latif varlıklar olmaları nedeniyle, günah işlemeye de uygun yaratılmış varlıklar değildir. Bu nedenle “masumiyet” niteliğine sahiptirler.

f. Günahsızlığı

Varlıklar tabiatları gereği günaha meyilli olanlar ve günahattan uzak olanlar şeklinde iki açıdan değerlendirilebilir. Râzî, bu varlıklardan melekleri şehvete dair kuvveti bulunmayanlar sınıfında değerlendirmiştir.¹⁰⁶ Ehl-i sünnet alimlerinin, bütün meleklerin günahsızlığı hususunda görüş birliğinde olduğunu söyleyen Râzî, bazı alimlerin ise bunun aksi görüşte olduğunu belirterek, buna karşı meleklerin günahsızlığını ispat edecek deliller sunmuştur. Râzî eserinde bu her iki görüşe de yer vermiştir. Biz ilk önce meleklerin masum olduğu düşüncesine muhalif olanların delillerini getirip sonra Râzî'nin onların ileri sürdüğü delillerine yaptığı itirazlara değineceğiz. Çünkü Râzî, tam bir ilim adamı yöntemiyle hareket etmiştir. Önce meleklerin günah

¹⁰¹ KILAVUZ, a.g.e., s. 176

¹⁰² Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIV, 513; GÖLCÜK, TOPRAK, a.g.e., s. 428

¹⁰³ EŞREF, a.g.e., s. 143

¹⁰⁴ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIV, 513

¹⁰⁵ ÇELİK, a.g.e., s. 149

¹⁰⁶ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIV, 541

işleyebilecek kapasiteye sahip olduklarını ileri süren kimselerin kimliklerini ortaya koymadan onların görüşleriyle ilgilenmiş, sonra da onların tezlerini çürütme yoluna gitmiştir.

Muhalif olanlar, "Oysa biz sana hamd ederek daima seni tesbih ve takdis edip dururken, sen yerde, orada bozgunculuk edip kan dökecek kimseleri mi yaratacaksın?"¹⁰⁷ âyetini, meleklerin günah işlediğine delil olarak getirmişlerdir. Onların bu husustaki izahları ise şöyledir:¹⁰⁸ Meleklerin, "Orada yaratacak mısınız?" diyerek Allah'a karşı çıktıklarını, insanoğlunu bozgunculuk yapmak ve adam öldürmekle kınayarak gıybet ettiklerini, "Şüphesiz biz (orada) saf duranlarız. Şüphesiz biz (Allah'ı) tesbih edip yüceltenleriz." diyerek kendilerini övdüklerini, ayrıca "Bizleriz biz, saf saf dizilenler; bizleriz biz, tesbih edenler."¹⁰⁹ diyerek kendilerini beğendiklerini, bunların ise, büyük günahlardan olduğunu söylemişlerdir. Yine meleklerin "Senin bize öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur."¹¹⁰ demelerinin de, özür sayıldığını ve bunun daha önce yapmış oldukları bir günahtan dolayı olması gerektiğini iddia etmişlerdir.¹¹¹ Ayrıca onlar, Allah Teâlâ'nın, "Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi bana bunların isimlerini bildirin."¹¹² ifadelerini de meleklerin daha önce yalan söylediklerine delil getirmişlerdir. Yine onlar, "Size, göklerin ve yerin gaybını şüphesiz ki ben bilirim, yine açığa vurduklarınızı da, gizli tuttuklarınızı da ben bilirim demedim mi?"¹¹³ âyetine dayanarak meleklerin Allah'ın ilminden şüphe ettiklerini ileri sürmüşlerdir.¹¹⁴

Meleklerin, insanların bozgunculuk yapacağı ve kan dökeceğine dair sözlerini, ya vahiy ya da istidlal sonucu söylediklerini ama vahiy olsa bu sözü tekrarlamanın bir yararı olmayacağını belirten muhalifler, kendi istidlallerine ve zanlarına dayanarak söyledikleri sonucuna varmışlardır. Zan yoluyla başkasını suçlamanın ise caiz olmadığını vurgulamışlardır.¹¹⁵

¹⁰⁷ Bakara, 2/ 30

¹⁰⁸ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 245

¹⁰⁹ Saffat, 37/ 165- 166

¹¹⁰ Bakara, 2/ 32

¹¹¹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 246

¹¹² Bakara, 2/ 31

¹¹³ Bakara, 2/ 33

¹¹⁴ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 247

¹¹⁵ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 248

Râzî'nin bütün bu düşüncelere delilleriyle beraber cevabı ise şöyledir: Meleklerin Allah'a karşı çıktıkları iddialarına için, onların bu soruyu sorma gayelerini şu şekilde açıklamıştır:¹¹⁶ "O yerde, fesat çıkaracak kimseler mi yaratacaksın?" diyen melekler, Allah'ın fesat çıkararak kimseye nimetler vermesinin, akılların idrak edemeyeceği derin hikmetler ve ilimler içerdiğine dair şaşkınlıklarını belirtmek için böyle bir soru sormuşlardır. Allah'ın, insana bozgunculuk yapıp, kan akıtmak için imkan vermesindeki hikmeti öğrenmek istemişlerdir. Ayrıca, Rabblerini çok seven melekler, başka kulların Allah'a asi olmalarını istemeyerek, bu soruyla ta'zimlerindeki mübalağayı ifade etmek istemişlerdir.¹¹⁷ Melekler bu soruyu, eğer iyi bir şeyse yer yüzünü kendilerine vermesini istemek için de sormuş olabilirler. Bu tıpkı Hz. Musa (a.s.)'nin : "İçimizdeki bir takım beyinsizlerin işledikleri günah sebebiyle bizi helak mı edeceksin?"¹¹⁸ diye sorup bununla "Bizi helak etme. " demek istemesine benzetilmiştir. Yani "orada yaratacak mısınız?" derken "onlara değil, bize ver orayı" demek istemişlerdir.¹¹⁹

Kendilerine ne emredilirse onu yerine getirmeye hazır ve asla Allah'a isyan etmesi düşünülemeyen varlıkların¹²⁰ Allah'a karşı çıktıkları ise bu cevaplardan sonra söylenemez.

Muhaliflerin meleklerin insanlar hakkında gıybet ettikleri iddialarına karşı Râzî, melekler, insanların bozgunculuk yapması ve kan akıtmasına rağmen niçin yaratıldığı hususu üzerinde durdukları için bu durumları dile getirmişlerdir. Çünkü, insanın ibadet ettiği halde, niçin yaratıldığını konuşmak gereksiz bir şey olurdu¹²¹ demek suretiyle cevap vermiştir. Yine insanların günahlarından dolayı melekler tarafından kınandığının söylenmesi de, onların masumluğunu gösterir. Çünkü kınayan kişinin, kınadığı o işi yapmıyor olması gerekir.

Râzî'nin meleklerin kendilerini övdükleri iddialarına karşı cevabı: "Rahmanın nimetine gelince, işte onu anlat."¹²² âyetine göre kişinin kendisini övmesi mutlak ola-

¹¹⁶ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 249

¹¹⁷ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 250

¹¹⁸ A'raf, 7/ 155

¹¹⁹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 250

¹²⁰ Nahl 16/ 50; Tahrir 66/ 6

¹²¹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 251

¹²² Duha, 93/ 11

rak yasaklanmamıştır. Hem meleklerin bu sözleri söylemedeki gayeleri, Rablerinin hikmetini eleştirmek olmadığını belirtmek de olabilir. Yani biz bu işin hikmetini bilemiyoruz ama seni tesbih ve takdis ediyoruz demek istemişlerdir.¹²³

Muhalifler, meleklerin özür dilemelerini de onların günah işlediklerine delil saymışlardı. Râzî'ye göre özür dilemek, her zaman işlenen bir hatadan dolayı değildir. Nitekim meleklerin Rablerinden özür dilemeleri, daha iyi olanı yapamamaktan kaynaklanan bir özürdür. "Onlar, sözleriyle asla Allah'ın önüne geçmezler."¹²⁴ âyeti gereğince onlar, bu soruyu Allah'ın izni ile sormuşlardır. Ancak sormamış olmaları daha iyi olurdu.¹²⁵

Râzî, insan yaratılmadan önce meleklerin, insanla ilgili konuşmalarından hareketle meleklerin insan hakkında bozgunculuk yapıp kan dökeceğine dair bu bilgilere nasıl sahip olabildiklerini de tartışmıştır. Râzî'ye göre melekler insan türünü ya daha önce yeryüzünde bozgunculuk yapan cinlere kıyas etmiş veya insanın fitratında yer alan şehvet ve gazap özelliklerinden çıkarmış, veyahut da bunu onlara ya Allah söylemiş ya da kendileri Levh-i Mahfuz'dan öğrenmişlerdir.¹²⁶

Meleklerin masumiyetlerine karşı çıkanlar, İblis'i melekler zümresinden sayarak, onun Allah'a isyan edip kafir olduğu görüşüne göre de meleklerin günah işleyebileceğini söylemişlerdir. Fakat onların bu iddiaları da, ileri de İblis'in meleklerden olmadığını ispatlayacak deliller sunulduğu zaman fasit olacaktır.

Yine, "Biz cehennem ashabını (bekçilerini) meleklerden başkası yapmadık."¹²⁷ beyanlarına dayanan muhalifler, cehennem ashabının orada ancak azap için bulunması gerektiğini iddia ederek, onların masum olmadıklarını söylemişlerdir. Fakat âyetten, meleklerin orada azap olunacağı sonucu çıkmayacağını söyleyen Râzî, aksine onların orada görevli olarak bulunduğunu ve yine ilgili yerde anlatılacağı üzere ateşin de onlara zarar vermeyeceğini söylemiştir.¹²⁸

Muhalif grup bu anlatılanların dışında, "Üzerlerinde hakim ve üstün olan

¹²³ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 252

¹²⁴ Enbiya, 21/ 27

¹²⁵ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 252

¹²⁶ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 251, 252, 253

¹²⁷ Müddessir, 74/ 31

¹²⁸ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 249

Rablerinden korkarlar ve emrolundukları şeyleri yaparlar."¹²⁹ âyetlerinde, meleklerin korku ile vafedilmiş olmalarını, onların günah işleyebileceklerine yormuşlardır. Râzî ise, bu korkunun, Allah'ın azametini hakkıyla tazîm edememekten kaynaklandığını söyleyerek, onların delillerine yine onların delilleri ile cevap vermiştir.¹³⁰ Buradaki korkunun saygı içerdiği de söylenilmektedir.¹³¹ Râzî ayrıca âyette yer alan, "emrolundukları şeyi yaparlar" tabirinin, bir şeyi yapmaktan yasaklanan kimsenin, onu yapmamakla da emredilmiş olduğunu söyleyerek, yasaklananları da yapmamayı kapsadığını belirtmiştir.¹³²

Yine Râzî, âyetlerde meleklerin gece- gündüz bıkmadan sürekli tesbih ettiklerinin belirtilmesini de onlardan bir günahın meydana çıkmamasını gerektirdiğine yorumlamıştır. Allah'ın emri ve izni ile konuşup hareket eden meleklerin¹³³ günah işediklerini söylemek ise bunu onlara ya Allah Teala'nın emrettiğini ya da izin verdiğini söylemek olur ki bu ise imkansızdır.¹³⁴

Görüldüğü gibi ehl-i bid'at çevrelerinin melekleri masum saymamaları konusundaki iddialarına karşılık Râzî, onların masum olduklarını kendi delillerinden hareketle ortaya koymuştur. Meleklerin günahkar olduklarını dillerine dolayan çevreler görüşlerini temellendirmek için Harut ve Marut kıssasını da kullanmışlardır.

f. a. Harut ve Marut Kıssası

Tarihte bazı çevreler meleklerin günah işleyen varlıklar olduğunda ısrar ederek Harut ve Marut kıssasını delil getirirler. Tamamen uydurma ve israiliyattan ibaret olan bu anlatılanların¹³⁵ Kur'an'da anlatılan Harut ve Marut kıssasıyla bir alakası yoktur. Halk arasında hurafe ile sözlü bir şekilde anlatılan bu söylencede meleklerin, Kur'an'da ve sünnette büyük günahlar arasında yer alan zina, içki, adam öldürme ve puta secde gibi günahlarla ilişkilendirilmeleri tamamen gerçek dışıdır.¹³⁶ Kaldı ki itikat, söylence ve hurafelerle belirlenmez. Melekler zaten tabiatları gereği Allah'a is-

¹²⁹ Nahl, 16/ 49- 50

¹³⁰ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIV, 238

¹³¹ CEBECİ, *a.g.e.*, s. 45

¹³² Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIV, 238

¹³³ Enbiya, 21/ 27; Tahrim, 66/6; Meryem, 19/ 64; Kadr, 97/ 4

¹³⁴ CEBECİ, *a.g.e.*, s. 47

¹³⁵ BİLMEN, *a.g.e.*, s. 218

¹³⁶ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 249; Abdullah AYDEMİR, *Tefsirde İsrailiyyat*, Beyan Yay., İstan.1992, s. 188

yan edecek bir tabiatta yaratılmamıştır. Hele hele Allah nice günahkarları bile azap ile tevbe arasında serbest bırakmışken O'nun Harut ve Marut adı verilen bu iki meleği dünya ve ahiret azaplarından birisini seçmelerini istemesi hurafesi, Yüce Allah'a bir iftiradır. Yine anlatılan hurafede meleklerin, azapla cezalandırılırken bile sihir öğreterek insanları günaha çağırması ve zinakar bir kadının, Allah tarafından kendisine yemin ettiği bir yıldızla dönüştürülüp gökyüzüne yükseltilmesi de mantıktan uzak bir izahtır.¹³⁷

Râzî'nin bu kıssa hakkındaki görüşlerini, Ebu Müslim'in (v. 137/ 755) bu iki meleğe indirilenin sihir olmadığı düşüncesine verdiği cevapla daha iyi anlayabiliriz. O, Ebû Müslim'in, sihrin faydasız ve küfre götüren bir şey olduğu için, Allah'ın onu indirmesinin uygun olmayacağı görüşüne karşılık; "sakındırmak, korunmak maksadıyla olur" diyerek cevap verir. Yine şeytanlar, insanlara sihri öğreterek kâfir olduğuna göre, bu durumda meleklerin de kâfir olmaları gerekir ki bu düşünülemez sözlerine de şeytanlar, sihri yıldızların ilâh olduğuna inanan kişilere öğretiyor ve bunun hak olduğunu ispat etmek istiyorlardı.¹³⁸ diyerek cevap verir. Ebu Müslim'in, peygamber ve meleklerin sihir öğretmek için gönderilmelerinin caiz olmadığı düşüncesine cevabı da, aksine peygamber ve meleklerin sihrin bâtıl olduğuna dikkat çekmek gayesiyle onu öğretebilecekleri yönündedir.¹³⁹

Hasan el-Basri gibi bazı alimler de, Harut ve Marut'un insan olduğunu, dolayısıyla melek olmadığını söylerler. Onların bu iddialarına dair delilleri ise şöyledir: Onların melek olup insan olmadığı halde o şekilde gönderilmesi, insanlardan gerçeği saklamak olacağı için, bu durumda gördüklerimizin insan veya melek olduğunun bilinemeyeceği ve meleklere sihir öğretmenin de uygun düşmeyeceğidir. Bu iddialara karşı Râzî insanların, zaten peygamberler aralarında dayken gördükleri hakkında bu kesin insandır demeyip sükut etmeleri gerektiğini söyler.¹⁴⁰

Meleklerin insanlara sihir öğretmesi ise içinde birçok hikmet barındırabilir: O dönemde sihir çok yaygınlaşmış ve sihirbazlar bu sihir gücü ile peygamberlik iddia-

¹³⁷ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 253, 254; EŞREF, *a.g.e.*, s. 153

¹³⁸ Ahmed KALKAN, *Ansiklopedik Kur'an Kavramları Ve Genel Yansımaları*, Davud Emre Yay., İst. 2011, IX, 300

¹³⁹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, III, 282, 283, 284

¹⁴⁰ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, III, 284, 285

sında bulunmuşlardı. İnsanlar sihrin hakikatini bilmeyince mucizeden farkını da anlayamıyordu. Allah da bu farkı bilsinler¹⁴¹ ve sihirbazlara karşı koyabilsinler diye, melekleri sihir öğretmek için gönderdi. Ama melekler, "Biz bir fitne (imtihan) vesilesiyiz. Onun için sakın kâfir olma!" diyerek sakındırmadıkça (uyarmadıkça) kimseye sihir öğretmiyordu. Buradaki fitne imtihan anlamında olup, meleklerin uyarısı ise sihirle yasak veya dünyevi bir işlem yaparak kafir ve günahkar olmamalarıdır. Cinlerin, insanların aciz kaldığı birçok sihir bilip, onlara zarar vermesi üzerine, insanların kendisini koruyabilmesi için de meleklerin bu sihri öğretmesi mümkündür. O zaman sihir hayırlı işler için kullanılıyor olup, Allah bunu öğretmesi için melek göndermiş fakat insanlar sonradan onu şer işlerinde kullanmış da olabilirler. Allah'ın melekleri, insanın mükellefiyetini, bildiği ve zevk aldığı birşeyden nehyederek ağırlaştırmak maksadıyla, sihri öğretmeleri için göndermesi de mümkündür.

Bütün bunlardan sonra, meleklerin sihir öğretmek için gönderilmelerinin hikmetlerindeki güzellikle beraber, bunun onların masumluğuna bir zarar getirmediği de anlaşılabilir olur.¹⁴²

f. b. İstiğfar Etmeleri

Meleklerin masumiyetine muhalif olanlar delillerine, onların istiğfar etmelerini de almışlardır: "Arş'ı taşıyanlar ve onun çevresinde bulunan (melekler), Rablerini hamd ederek tesbih ederler. O'na iman ederler. Mü'minlerin de, bağışlanmasını isterler."¹⁴³ Muhalif görüştekiler, bu ve bunun gibi âyetlerde¹⁴⁴ meleklerin insanların bağışlanması için talepte bulunmasının, onlar hakkında, bozgunculuk yapacağı ve kan dökeceğini¹⁴⁵ söyleyerek işlediği zelleden dolayı olduğunu söylerler. Halbuki, onların bu delilleri de tersine çevrilmektedir. Çünkü melekler Allah'ı zikirden sonra, başkalarının bağışlanmasını istemektedir. Râzî'ye göre eğer melekler bir günah işlemiş olsaydı, önce kendilerinin affedilmelerini isterlerdi.¹⁴⁶ Ayrıca Râzî, "Mele-i A'lâ hakkında onlar aralarında münazara ederlerken"¹⁴⁷ âyetinde geçen münazara ifadesi-

¹⁴¹ AYDEMİR, *a.g.e.*, s. 185

¹⁴² Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, III, 286, 287, 288

¹⁴³ Mü'min, 40/ 7

¹⁴⁴ Şura, 42/ 5

¹⁴⁵ Bakara, 2/ 30

¹⁴⁶ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIX, 250, 251, 252

¹⁴⁷ Sad, 38/ 69

nin, Bakara 30. âyette geçen mesele ile ilgili olduğunu söyler. Bu durumda da meleklerin o âyette geçen husus hakkında münazara yoluyla Allah'a karşı çıktıklarının söylenmesine mükabil, bunun bir soru-cevap olduğunu ve teşbih yoluyla münazaraya benzetilerek mecazi anlamda bu kelimenin kullanıldığını ifade eder.¹⁴⁸

Meleklerin günah işlemesi bir yana, günah işlemeye yeltense bile, Allah'ın azabından korkacaklarını söyleyen Râzî, buna da "Onların taptıkları bu varlıklar, hangimiz daha yakın olacağız diye Rablerine vesile ararlar, O'nun rahmetini umarlar, azabından korkarlar."¹⁴⁹ âyetlerini delil olarak getirir.¹⁵⁰

g. İlimleri

Râzî, meleklerin bilgi nitelikleri üzerinde de durmuştur. O, âyetlerin zahirinden meleklerin insana ait bütün söz ve fiilleri hakkında bilgi sahibi olduklarını söyler. Meleklerin söylediklerimiz ve konuştuklarımızla ilgili tam bilgi sahibi olduklarının delili: "Üstelik, biri insanın sağ tarafında, biri sol tarafında oturmuş iki alıcı melek de (onun yaptıklarını) alıp kaydetmektedir. İnsan hiçbir söz söylemez ki onun yanında (yaptıklarını) gözetleyen (ve kaydeden) hazır bir melek bulunmasın."¹⁵¹ âyetleridir. Yapmış olduğumuz amellerimizle ilgili yine tam bilgiye sahip olduklarının bir başka delili de: "Hâlbuki üzerinizde muhakkak bekçiler, değerli yazıcılar vardır. Onlar yapmakta olduklarınızı bilirler."¹⁵² âyetleridir. Onlar yazıcı veya şahit melekler olduklarına göre, bu filleri yazabilmeleri ve şahitlik edebilmeleri için onların bunları bilmiş olmaları gerekir.

Râzî, meleklerin kalbe ait iman, küfür, ihlâs ve şirk gibi ilimler hakkında bilgi sahibi olup olmadıkları hususunda, buna dair bir delile rastlanılmadığını belirtmiştir.¹⁵³ Bununla birlikte, meleklerin insanların taatlarını ayrıntılı bir şekilde bildiğini ama günahlarını tafsilatıyla bilmediklerini söylemiştir.¹⁵⁴ Fakat onun bu düşüncesi müşkil arz etmektedir. Çünkü mahşerde insan, hiçbir hâli saklı kalmayarak hepsinden hesaba çekilecektir. Bu durumda melekler insanın taatlarını ayrıntılı bildiği gibi gü-

¹⁴⁸ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIX, 108, 109

¹⁴⁹ İsra, 17/ 57

¹⁵⁰ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIV, 514, 515

¹⁵¹ Kaf, 50/ 17- 18

¹⁵² İnfitar, 82/ 10- 12

¹⁵³ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, IX, 474

¹⁵⁴ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXIII, 291

nahlarını da bilmelidir ki bunları yazılı bir şekilde sunabilmelidir. Râzî, meleklerin gayba ait bilgileri yönünden ise, beşerden daha fazla bilgi sahibi oldukları söylenebilirse de bunun boyutuna bakmak gerektiğini belirtmiştir.¹⁵⁵

Allah'ı yeterince bilmenin insan için imkânsız olduğunu belirten Râzî, bu bilginin melekler için mümkün olup olmadığını incelerken, öncelikle meselenin zorluğuna vurgu yapıp daha sonra bunu izaha çalışmıştır. Allah'ın dışında bütün varlıkların aklı ve bilgisi sınırlıdır. Allah ise sonsuz olup en büyük ilim de Allah'ı bilmektir. Sonlu olanla sonsuz olana ulaşmak mümkün olmadığına göre meleklerin bu konudaki bilgilerinin de sınırlı olması gerekmektedir.¹⁵⁶ Buna göre, melekler de Allah'a hasredilen mutlak gayb hususunda insanlar gibi olup, oraya nüfuz etme imkanları bulunmamaktadır. Allah'ın onlara haber vermesi dışında da gayb hakkında bilgi sahibi olmadıkları anlaşılmaktadır.¹⁵⁷

Geleceği bilmenin Allah'a ait olduğunu, meleklerin bu konudaki bilgilerinin ise halihazırdaki ile sınırlı bulunduğunu söyleyen Râzî, Allah'ın "(Bunların herbiri), haddi aşanlar için, Rabbin'in katında belirlenmiştir."¹⁵⁸ âyatini buna örnek olarak getirmiştir. Allah, meleklerine günahkar olduklarını bildirdiği o kavme taşlar atmasını emretmiştir. Melekler de onların o zaman içinde günahkar olduklarını bilmiş bir şekilde emri yerine getirmişlerdir.¹⁵⁹

Râzî'ye göre, meleklerin geleceğe dair bazı konularda bilgi sahibi olmaları ise bu bilgileri ya Levh-i Mahfuz'dan ya da vahiylerden elde etmeleri yoluyla olmuştur.¹⁶⁰ Tabi bu da Allah'ın ya izni, ya emri ya da dilemesi ile mümkündür. İlmi herşeyi kuşatmış olan Rabbimiz, melekleri sürekli kendine ibadet edecek şekilde yaratmıştır.

h. İbadetleri

Allah Teâlâ, birçok defa meleklerin ibadetlerinden söz etmiştir: "O'nun katın-

¹⁵⁵ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, VIII, 431

¹⁵⁶ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, I, 157

¹⁵⁷ İlyas ÇELEBİ, "İnsanın Gaybla İlişkisi", *Din Dilinde Gayb*, 1. Basım, Kur'an Araştırmaları Merkezi Yay., İst. 2015, s.261; M. Sait ŞİMŞEK, *Kur'an Kıssaların Giriş*, 2. Baskı, Yöneliş Yay., İst. 1998, s. 185; A. Saim KILAVUZ, *a.g.e.*, s. 178

¹⁵⁸ Zariyat, 51/ 34

¹⁵⁹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XX, 372, 373

¹⁶⁰ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXII, 7

dakiler ne O'na ibadetten çekinir ve büyüklenir ne de yorgunluk duyarlar. Hiç ara vermeksizin gece gündüz tesbih ederler."¹⁶¹, "Eğer onlar büyüklük tasarlarsa, bilsinler ki Rabbi'nin yanında bulunanlar, gece gündüz hiç usanmadan, O'nu tesbih ederler."¹⁶² Bu âyetlerde meleklerin ibadetlerinden bahsediliyor olup, onlar, gece gündüz ara vermeyerek, sürekli olarak Allah'ı tesbih etmekle vasfedilmişlerdir.¹⁶³ Bu onların daima ibadet halinde olduklarını gösterir. Bu durumda onların sürekli ibadetle meşgul olmaları, diğer işlerle meşgul olmalarına mesela, elçilik yapmalarına, kafirlere lanet etmelerine hatta nefes almalarına vb. engel olmaz mı?¹⁶⁴ İşte Râzî, bu soruya şu şekilde cevap vermektedir: Burada, kendilerinden bahsedilenler, meleklerin belli bir kısmı olup, Allah'ın yanında- huzurunda olarak tanıtması sebebiyle, diğerlerinden daha yüce ve üstün olanlarıdır. Bu da bu kesimin dışındaki meleklerin, diğer işleri yapmalarına ters düşmez.¹⁶⁵ Nitekim bazı meleklerin tesbih ve tehlillerle meşgulken, diğerlerinin de alemin düzeni ile görevli oldukları söylenmiştir.¹⁶⁶

Eğer durum böyle olmazsa yani o melekler ayrı bir kesim olmazsa şöyle izah edilebilir: Öncelikle meleklerin, tesbih etmelerinin insanların nefes alıp vermesi gibi zaruri olduğu söylenilmiştir.¹⁶⁷ İnsanın nefes alıp vermesi konuşmasını engellemediği gibi, onların tesbihi de diğer işlerini engellemez. Fakat Râzî burada şöyle bir itiraz yapılabileceğini söyler: Nefes alıp verme organıyla, konuşma organı farklı olduğu için bunların yapılması birbirine engel olmaz. Ama, lanetle tesbih konuşma cinsinden olup aynı organla yapıldığı için, bunların aynı anda yapılması imkansızdır. O, muhtemel itirazı bu şekilde dile getirdikten sonra buna şöyle cevap verir: Allah için herşey mümkündür. O halde Allah Teâlâ melekler için bir çok dil yaratmış da olabilir. Böylece onlar hem Allah'ı tesbih hem de kafirler için lanet edebilirler.¹⁶⁸ Meleklerin halleri ile insanların halleri birbirine karıştırılmamalıdır. Allah'ın dışında bulunan bütün varlıklar ölümlüdür. "Diri ve ölümsüz olan" sadece Yüce Allah'tır. Melekler de O'nun yarattığı varlıklar olduğuna göre, onların ölümünün mahiyeti nasıl olacak-

¹⁶¹ Enbiya, 21/ 19- 20

¹⁶² Fussilet, 41/ 38

¹⁶³ Cavit SUNAR, *Tasavvuf Felsefesi Veya Gerçek Felsefe*, Ank. Üniv. Basımevi 1974, s. 209

¹⁶⁴ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XVI, 106

¹⁶⁵ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIX, 395

¹⁶⁶ BİLMEN, *a.g.e.*, s. 218

¹⁶⁷ EŞREF, *a.g.e.*, s. 151

¹⁶⁸ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XVI, 106

tır? hususu da Râzî döneminde tartışılan konular arasında yer almıştır.

Râzî bu izahtan sonra da, yapı olarak farklı varlıklar olan meleklerin halleri ile insanların hallerinin birbiriyle kıyaslanmasının doğru bir şey olmadığını belirtir.¹⁶⁹

1. Ölümleri

Bu meselede Râzî'nin varlıkları ezeliyet ve ebediyet açısından gruplandırıldığını görmekteyiz. Ona göre hem ezeli, hem ebedî olan sadece Allah'tır. Ne ezeli ne ebedî olan bitkiler, madenler ve canlılarla beraber bütün dünyadır. Ezeli olan ama ebedî olmayan bir varlığın olması ise mümkün değildir. Çünkü ezeli olan bir şeyin, son bulması imkânsızdır. Onun bu sınıfı, ezeli olanın var olmak hususunda hiçbirşeye muhtaç olmadığı için böyle bir varlığı da kimsenin yok edemeyeceği mantığıyla yapmış olabileceğini düşünmekteyiz. Bir diğer grup ise ezeli olmayan, fakat ebedî olandır ki, bu da insanlar ve meleklerdir.¹⁷⁰ Onun burada insanla birlikte melekler neden ebedi demiş olabileceğini düşündüğümüzde, biraz sonra getireceğimiz görüşlerine de dayanarak, bu iki varlığın önce ölümü yaşaması sonra ise tekrar dirilip ebedi bir hayata başlamasından dolayı olabileceğini söyleyebiliriz.

Fahreddin Râzî'nin, "Yer üzerinde bulunan her canlı fânidir."¹⁷¹ âyetine dayanarak yaptığı bir istidlali de şöyledir. Bu ifadelerde ölümlü olanların yeryüzündekiler olduğu söylenilmektedir. Ama meleklerin mekanı yeryüzü değildir. Bu sebeple melekler, dünya yok edilince ölmezler. Daha sonra ise Allah melekler, dilediği bir zamanda, ölüm emrini verir ve onlar da bunun üzerine ölürlür.¹⁷² Bu izahtan anlaşılan melekler de en sonunda vakti gelince öleceklerdir. Çünkü "Göklerdeki ve yerdeki herkes ölür."¹⁷³ âyeti bunu açıkça ortaya koymaktadır. Fakat ne zaman öldüğü hususuna bakıldığında; sura üflendikten sonra "Melek ise o (göğün) kıyılarındadır."¹⁷⁴ âyetince onlar daha ölmemiş, göğün kenarlarına doğru gitmişlerdir. Râzî bunun için de meleklerin göğün bucaklarına gidip sonra ölebileceğini veya "Allah'ın diledikleri

¹⁶⁹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIX, 395

¹⁷⁰ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIV, 541

¹⁷¹ Rahman, 55/ 26

¹⁷² Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXI, 105, 106

¹⁷³ Zümer, 39/ 68

¹⁷⁴ Hakka, 69/ 17

müstesna."¹⁷⁵ ifadesine göre onların sûr'a ilk üfleyişte bundan istisna edilip daha sonra ölebileceğini ifade eder.¹⁷⁶

Netice itibariyle meleklerin, tam olarak ne zaman yaratıldıkları hakkında bir şey söylenilemediği gibi ne zaman ölecekleri hakkında da bir şey söyleyemeyiz. Keesin olarak söyleyebileceğimiz şey ise, yaratılmış olan bütün canlılar gibi meleklerin de, vakti geldiği zaman ölecek olmalarıdır.

i. Meleklerin İnsan Suretine Girmesi

Melekler çeşitli şekillere girebilen,¹⁷⁷ latif, nurani varlıklardır.¹⁷⁸ Kur'an'da onların bir beşer suretinde göründükleri bildirilmektedir.¹⁷⁹ Meleklerin farklı farklı şekillere girmesinin ise onlara zor gelmediği söylenilmiş ve bu durumu, kolaylık bakımından bizim elbise değiştirmemize benzetetenler olmuştur.¹⁸⁰

i. a. Hz. İbrahim (a.s.)'e Meleklerin Misafir Olarak Gelmesi

Allah Teâlâ, Hz. İbrahim (a.s.)'e gelen meleklerden elçiler¹⁸¹ diye bahsettiği gibi, misafirler¹⁸² diye de bahseder. Onların sayısı ile ilgili farklı sayılar belirtildiğini söyleyen Râzî, "Elçilerimiz, İbrahim'e müjde ile gelip "selâm" dediler."¹⁸³ ifadesine bakıldığında "rusûl" kelimesinin çoğul getirilmiş olduğu ve çoğulun da en azının üç olması gerektiği için onların sayılarının da en az üç olması gerektiğini söyler. Râzî, yine bu meleklerden birinin mutlaka Cebrail (a.s.) olduğunda ittifak olduğunu da ekler.¹⁸⁴

Allah'ın, onlardan misafirler diye söz ettiğini de söylemiştik. "Onlara İbrahim'in misafirlerini de haber ver. Hani onlar, onun yanına girip, "selâm (size)" demişlerdi. O da, "Biz, sizden endişe ediyoruz " demişti. Onlar dediler ki: "Korkma, gerçekte biz sana, çok bilgin bir oğul müjdeliyoruz"¹⁸⁵ Fakat melekler yeyip içme-

¹⁷⁵ Zümer, 39/ 68

¹⁷⁶ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXII, 94, 95

¹⁷⁷ Müslim, "İman", 1; TOPALOĞLU, YAVUZ, ÇELEBİ, *a.g.e.*, s. 238; ÇELİK, *a.g.e.*, s. 149

¹⁷⁸ Müslim, "Zühd", 60; EBU HANİFE (İmam-ı Azaam), *Fıkh-ı Ekber; Aliyyül Kari Şerhi*, Çev. Yunus Vehbi YAVUZ, 5. Baskı, Çağrı Yay., İst.ty., s. 23; BİLMEN, *a.g.e.*, s. 220

¹⁷⁹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, IX, 336

¹⁸⁰ EŞREFa.g.e., s. 143

¹⁸¹ Hud, 11/ 69

¹⁸² Hicr, 15/ 51; Zariyat, 51/ 24

¹⁸³ Hud, 11/ 69

¹⁸⁴ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIII, 66

dikleri halde, onlara neden böyle denildiği hususunda da Râzî'nin şöyle açıklamaları vardır. Ona göre bunun sebebi, Hz. İbrahim (a.s.)'in, onların kendisine ziyafet ve misafirlik için geldiklerini sanmasıdır. Ayrıca, birisinin evine giden orada yemek yemese bile misafir diye adlandırılır.¹⁸⁶ Râzî, Hz. İbrahim (a.s.)'in, onlara bir misafire neler ikram edilirse onu ikram ettiğini söyler. Çok misafirperver olan Hz. İbrahim (a.s.)'in ikramlarının da güler yüz göstermek, en güzel ve en iyi yere oturtmak ve bundan sonra da yiyecek sunmak olduğunu söyler.¹⁸⁷

Onun ikram etmiş olduğu yiyeceğin de kızartılmış bir buzağı,¹⁸⁸ olduğu âyette beyan edilmektedir. Buzağıyı getirdikten sonra "Yemez misiniz?"¹⁸⁹ hitabıyla onlara sunmuştur. Kıssanın hikaye edildiği âyetin devamında Hz. İbrahim (a.s.)'in, "Derken, içine, onlardan ötürü gizli bir korku çöktü. "Korkma" dediler ve onu, çok bilgin, bir oğulla müjdelediler."¹⁹⁰, "İbrahim onların ellerinin buna uzanmadığını görünce durumlarından hoşlanmadı ve onlardan dolayı, gizli bir endişe duydu. Onlar, korkma dediler, çünkü biz Lût kavmine gönderildik."¹⁹¹ âyetlerinde yer aldığı üzere, onlardan dolayı korktuğu yer almaktadır. Çünkü misafir eğer ikram edilen yiyeceği yemezse, iyi niyetle gelmediğini gösterir denilmiştir.¹⁹² Râzî, esasen Hz. İbrahim (a.s.)'in onlardan endişelenmesinin daha ilk başta olduğunu söyler. Çünkü onlar, şekil ve görünüm olarak o yöre halkı veya o zamandaki insanlardan farklıydılar. Fakat onun bu endişesi, misafirler yemekten yemeyince artmış ve korkuya dönüşmüştür.¹⁹³ Râzî, burada meleklerin, "korkma" diyerek kendilerinin yemeyen bir cins olduğunu ifade ettiklerini söyler. Görüldüğü üzere onlar, insan suretine girdiklerinde de yemeğe karşı bir arzuları doğmamıştır. Çünkü onlar, insan suretine girse de insana özgü haller kendilerinde görülmemiştir. Bu da meleklerin mahiyetlerini koruduğunu gösterir.¹⁹⁴ Onlar devamında da müjde vermişlerdir ki, bu da geliş sebeplerini açıklamaktır.¹⁹⁵

¹⁸⁵ Hicr, 15/ 51- 53

¹⁸⁶ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIV, 114

¹⁸⁷ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XX, 359

¹⁸⁸ Hud, 11/ 69; Zariyat, 51/ 26

¹⁸⁹ Zariyat, 51/ 27

¹⁹⁰ Zariyat, 51/ 28

¹⁹¹ Hud, 11/ 70

¹⁹² CEBECİ, *a.g.e.*, s. 163

¹⁹³ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIV, 115

¹⁹⁴ EŞREF, *a.g.e.*, s. 145

¹⁹⁵ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XX, 364, 365, 366

Melekler geliş sebeplerini izah ettikten sonra, Hz. İbrahim (a.s.)'in, yine de onlara ne iş için geldiklerini sorduklarını görüyoruz.¹⁹⁶ Onlar bu soru karşısında, Lut (a.s.)'un günahkar kavmini imha etmek için gönderildiklerini söylüyorlar.¹⁹⁷

Râzî, meleklerin geliş sebebini söylemesine rağmen, Hz. İbrahim (a.s.)'in daha neden sorduğuyla ilgili olarak farklı açıklamalara yer verir. Bu izahların ilki, başka geliş sebeplerinin de olup olmadığını sormak olabileceğidir. Diğer izaha göre ise, eğer sebep müjde vermek olsaydı; tek bir meleğin gelmesi yeterli olurdu. Bir diğer izah ise, eğer onların geliş sebepleri sadece müjde vermek olsaydı, onu beklemeden verirlerdi. Oysa onlar böyle yapmamış, fakat Hz. İbrahim (a.s.)'in endişelenip korktuğunu anlayınca, onun korkusunu gidermek için müjde ile geldiklerini söylemişlerdir.¹⁹⁸ Râzî, bu durumla ilgili olarak da meleklerin Hz. İbrahim (a.s.)'e hem müjdeci hem de inzarcı olarak geldiklerini söyler.¹⁹⁹

i. b. Hz. Lut (a.s.)'a Meleklerin Misafir Erkek Kılığında Gelmesi

Allah Teâlâ, Hz. Lut (a.s.)'a da gelen elçilerden bahsetmektedir ki, Râzî, ona gelenlerin, daha önce Hz. İbrahim (a.s.)'e gelen elçiler²⁰⁰ olduğunu söyler. Ve tıpkı Hz. İbrahim (a.s.) gibi, Hz. Lut'un da o melekleri insan sandığını²⁰¹ ve tanımadığını²⁰² ekler.

O ayrıca, meleklerin, çok güzel,²⁰³ tüysüz ve parlak delikanlılar şeklinde olduğu yönündeki rivâyetlere de yer verir.²⁰⁴ "Elçilerimiz Lût'a geldi. O, bunlar yüzünden kaygıya düştü, bunlar yüzünden göğsü daraldı ve: "Bu çetin bir gündür" dedi."²⁰⁵ Âyette geçtiği üzere Hz. Lut (a.s.), elçilerin gelmesi sebebiyle kaygılanır ve göğsü daralır. Alimlerin de bununla ilgili çeşitli açıklamaları bulunmaktadır. Mesela, onlara ikram edecek durumda olmadığı, kavminin onun eve misafir almasına engel olduğu, Hz. Lut (a.s.)'un gelenlerin melekler olduğunu anladığı ve onların kavmini

¹⁹⁶ Zariyat, 51/ 31- 32

¹⁹⁷ Hicr, 15/ 57- 60; Ankebut, 29/ 31- 32

¹⁹⁸ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIV, 119

¹⁹⁹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XVIII, 111

²⁰⁰ M.Asım KÖKSAL, *Peygamberler Tarihi*, 20. Baskı, TDV Yay., Ank. 2004, I, 252

²⁰¹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XVIII, 13

²⁰² Hicr, 15/ 61- 62

²⁰³ Muhammed Ebu'l FADIL, *Kıyas'ul Kur'an*, Çev. Ziya AKMAN, Kur'an'ı Kerim Kıssaları, Nazım Mat., Konya 1970, s. 67

²⁰⁴ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIV, 122

²⁰⁵ Hud, 11/ 76- 77

helak etmek için geldiğini bildiği gibi izahlardır. Bir izah daha vardır ki, bu Râzî'nin de tercih ettiği görüştür. Ona göre Hz. Lut (a.s.), gelen melekleri insan sandı. Onun kavmi ise sapmış bir kavimdi ki Hz. Lut (a.s.), kavminin misafirlere de bu sapık fiili yapacakları ve misafirlerinin de karşı koyamayacağından korktu.²⁰⁶ O'nun bu görüşü tercih etmesindeki delil de, kıssanın devamında kavminin kendisine doğru koşarak, soluk soluğa kalmış bir vaziyette geldiklerinin söylenmesi ve onların bu kötü fiili yapmaya alıştıklarının²⁰⁷ belirtilmesidir.²⁰⁸ Hz. Lut (a.s.)'un, kendisini küçük düşürmemelerini ve rüsvay etmemelerini söylemesi de²⁰⁹ bir başka delil olarak getirilebilir.

Gelen misafirleri o kavme haber verenin ise, Lût (a.s.)'un karısı olduğu söylenmektedir.²¹⁰

Lut (a.s.)'un kavmi sebebiyle utandığını, korktuğunu ve kendisini çaresiz hissettiğini²¹¹ gören misafirler, kendilerinin elçiler olduklarını, korkmaması gerektiğini söyler ve karısı dışındaki ailesiyle kendisinin kurtulacağı müjdesini²¹² verirler.²¹³ Hz. Lût'un buradaki endişesinin ise daha önce söylenildiği üzere, kavminin, onun misafirlerine karşı kötü fiili işlemeye cüret etmeleridir. Melekler ise sanki bir dostu teselli eder gibi, ona müjdeler verirler. Râzî bu müjdelerin; gelenlerin Allah'ın elçileri olduklarını bildirmeleri, kafir kavminin düşündükleri şeyi yapamayacakları ve onun ailesi dışındakilerin helak olacağı olduğunu söyler. İşte kavim kötü niyetlerini gerçekleştirmek isteyince, Cebrail (a.s.)'in kanadı ile onların yüzüne vurduğu ve gözlerini kör ettiği söylenir ki bu²¹⁴ "Andolsun ki onlar, (Lût'un) misafirlerine kötülük yapmayı kastetmişlerdi. Biz de gözlerini silme kör ediverdik."²¹⁵ âyetinde de geçmektedir.

i. c. Hz. Meryem'e Meleklerin Müjde İçin Gelmesi

Hz. İbrahim (a.s.) ve Hz. Lut (a.s.)'a meleklerin insan şeklinde gelmesi gibi,

²⁰⁶ CEBECİ, *a.g.e.*, s. 163; Ebu'l FADIL, *a.g.e.*, s. 68

²⁰⁷ Hud, 11/ 78

²⁰⁸ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIII, 78

²⁰⁹ Hicr, 15/ 68- 69

²¹⁰ KÖKSAL, *a.g.e.*, I, 253; Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIII, 80

²¹¹ Hud, 11/ 80; Hicr, 15/ 68- 69

²¹² Ankebut, 29/ 33- 34; Hud, 11/ 81

²¹³ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XVIII, 13, 14

²¹⁴ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIII, 85; XXI, 23; KÖKSAL, *a.g.e.*, I, 256

²¹⁵ Kamer, 54/ 37

Hız. Meryem'e de gelmiştir. Râzî, Hız. Meryem'e gelen meleğın ise "Derken biz ona rûhumuz (Cebrail'i) göndermiştik de o kendisine yaratılışça tam bir beşer şeklinde görünmüştü." ²¹⁶ âyetine bakıldığında, Cebrail (a.s.) olduğunun anlaşılacağını söyler. ²¹⁷ Bazı alimler ise, Cebrail (a.s.) başları olduğu halde, meleklerin grup halinde geldiğini söylerler. ²¹⁸

Allah, ona meleklerin sözünü açıkça duyurmuştur ki, Râzî bunun, bir kadın olarak ancak ona nasib olduğunu belirtir. ²¹⁹ Hız. Meryem, bir peygamber olmadığı halde böyle bir olayın yaşanmış olmasıyla ilgili de farklı izahlar bulunmaktadır. Bunlar ya Hız. Meryem'in bir kerameti, ya Hız. İsa (a.s.)'nın bir irhâsı ya da Hız. Zekeriyya (a.s.)'nın bir mucizesi olmasıdır. ²²⁰ Râzî bunlardan sonuncu hariç ilk ikisini mümkün görmektedir. ²²¹

Hız. Meryem'in Cebrail (a.s.)'i nasıl bir insan suretinde gördüğü ile ilgili de alimlerin çeşitli görüşleri bulunduğunu söyleyen Râzî, bunların mümkün olabileceğini söyler ama âyetin lafzında ise bunu açıkça gösteren bir şey olmadığını da ekler. Bu görüşlerden biri, Cebrail (a.s.)'in, son derece yıkışıklı, tüysüz genç bir delikanlı şeklinde olduğudur. Diğeri de, Cebrail (a.s.)'in, Hız. Meryem'in yaşıtı olup Beyt-i Makdis'in hizmetçilerinden Yusuf adında birinin kılığında olduğudur.

Allah, Cebrail (a.s.)'i Hız. Meryem'e, sözüne yakınlık duyup onu dinlemesi ve ondan korkup kaçmaması için, bir insan suretinde göstermiştir. Tabi Meryem bu kez de meleğın kendisine insan şeklinde gelmesinden korkmuş ve Rabb'inin kendisini koruması için O'na yalvarmıştır. ²²² Allah Teâlâ bize, Hız. Meryem'in o andaki tepkisini beyan etmektedir. ²²³ "(Meryem ona) dedi ki: "Doğrusu ben senden (şerrinden) Rahman'a sığınırım. Eğer sen bir muttaki isen." ²²⁴ Râzî, bu durumda Hız. Meryem'in korkusunu anlayan Cebrail (a.s.)'in, "(Rûh) dedi ki: "Ben ancak sana pâk bir oğlan

²¹⁶ Meryem, 19/ 17

²¹⁷ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, VI, 304; XV, 308

²¹⁸ CEBECİ, a.g.e., s. 164

²¹⁹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, VI, 305

²²⁰ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, VI, 304

²²¹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XV, 311

²²² Aliah SCHLEİFER, *İslam'ın Kutsal Meryem'i*, Çev. İbrahim KAPAKLIKAYA, 1. Baskı, Gelenek Yay., İst. 2003, s. 38

²²³ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XV, 310

²²⁴ Meryem, 19/ 18

bağışlamak için, Rabbinin elçisiyim."²²⁵ ifadelerinde belirtildiği üzere, kendisinin bir melek olduğunu açıkladığını söyler ki, bundan maksat onun korkusunu gidermektir. Hz. Meryem'in bu söze ilave olarak, o gelenin Cebrail (a.s.) olduğunu anlaması için, ihtimal dahilinde daha başka şeylerin de olabileceğini söyleyen alimimiz, bunları da şöyle izah eder: Bunlardan ilk ihtimal Cebrail (a.s.) olduğunun anlaşılması için bir mucizenin ortaya çıkması, diğeri de Hz. Meryem'in Hz. Zekeriya (a.s.)'dan, aldığı eğitim sayesinde meleklerin özelliklerini biliyor olmasıdır.²²⁶

i. d. Hz. Muhammed (s.a.s.)'e Meleklerin İnsan Suretinde Gelmesi

Vahiy meleği Cebrail (a.s.)'in Hz. Muhammed (s.a.s.)' e, insan kılığında geldiği ve genelde çok güzel bir sahabi olan Dıhye el- Kelbi'nin, bazen de bir a'rabinin suretinde olduğu bilinmektedir.²²⁷ Bu konuda en meşhur hadise ise, Cibril hadisi diye bilinen hadisi, Cebrail (a.s.)'in, bir insan kılığına girerek getirmiş olmasıdır.²²⁸

i. e. Meleklerin Savaşlara İnsan Suretinde Çıkararak Yardım Etmeleri

Meleklerin insan şekline girmesi mevzuuyla ilgili bir diğer durum da onların bu şekilde savaşlara da iştirak edip, orada insanlara görünüp görünmediği veya savaşıp savaşmadığıdır.

Allah Teâlâ, âyetlerde meleklerin mü'minlere savaşta yardım için gönderildiğini bildirmektedir.²²⁹ Biz de öncelikle o âyetlere yer verelim ki alimlerin bu gönderilme ile ilgili çeşitli görüşleri bulunmaktadır.

"Hani siz Rabbinizden yardım istiyordunuz da, O da: "Muhakkak ki ben size meleklerden birbiri ardınca bin(lercesi) ile imdad edeceğim" diyerek duanızı kabul buyurmuştu, Allah bunu ancak bir müjde ve kalbleriniz o sayede tatmin olsun diye yapmıştı."²³⁰, "O vakit sen mü'minlere, "İndirilen üç bin meleklerle Rabb'inizin size imdâd etmesi yetmez mi?" diyordun."²³¹, "Elbette siz sabreder, ittika ederseniz, onlar da ansızın üstünüze gelecek olurlarsa Rabbiniz size nişanlı beşbin meleklerle yardım

²²⁵ Meryem, 19/ 19

²²⁶ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XV, 311

²²⁷ Muhsin DEMİRCİ, *Vahiy Gerçeği*, MÜİF Vakfı Yay., İst. 1996, s. 179

²²⁸ Müslim, *İman*, 271

²²⁹ Celal YENİÇERİ, *Uzay Ayetleri Tefsiri*, Erkam Yay., İst. 1995, s. 416

²³⁰ Enfal, 8/ 9- 10

²³¹ Al-i İmran, 3/ 124

edecektir.”²³² âyetlere baktığımızda Allah Teâlâ’nın, mü’minlerin yardım talebine olumlu cevap verdiğini, bu yardımı meleklerle gerçekleştirdiğini ve sonunda da bunu bir müjde olarak bildirdiğini beyan etmektedir. İşte burada meleklerin yardım şekliyle ilgili farklı değerlendirmeler bulunmakta olup, Râzî de bu değerlendirmelere yer vermiştir.

Bazı alimler, bu yardımın meleklerin mü’minlerle beraber savaşmaları şeklinde olduğunu söylerken; bazıları ise meleklerin, mü’minlerin kalplerine kuvvet vermeleri, kâfirlerin kalplerine ise korku vermeleri şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Râzî ise, meleklerin kendilerine ihtiyaç hissedildiğinde savaşta orduya katılıp mü’minlerle savaştıklarının, ama kalplerinin güçlendirilmesine ihtiyaç hissedildiğinde ise sadece mü’minlerin kalplerine sebat vermek için geldiklerinin söylenilmesini caiz görür.²³³

Râzî, alimlerin meleklerin sayısı hakkında da ihtilâflarından söz etmektedir. Alimlerden bazıları bu zikredilen sayıların hepsini toplayarak hesaplamışlardır. Onlar âyeti Bedir Savaşı için aldıklarında, meleklerin sayısının dokuz bin olduğunu söylemişlerdir. Çünkü Allah Teâlâ’nın, Bedir için bin, üç bin ve beş bin sayılarını beyan ettiğini söylerler ve toplamı dokuz bin olarak hesaplarlar. Âyeti Uhud Savaşı için aldıklarındaysa, burada sadece üç bin ve beş bin sayılarının beyan edildiğini söylerler ki, bunun toplamını da sekiz bin olarak hesaplarlar. Râzî ise, bu görüşü zayıf bulur. Çünkü meleklerin ayrı ayrı yerlerde zikredilen sayılarının bu şekilde toplanması gerekmez.

Bir kısım âlime göre ise meleklerin sayısı beş bindir. Çünkü mü’minlere önce bin melek yardım edilmiştir. Sonra iki bin meleğin daha gönderildiği beyan edilmiştir ki, sayıları üç bin olmuştur. Sonra bu sayıya da iki bin melek daha ilâve edilince, meleklerin toplam sayısı beş bin olmuştur.²³⁴

Allah Teâlâ, beş bin melek yardım edeceğini söylediği âyette de ²³⁵ melekleri nişanlı olarak tavsif etmiştir. Râzî’ye göre bu beyan, gönderilen o meleklerin bir takım nişanlarla alametli olduğunu gösterir. Bunun gerekçesi de, onların tanınmasını

²³² Al-i İmran, 3/ 125

²³³ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, VII, 50

²³⁴ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, VII, 48

²³⁵ Al-i İmran, 3/ 125

sağlamaktır.²³⁶

B. MELEKLERİN ÇEŞİTLERİ VE GÖREVLERİ

Melekler Allah tarafından birtakım işleri yapmakla görevlendirilmiş olup, herbiri kendi vazifesini bilmekte ve kendi sahasını aşıp bir başka meleğin işlerine müdahale etmemektedirler. Hatta melekler, kendi sınırları dahilinde olmak üzere yaptıkları işlere göre isimlendirilmişlerdir. Tüm melekler, bu görevlerinin neler olduğunu bilir ve Allah'tan aldıkları görevleri asla aksatmadan yerine getirirler. Şimdi ayet ve hadislerde yer alan bu meleklerin görev ve çeşitlerini ele alalım.

a. Dört Büyük Melek ve Görevleri

Dört büyük melek bilindiği üzere Cebrail (a.s.), Mikail (a.s.), İsrail (a.s.) ve Azrail (a.s.) olup Râzî bu meleklerin herbiri hakkında bilgi vermiş ve görüşlerini açıklamıştır. Bunlardan ilki Cebrail (a.s.)'dir.

a.a. Cebrail

Cebrail (a.s.), Allah'tan aldığı vahyi, peygamberlere indirmekle görevli melek olup, bu görevi birçok âyette açıkça dile getirilmiştir:

"Allah insanla ancak bir vahy yoluyla yahut perde arkasından konuşur. Yahut bir elçi gönderip, izniyle ona dilediğini vahyeder. Şüphesiz O, yücedir, hüküm ve hikmet sahibidir. İşte sana da emrimizden bir rûh vahyettik."²³⁷ İşte bu âyetlerde açık bir şekilde ifade edildiği üzere Allah Teâlâ, peygamberine vahyi indirmesi için bir elçi gönderir ki, o elçi bir melek olup Cebrail (a.s.)'dir.²³⁸ Râzî, vahyi Cebrail (a.s.)'in direkt Allah'tan alabileceğini veya bir başka meleğin Allah'tan alıp Cebrail (a.s.)'e, onun da peygambere indirmesinin her ikisinin de mümkün olacağını söyler.²³⁹ Râzî'nin de ifade ettiği gibi Cebrail (a.s.)'in, Hz. Muhammed (s.a.s)'e çoğu zaman tek başına gelmediğini görürüz. Buna delil, Cebrail (a.s.)'in savaşlarda beraberinde çokça meleklerle gelmesidir.²⁴⁰ "Allah, emrini içeren vahiy ile melekleri kul-

²³⁶ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, VII, 52

²³⁷ Şura, 42/ 51- 52

²³⁸ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIX, 481

²³⁹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIX, 485

²⁴⁰ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIV, 155

larından dilediğine indirir."²⁴¹ Burada görüldüğü üzere vahyin indirilmesinden bahsedilirken bir tek melekten değil, aksine çokça melekten söz edilmektedir. İşte Cebrail (a.s.)'le beraber anılan bu meleklerin, vahiy peygambere indirilirken eşlik ettikleri şeklinde de yorumlanabileceği söylenilmiştir. Bunun sebebi, vahyin şeytanlardan korunması hassasiyetidir. İster bu bahsedilen melekler Allah ile Cebrail (a.s.) arasında aracı olsunlar, isterse Cebrail (a.s.) vahiy peygamberlere indirirken ona yol-
daş olsunlar her iki durum için de, onların Cebrail (a.s.)'in yardımcıları olduğu söylenebilir.²⁴²

Diğer yandan “Rûhu'l Kudüs”, “Rûhu'l Emin” ve “Rûh” ile ilgili farklı görüşler bulunduğunu söyleyen Râzî, bunları bize aktarıp sonra da kendi görüşünü beyan eder. Biz de meseleyi incelemeyen önce bu isimlerin yer aldığı âyetlerden bazısına burada yer verelim ki, değerlendirmeler daha iyi anlaşılabilir.

"Ey Meryemoğlu İsa, senin ve annen üzerindeki nimetimi düşün. Hani seni Rûhu'l Kudüs ile desteklemiştin."²⁴³, “Rûhu'l Kudüs (Cebrail), inananların inançlarını sağlamlaştırmak, müslümanlara bir hidâyet ve müjde olması için, onu Rabbinden hak olarak indirmiştir.”²⁴⁴, "Sana rûh hakkında soru sorarlar. De ki: "Rûh Rabbimin emrindedir.",²⁴⁵ "O'nu, Rûhu'l Emin, inzar edicilerden olasın diye, senin kalbine indirmiştir."²⁴⁶ Bu ayetlerde geçen “Rûhu'l Kudüs”, “Rûh” ve “Rûhu'l Emin” kelimelerine kıymeti çok büyük melekler topluluğu manası verenler olduğu gibi, Cebrail (a.s.), İncil, Kur'ân, İlahi rahmet, Hz. İsa (a.s.)'nın ismi, Allah'ın bir mahluku ve insanların rûhlarının kastedildiğini söyleyenler de olmuştur. Ayrıca rûhtan Hz. İsa (a.s.)'ya üflenen rûh, Kudüs'ten de Allah Teâlâ'nın kastedildiğini söyleyenler de vardır.²⁴⁷ Râzî ise, bu üç isimle kastedilenin Cebrail (a.s.) olduğunu söyleyip bununla ilgili delillerini şöylece izah etmiştir: Rûhu'l Kudüs, Rûhu'l Mukaddese demek olup, Cebrail (a.s.)'in tertemiz ve şerefine yüce olduğunu belirtmek için O'na böyle denilmiştir. Ayrıca Hz. İsa (a.s.)'nın Rûhu'l Kudüs ile desteklendiği,²⁴⁸ yani ona yardım

²⁴¹ Nahl, 16/ 2

²⁴² DEMİRCİ, *a.g.e.*, s.35

²⁴³ Maide, 5/ 110

²⁴⁴ Nahl, 16/ 102

²⁴⁵ İsrâ, 17/ 85

²⁴⁶ Şu'ara, 26/ 193

²⁴⁷ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XV, 37, 38; XXII, 443; XXIII, 290, 291

²⁴⁸ Maide, 5/ 110

edildiği söylenmiştir ki, bu yardımın Cebrail (a.s.)'le yapıldığını söylemek daha doğrudur. Çünkü Cebrail (a.s.)'in yardımı hakiki olup diğerlerinin yardımı ise mecazi olur. Örneğin Cebrail (a.s.), Hz. Meryem'i bir çocuk ile müjdelemiş ve onun üfleme-si sonucu Hz. İsa (a.s) olmuştur.²⁴⁹ Burada Cebrail (a.s.)'in isimlerinden özellikle temizliği temsil eden Rûhu'l Kudüs tercih edilmiştir ki, bunun sebebi, İsrailoğulları-nın Hz. İsa (a.s.) ve Hz. Meryem'e yaptıkları iftiranın reddidir.²⁵⁰ Rûhun bedene ha-yat vermesi gibi, Cebrâil (a.s) de vahiy getirerek dine hayat verdiği için böyle isim-lendirilmiştir. Cebrail (a.s), lâtif ve nûranî bir maddeden yaratıldığı, erkeklerin sulbü ve kadınların rahmi onu barındırmadığı için de böyle isimlendirilmiştir.²⁵¹

İşte bu isimlerden maksadın Cebrail (a.s.) olduğunu açıklayan Râzî'ye göre, "Melekler ve Rûh ona süresi elli bin yıl olan bir günde yükselirler."²⁵² "Melekler ve rûh, o gecede Rablerinin izniyle, her türlü iş için iner de iner."²⁵³ âyetlerinde diğer meleklerin topluca, onun ise tek başına anılması, kendisinin şeref ve kıymetini gösterir.²⁵⁴

Râzî, Allah Teâlâ'nın ayetlerde Cebrail (a.s.)'in şerefini, bu şekilde belirtme-sinin yanında onun daha başka vasıflarını da belirttiğini söyler.²⁵⁵ Şöyle ki, "O (Kur'ân) çok şerefli, çetin bir kuvvet sahibi, Arş'ın sahibi katında çok itibarlı, orada meleklerce itaat edilen ve güvenilir bir elçininin gönderdiği sözdür."²⁵⁶ ifadelerinde Cebrail (a.s.), risalet, kerem, kuvvet, çok muteber ve emanet (güvenilir) gibi sıfatlar-la da övülmüştür.²⁵⁷

a. b. Melek'ül Mevt

Meleklerin büyüklerinden olan, Kur'ân'ı Kerîm'de ölüm meleği anlamında "melek'ül mevt" ismi ile,²⁵⁸ hadislerde ise yine çoğunlukla "melek'ül mevt"²⁵⁹ ve zaman zaman ise Azrail (a.s) ismi ile geçen bu melek de canları almakla görevli-

²⁴⁹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XV, 308

²⁵⁰ KALKAN, *a.g.e.*, VIII, 894

²⁵¹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XV, 308

²⁵² Me'aric, 70/ 4

²⁵³ Kadr, 97/ 4

²⁵⁴ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXIII, 291

²⁵⁵ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 237

²⁵⁶ Tekvir, 81/ 19- 21

²⁵⁷ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 237; XXII, 534

²⁵⁸ Secde, 32/ 11

²⁵⁹ Müslim, "Fedail", 157, 158; Buhari, "Cenaiz", 69.

dir.²⁶⁰ Bununla birlikte bu işin ne şekilde gerçekleştiğini ve bu zor ve çetin görevi yaparken meleklerin durumunun nasıl olduğunu, Râzî'den dinleyelim:

Öncelikle kendisine ait ifadeler olmayıp kimlerin görüşü olduğunu belirtmediği ve yorumsuz aktardığı şu düşüncelere bakalım. Tabi bu arada, Râzî'nin başkalarına ait düşünceleri, mümkün düşünceler olarak gördüğünde kimi zaman o yönde kendisi de bazı katkılarda bulunduğu gibi kimi zaman ise "şöyle denilmiştir" veya "böyle denilmiştir" diyerek yorumsuz bir şekilde aldığını görmekteyiz. Onun zaten katılmadığı ve mantıksız bulunduğu görüşleri ise kimi zaman uzun uzadıya delillerle çürüttüğüne, kimi zaman ise cevap vermeye bile değer görmediğine yönelik açıklamalar yaptığına da şahit olmaktayız. Şimdi konumuzla ilgili olarak bahsettiğimiz o görüşlere yer verelim. Allah Teâlâ'nın insanlar için Kur'an'ı indirdiği gibi meleklerle de görevleriyle ilgili nüshaları verdiğiinden bahseden bu düşüncelerde, ölümlerle ilgili nüshanın da ölüm meleği olan Azrail (a.s.)'e verildiği geçmektedir.²⁶¹ Onlar bunu söylerken Allah Teâlâ'nın, "Katımızdan bir emirle her hikmetli iş, o gece de ayırt edilir."²⁶² ifadelerine göre konuşmuşlardır.²⁶³

Ancak canların alınacağından bahseden kimi âyetlerde bu işi Allah'ın yaptığından, kimilerinde ölüm meleği olarak adlandırılan Azrail (a.s.)'in yaptığından, kimilerinde ise elçi melekler olarak tavsif edilen daha çok meleğin yaptığından bahsedilmektedir. Bu farklı beyanlar arasında bir zıtlık olduğunu söyleyen kişilere de Râzî cevaplar vererek, konuyu çok güzel bir şekilde izah etmiştir. Şimdi bununla ilgili âyetlerle beraber konuyu ele alalım.

Şu âyetler de "Allah, ölüm zamanında canları (rûhları) alır."²⁶⁴, "O, ölümlü ve hayatı yaratandır."²⁶⁵, "Benim Rabbim, dirilten ve öldürenidir."²⁶⁶ ve "Siz cansız iken sizi diriltendir. Sonra sizi yine öldürecek, sonra yinedirilecektir."²⁶⁷ canları alanın Allah olduğu bildirilmektedir. "Sizin için görevlendirilen ölüm meleği canınızı ala-

²⁶⁰ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 238

²⁶¹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIX, 569

²⁶² Duhan, 44/ 4

²⁶³ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIX, 563

²⁶⁴ Zümer, 39/ 42

²⁶⁵ Mülk, 67/ 2

²⁶⁶ Bakara, 2/ 258

²⁶⁷ Bakara, 2/ 28

cak."²⁶⁸ âyetinde ise can alma fiilini gerçekleştirenin ölüm meleği olduğu bildirilirken, "Nihâyet birinize ölüm geldiği vakit, elçilerimiz onun canını alırlar."²⁶⁹, "Kendilerine zulmekteler iken meleklerin canlarını aldığı kimseler"²⁷⁰ âyetlerinde ise birden çok melekten söz edilmektedir. Böylece bu üç farklı yöndeki naslar birbiri ile tezat oluşturuyor gibidir. Tüm bunlara Râzî 'nin cevabı ise şöyledir:

Gerçekten canların alınması Allah'ın kudreti ile olur. Zahiri olarak ise, bu iş ölüm meleği diye tabir edilen Azrail (a.s.)'e verilmiş olup, Allah Teâlâ sebepler âleminde her bir işi bir meleğe yüklemiştir. Azrail (a.s.) bu görevin yerine getirilmesinde başkan olup,²⁷¹ onun emrinde ise yardımcıları²⁷² veya askerleri olan başka melekler vardır. Bu, aynı zamanda çoğunluğun görüşü olup can alma işinin, yaratma açısından Allah'a; bu işi yapanları idare etme açısından reisleri olan Azrail (a.s.)'e ve Allah ölümü yarattığı anda bu işi bizzat yapan ve Azrail (a.s.)'in yardımcısı olan o meleklerle nisbet edilmesi gâyet yerindedir.²⁷³ Bu, Azrail (a.s.)'in aynı zamanda farklı yerlerde bulunan çok sayıdaki canlının rûhunu nasıl alabilir sorusunu da gereksiz kılar.²⁷⁴

Meleklerin canları alırken gafil olmayacaklarına, "Sizin için görevlendirilen ölüm meleği, canınızı alacak."²⁷⁵ âyeti delil olmaktadır. Çünkü âyet, onların özellikle bu iş için görevlendirildiğini dolayısıyla vakti gelen kişinin yakasını bırakmayacağını göstermektedir.²⁷⁶ Zaten "Onlar görevlerinde asla kusur etmezler."²⁷⁷ ifadeleri de kendilerine emredilen şeylerde kesinlikle kusur etmeyeceklerini açıkça ortaya koymaktadır.²⁷⁸

Yine Râzî'nin değindiği konulardan birisi de, meleklerin kafirlerin ve mü'minlerin canlarını alırken onlara yaklaşımlarının nasıl olduğudur.

²⁶⁸ Secde, 32/ 11

²⁶⁹ En'am, 6/ 61

²⁷⁰ Nisa, 4/ 97

²⁷¹ SOFUOĞLU, *a.g.e.*,s. 122

²⁷² Süleyman TOPRAK, *Ölümden Sonraki Hayat*, Işık Yay., İst. 2014, s. 82

²⁷³ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, IX, 475, 476; XIX, 196, 197; XII,170; XXII, 459, 460; VIII, 268

²⁷⁴ EŞREF, *a.g.e.*,s. 150

²⁷⁵ Secde, 32/ 11

²⁷⁶ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XVII, 205

²⁷⁷ En'am, 6/ 61

²⁷⁸ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, IX, 476

Allah Teâlâ, ölüm anında meleklerin kafirlere çok sert davrandığını²⁷⁹ açık bir şekilde dile getirmiştir. "Melekler, kâfirlerin yüzlerine ve arkalarına vura vura ve "Haydi tadın yangın azabını!" diyerek canlarını alırken bir görseydin!"²⁸⁰ Râzî de, İbn Abbas (r.a)'tan aktardığına göre melekler kafirlerin canlarını alırken onlara tehdit ve azaplarla gelir ve yanlarında demir tokmaklar, kamçılar vardır. Kafirlere bu tokmak ve kamçılarla vurdukları zaman vücutlarından ateşler çıkar ki bunlara âyette "yangın azabı" denilmiştir.²⁸¹

Meleklerin mü'minlerin canlarını alırkenki yaklaşımlarına ise, Nâziât Suresi'nin ilk beş âyetinin farklı farklı şeyler olarak algılanabileceği gibi melekler manasına da alınabileceğini söyleyen Râzî'nin, aktardığı bu görüşlerden ikinci ihtimalin izahına göre bakabiliriz. "Andolsun, boğulmuş olan rûhlarını ta derinliklerden (şiddetle) söküp koparanlara. Andolsun, rıfk (kolaylık) ile çıkaranlara. Andolsun, yüzüp de, öncül olarak koşan, bir de işi yönetenlere."²⁸² Âyetlerde geçen "nâziât" kelimesiyle, kafirlerin canlarını çok şiddetlice çekip alan melekler; "nâşitât" kelimesi ile de, mü'minlerin rûhunu yumuşaklık ve kolaylıkla çekip alan melekler kastedilmiştir. Ayrıca meleklerin mü'minlerin rûhlarını yumuşak bir şekilde alması, bir kişinin kuyudan kovayla su çekerken kovanın içindeki su dökülmesin diye yavaş davranmasına benzetilmiştir. İşte bundan dolayı da âyetlerdeki "sâbihât" yani "yüzenler" kelimesiyle, mü'minin rûhunu suda yüzen bir kimse gibi, çok yumuşak ve sezdirmeden aldıkları ve onlara çok şefkatli davrandıkları kastedilmiştir. Yine âyetlerdeki "sâbikât" yani "öncü olarak koşanlar" ifadesiyle de rûhları alan melekler kastedilmiş olup, kâfirlerin rûhlarını cehenneme, mü'minlerin rûhlarını da cennete hızlı bir şekilde götürdükleri için böyle denilmiştir.²⁸³ "O kafirler nefislerine zulmederlerken melekler onların canlarını alır da onlar teslim olup "biz hiçbir kötülük yapmıyorduk" derler.",²⁸⁴ "Melekler, onların canlarını iyi kimseler olarak alırken, "Selam size! Yapmış olduğunuz iyi işlere karşılık girin cennete." derler."²⁸⁵ Âyetlerinde de Allah Teâlâ, görevli meleklerin, mü'min ve kafirlerin canlarını nasıl aldıklarını açık bir şekilde

²⁷⁹ TOPRAK, *a.g.e.*, s. 75

²⁸⁰ Enfal, 8/ 50

²⁸¹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XI, 338; X, 360

²⁸² Nâziât, 79/ 1- 5

²⁸³ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXII, 451, 452, 453

²⁸⁴ Nahl, 16/ 28

²⁸⁵ Nahl, 16/ 32

anlatmaktadır.

Bilindiği gibi Azrail (a.s.) insanlar arasında korkulan bir varlık olarak kişi de olumsuz duyguları uyandırmaktadır. Fakat o da, tıpkı Allah'ın diğer melekleri gibi kendisine verilen görevi hakkıyla yerine getirmek için çalışmaktadır. Diğer melekler nasıl ki saygıyla anılıyorsa o da saygıyla anılmalıdır.²⁸⁶ Çünkü bir mü'min bilmelidir ki bu can onda emanettir, ve Azrail (a.s.) mü'mindeki o emaneti alacağı zaman biraz önce izah edildiği üzere rıfk ile alacaktır.

a.c. İsrafil

İsrafil (a.s.), ismi Kur'ân'da geçmemekte fakat hadislerde yer almaktadır.²⁸⁷ Bu melek, kıyametin kopması ile görevli olup, böylece ahiret hayatının başlamasına vesile olacak olan melektir.²⁸⁸ Kur'ân'da meçhul sigayla sura üfürüleceği bildirildiği²⁸⁹ üzere O (a.s.), bunu sur denilen alete üfleyerek gerçekleştirecektir. Bu surun nasıl bişey olduğu, meleğin ona kaç kere ve ne zaman üfleyeceği ile ilgili hususlarda ise farklı görüşler bulunmaktadır. Râzî bu görüşleri bize verdikten sonra kendi tercihini ve delilini sunmaktadır.

Bazı alimler Sur'a üflemenin üç kere olacağı düşüncesindedir. Bu görüşteki-ler, ilk üflemede o sayhanın etkisiyle akılların zail olacağını, ikinci üflemede İsrafil (a.s) hariç, bütün mahlukat öldükten sonra Allah'ın onu da öldürüp sonra dirilteceğini söylerler. İsrafil (a.s.)'in sûra üçüncü kez üflediğinde ise herkesin dirilip kalkacağını söylerler.²⁹⁰

Râzî ise, "Sur'a üfürüleceği gün, Allah'ın diledikleri müstesna, artık göklerde kim var, yerde kim varsa dehşetle korkmuştur."²⁹¹ âyetindeki üflemenin mahlukatın Sur'dan çıkan dayanılamayacak şiddetteki sesin etkisiyle dehşete kapılıp ölecek olmalarından dolayı ilk üfleme ve dolayısıyla zamanının kıyamet kopacağı esnada olduğunu söyler. Ve bunun aynı zamanda ekserî alimlerin görüşü olduğunu belirtir.²⁹² "Sûra üfürüldüğü zaman, artık aralarında o gün ne akrabalık vardır ne de birbirlerini

²⁸⁶ KALKAN, *a.g.e.*, VII, 830

²⁸⁷ Buhari, "Tefsir", 6.

²⁸⁸ ATEŞ, *Yeni İslam İlmihali*, s. 57

²⁸⁹ TOPALOĞLU, YAVUZ, ÇELEBİ, *a.g.e.*, s. 245

²⁹⁰ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXIII, 359, 360

²⁹¹ Neml, 27/ 87

²⁹² Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XVII, 465

soruşturma.”²⁹³, “Sûrun üfleneceği günde, biz o gün günahkârları gözleri gömgök (masmavi) bir şekilde mahşerde toplayacağız.”²⁹⁴ Râzî, burada zikredilen “Sûrun üfleneceği gün” ile de şüphesiz, haşr gününün kastedildiğini söyler. Sonra da bu görüşüne ehl-i İslâm'ın inancına göre AllahTeâlâ'nın, mahiyetini bilemediğimiz bir boryuz (boru) yarattığını²⁹⁵ ve bunu İsrâfil (a.s.)'in üfleyeceği hususunda şüphe olmadığını ekler. Bu âyetlerde geçen üfleminin İsrâfil (a.s.)'in ikinci üflemesi olduğunu²⁹⁶ ve bu üflemeyle insanların mahşerde toplanması sebebiyle de bunun son nefha olduğunu belirtir. Onun haşr için olan üfleminin ikinci ve son nefha olduğunu söylemesinden ise bazı alimlerin üç kere olacak demesinin aksine onun, iki kere olacağını düşündüğünü çıkarabiliriz.

a.d. Mikail

Allah Teâlâ, Kur'ân'da Mikail (a.s.)'den de bahsetmekle beraber, onun görevlerini açıkça beyan etmemiştir.²⁹⁷ Fakat, ismi hadis kaynaklarında da geçen Mikail (a.s.),²⁹⁸ tabiat işlerini ve rızıkları düzenlemekle görevli melek olarak bilinir.²⁹⁹ Allah Teâlâ insanlar için Kur'ân'ı indirdiği gibi meleklerle de görevleriyle ilgili nüshaları vermiştir. Mikail (a.s.)'e de rızıklarla ilgili nüshalar verilmiştir.³⁰⁰ O (a.s.) yağmur vs. yağdırarak, bunun vesilesi ile gıda maddelerinin yetişmesini sağlamaktadır.³⁰¹ Râzî, meleklerin tabiat işlerini düzenlemesi hususu ile ilgili de şöyle bir meseleye dikkat çeker .Allah Teâlâ, Lut (a.s.)'un kavminden bahseden "Biz onlara (taş yağdırana) bir fırtına gönderdik.”³⁰² âyetinde taşları atanın fırtına olduğunu söylemektedir. Halbuki bu iş fırtına ile değil meleklerin eliyle yapılmaktadır. O taşlar fırtınaların etkisiyle savrulmuştur. Fakat fırtınaları harekete geçiren ise meleklerdir.³⁰³ Dolayısıyla ortada bir müşkil bulunmamaktadır. Gerek fırtına ve gerekse taşların atılması, tabiatla ilgili olduğu için, dolaylı olarak Mikail (a.s.)'in bu olaylarda görevlendirilmiş ol-

²⁹³ Mü'minun, 23/ 101

²⁹⁴ Ta'ha, 20/ 101- 102

²⁹⁵ EŞREF, *a.g.e.*,s. 148

²⁹⁶ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, IX, 501, 502, 503;XVI, 42, 43, 462; XX, 421

²⁹⁷ Muhammed HAMİDULLAH, *İslam'a Giriş*, Çev. Kemal KUŞÇU, Çağaloğlu Yay., İst. 1961, s. 52

²⁹⁸ Müslim, “Fedail”, 46, 47.

²⁹⁹ EŞREF, *a.g.e.*,s. 148

³⁰⁰ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIX, 569

³⁰¹ ATASAYAN, *a.g.e.*,s. 305

³⁰² Kamer, 54/ 34

³⁰³ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXI, 16, 17

ması muhtemeldir.

b. Diğer Melekler ve Görevleri

Kur'an ve hadislerde, bu meleklerden başka melekler hakkında da bilgi verilmektedir. Şimdi de onların isimleri ve görevlerini ele alalım.

b. a. Mukarrabun Melekleri

Sürekli Allah'ı tenzih ve tehlil eden Mukarrabun melekleri,³⁰⁴ Allah'a yakın olan melekler demektir. Tabi buradaki yakınlığın mekan açısından olmadığı aşikardır. Çünkü Allah Teâlâ, bir cisim olmaktan ve mekan kaplamaktan münezzehtir. Zaten Râzî'nin de mukarreb melekleri vasfederken, onların cisimleri yönetmekten tamamen münezzehtir ve akabinde de Allah'a en yakın melekler olduğunu söylemesi meseleyi daha net ortaya koymaktadır. Öyle ise buradaki yakınlık kulluk açısından olmalıdır.³⁰⁵ Nitekim Allah, "O'nun katındaki (melekler), ne O'na ibâdetten çekinir (ve büyülenir) ne de yorgunluk (ve bıkkınlık) duyarlar."³⁰⁶ buyurarak kulluğun gereği olarak nasıl ibadet yaptıklarını bildirmektedir.

Bazen melekler Allah'a ait olduğu ve O takdir ettiği halde o işi kendileri yapmış ve karar vermiş gibi konuşurlar. Nitekim "Lut'un karısı dışında onların hepsini kurtaracağız. Biz, onun geride kalanlardan olmasını takdir ettik."³⁰⁷ şeklinde konuşmaları gibi. Râzî, bunu hükümdara yakın olan adamlarının, "Biz planladık, biz emrettik." demelerine benzetmiştir. Asıl emir ve takdir hükümdardan olmasına rağmen, bu adamların böyle demesi ise krala çok yakın olduklarını ifâde etmek istemelerinden kaynaklanmaktadır. İşte melekler de Allah'a olan yakınlıkları ve O'nun has kulları olmaları sebebiyle böyle konuşmuşlardır.³⁰⁸

Mukarreb meleklerin, "Hayır (sandıkları gibi değil!) iyilerin yazısı, "İlliyyun" dadır. "İlliyyun"un ne olduğunu sen ne bileceksin. O, yazılmış bir kitaptır. Ona mukarreb melekler şahit olur."³⁰⁹ âyetlerinde beyan edildiği üzere yazılı bir kitabın huzurunda duracakları belirtilmiştir. Buradaki yazılı kitabın Levh-i Mahfuz olduğu

³⁰⁴ AYDIN, *a.g.e.*, I, 265

³⁰⁵ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, I, 103

³⁰⁶ Enbiya, 21/ 19

³⁰⁷ Hicr, 15/ 59- 60

³⁰⁸ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIV, 121

ve bu meleklerin onu koruyacağı söylenmekte olup, Râzî, iyi kulların kitabının (amel defterlerini) da buraya konulduğunu söyler. Böylece o melekler bu kulların halini bilmiş olur ve onlara lehte şahitlik yapar ki, bu da mü'minlerin yüceltilmesi demektir.³¹⁰

b. b. Arş Taşıyan ve Onun Çevresinde Bulunan Melekler

Mukarrabun melekler için Allah'a en yakın melekler olduğunu söylemiştik. Bu grubun dışında bir de cisimleri idare eden melekler vardır. Oların en şerefli olanları ise âyette geçtiği üzere Arş'ı taşıyan meleklerdir. "Melekler o (göğün) kıyılarındadır. O gün Rabbinin Arşını bunların da üstünde sekiz taşıyıcı taşır."³¹¹

Onlardan sonra da Arşın etrafını kuşatan melekler gelir. Allah Teâlâ onları "Melekleri de, Rablerini hamd ile tesbih edip yücelterek Arş'ın etrafını kuşatmış halde görürsün."³¹² diyerek bize tanıtır.³¹³

Allah Teâlâ, Arş'ı taşıyan meleklerin sayısının sekiz olduğunu haber vermiştir. Râzî, bazı kimselerin onların sayısı ile ilgili olarak belirtilen bu sekizin sekiz ya da sekiz bin kişi olabileceği ile sekiz saf veya sekiz bin saf olabileceğine yönelik görüşlerine mukabil, onların sekiz tane melek olması gerektiğini belirtir ve delillerini şöylece sunar: Âyetin ifadesinden "sekiz şahıs" anlamı çıkıp, "sekizbine" delalet eden bir şey bulunmamaktadır. Hem âyetin gayesi, korkutmak ve işin büyüklüğünü anlatmaktır. Âyetin bu ifadesinden, "sekiz bin melek" yahut "sekiz saf melek" gibi manalar kastedilmiş olsaydı, bu korkutmanın iyice yapılabilmesi için açıkça ifade edilmesi gerekirdi. Şu halde, böyle söylenmediğine göre, bu âyetle sekiz melek kastedilmelidir.³¹⁴ O, ayrıca, kıyamet günü Arş'ı taşıyacak olan meleklerin, şuan taşıyan melekler olmasını mümkün görmektedir.³¹⁵

Râzî bu sekiz meleğin, Arş ile beraber ayrıca Kürsi'yi de taşıdıklarını söyler. Bu meleklerin büyüklüğünü anlayabilmemiz için şu âyet hatırlanmalıdır: "Allah'ın

³⁰⁹ Mutaffin, 83, 18- 21

³¹⁰ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXII, 576, 577

³¹¹ Hakka, 69/ 17

³¹² Zümer, 39/ 75

³¹³ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, I, 103

³¹⁴ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXII, 95, 96

³¹⁵ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIX, 248

Kürsî'si bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır."³¹⁶ Râzî, Kürsî'nin bu denli büyük olduğuna dikkatimizi çektikten sonra, Arş'ın ise ondan da büyük olduğunu söyler.³¹⁷ Allah Teâlâ'nın, onların büyüklük vasfının yanında belirttiği diğer vasıfları ise şöyledir:³¹⁸ İşte burada açık bir şekilde ifade edildiği üzere bu melekler; Rablerini hamd ile tesbih ederler. O'na iman ederler dolayısıyla emrine saygı gösterirler. Mü'minlerin bağışlanması için dua ederler, dolayısıyla mü'minlere sevgi ve muhabbet duyarlar.³¹⁹

b. c. Denetçi Melekler

Bu grup melekler, insanların amellerini yazan meleklerdir. Onların bunu yazması bir ihtiyaç sebebi ile olmayıp, bunun insanların bu meleklerden haya ederek günahattan uzaklaşmaları gibi birtakım hikmetleri vardır.³²⁰ Bu meleklerin daha başka da görevleri bulunmaktadır ki bu sebeple çeşitli isimlerle anılmışlardır.³²¹

Onlar koruyucu oldukları için "hafaza" ismini almışlardır. Râzî, bu bekçi meleklerin topluca bütün insanoğlunu korumakla görevlendirilmesini veya belli bir meleğin sadece bir insan için görevli olmasını veyahut tek bir insan için bir grup meleğin görevlendirilmesini ihtimal dahilinde görür.³²² Nitekim O, "İnsanı, önünden ardından, Allah'ın emriyle gözetleyecek takipçi (melekler) vardır."³²³ ayetindeki takipçilerden, "hafaza melekleri"nin kastedildiğini bildirir. Çünkü bu meleklerin gece ve gündüz görevli olmak üzere iki grubu vardır. Ve bir grup ötekini takip ederek nöbeti bitenlerden bu nöbeti devralırlar. İşte sözü edilen o melekler insanların yaptığı işleri takip eder ve bunun neticesinde yazıp kaydederler. Dolayısıyla bu melekler gece ve gündüz insanın amellerini yazar ve onu korurlar.³²⁴ Onların koruyuculuk yönüyle ilgili bir başka âyet de, "Sizin üzerinize de (bekçiler) hafaza (meleklerini) gönderir."³²⁵ ifadeleridir.

³¹⁶ Bakara, 2/ 255

³¹⁷ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 241; BİLMEN, *a.g.e.*, s. 274

³¹⁸ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIX, 248, 250

³¹⁹ Mü'min, 40/ 7

³²⁰ BİLMEN, *a.g.e.*, s. 218

³²¹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 239

³²² Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXII, 553

³²³ Ra'd, 13/ 11

³²⁴ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIII, 405

³²⁵ En'am, 6/ 61

Onlar yazıcı oldukları için “Kiramen Kâtibîn” olarak isimlendirilmişlerdir. Bu meleklerin insanoğlunun amellerini yazmakla ve kaydetmekle görevli oldukları hususunda görüş birliği olmakla beraber ne kadarını yazdıkları noktasında farklı görüşler vardır. Bunlardan ilkinine göre; "Eyvah bize! Bu nasıl bir kitaptır ki küçük, büyük hiç bir şey bırakmadan hepsini sayıp dökmüş!"³²⁶ âyetinde belirtildiği üzere; iyi, kötü, sevap, günah vs. hepsini yazarlar.³²⁷ Diğerine göre ise; bu meleklerin biri insanın sağında diğeri solunda bulunur. Eğer kişi iyi olan bir şey yapar ya da söylerse sağdaki melek onu hemen yazar. Ama kötü bir şey yapar ya da söylerse, sağdaki melek, kişi belki tövbe eder diye soldaki meleğin hemen yazmayıp beklemesini ister. Ancak tevbe etmezse o melek de onu yazar. Bu farklı görüşleri bize bildiren Râzî, bunlardan ilkinini tercih etmektedir.³²⁸ Çünkü ona göre bu melekler, insandan hiç ayrılmayıp, onların amellerini (her işlerini) yazmakla görevlendirilmişlerdir. Ki bu meleklerden bir kısmı gündüz, bir kısmı ise gece için görevlendirilmiştir.³²⁹ Zaten " Şüphesiz elçilerimiz (melekler) kurmakta olduğunuz o kötü fikirleri yazıyorlar."³³⁰ âyetini de Râzî bu görüşleri için delil olarak sunmuştur. Çünkü burada kötü şeylerin de yazıldığı söylenmektedir.³³¹ Bunun benzeri de, "Yoksa onların sırlarını ve gizli konuşmalarını duymadığımızı mı sanıyorlar? Hayır öyle değil, yanlarındaki elçilerimiz (melekler) yazmaktadırlar."³³² âyetleridir ki Râzî bu ifadelerden meleklerin onların aleyhine kullanılmak üzere bütün hallerini ve konuştuklarını yazacaklarını söyler.³³³ Râzî, o meleklerle yazıcı oldukları için "Ketebe Melekleri", koruyucu oldukları için de "Hafaza Melekleri" adını vermektedir.³³⁴ Dolayısıyla da bu melekler hem yazıcı hem koruyucudurlar.

Onlar müşahit oldukları için “şahit” olarak isimlendirilmişlerdir. Râzî şahitlik eden bu meleklerin insanların amellerini yazan o melekler olduğunu söyler. Çünkü yazan kişi yazdığı şeyi bilir ve ona göre şahitlik eder.³³⁵ Zaten Allah Teâlâ da, İnfî-

³²⁶ Kehf, 18/ 49

³²⁷ Hüseyin ATAY, *Kur'an'daki İlkeler*, Atay Yay., Ank. ty., s. 60

³²⁸ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, IX, 473, 474

³²⁹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXII, 373

³³⁰ Yunus, 10/ 21

³³¹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XII, 341

³³² Zuhruf, 43/ 80

³³³ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIX, 549

³³⁴ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIII, 408

³³⁵ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XX, 282

tar Suresi'nde³³⁶, o yazıcı meleklerin, her ne yaparsak onu bildiklerini bize bildirmiş-tir.³³⁷ Bu durumda amelleri yazan, yazmak için bekçi gibi bir görevi de üstlenip insa-nı koruyan ve dolayısıyla şahit olan bu meleklerin hepsi de aynı cins melekler olmak-tadır. Tabi bunların bir kısmının gece ve gündüz nöbetleşe olarak vazife aldığıının söylenmesi gibi, biz bilemesek bile bunların kendi aralarında bir görev dağılımı da olabilir.

b. d. Sorgu Melekleri

Meleklerin insanlarla ilişkisi, insanın ölümüyle son bulmaz. Âyetlerde geç-memekle birlikte hadislerde Münker ve Nekir ismiyle kendilerinden söz edilen, Râzî'nin ise bir değerlendirme yaptığına rastlayamadığımız bu iki melek³³⁸, insanı öldükten sonra kabirde sorguya çekerler.³³⁹ Kabirdeki kişinin, tanımadığı bir surette görünecekleri için tanınmayan, bilinmeyen anlamında böyle adlandırılmışlardır.³⁴⁰ Mü'min kimseler bu meleklerden korkmaz ve sorulan soruları cevaplarlar. Kafirler ise onları gördüklerinde hissettikleri duygu, aşırı bir korku olup, kendilerine sorulan soruları cevaplayamazlar.³⁴¹

b. e. Cennette Görevli Melekler

Bir kısım melekler de cennette görevlendirilmiş olup Râzî bunlara, "cennet melekleri" adını verir.³⁴² Yüce Allah, ayetlerde cennet meleklerinin mü'minleri se-lamladığını haber verir: "Melekler her bir kapıdan yanlarına girerler: "Sabretmenize karşılık selam sizlere. Dünya yurdunun sonucu (olan cennet) ne güzeldir!" derler."³⁴³ İnsanın dünya hayatının sıkıntılına sabretmesi ve cennete giden o yolda onu engel-leyecek şeylere karşı sebat etmesinden dolayı bu melekler, cennetin her bir kapısın-dan girerek mü'minleri selamlarlar ve tebrik ederler.

"Rablerine karşı gelmekten sakınanlar da grup grup cennete sevk edilirler. Cennete vardıklarında oranın kapıları açılır ve cennet bekçileri onlara şöyle der: "Si-

³³⁶ İnfitar, 82/ 10- 12

³³⁷ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXII, 553

³³⁸ Tirmizi, "Cenaiz", 70; ÖZERVARLI, "Melek", 40.

³³⁹ GÖLCÜK, TOPRAK, *a.g.e.*, s. 430

³⁴⁰ EŞREF, *a.g.e.*, s. 146

³⁴¹ TOPRAK, *a.g.e.*, s. 204, 205

³⁴² Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 238

³⁴³ Ra'd, 13/ 23-24

ze selam olsun! Tertemiz oldunuz. Haydi ebedî kalmak üzere buraya girin."³⁴⁴ Râzî, âyette bahsedilen sevk olunuştan gayenin mü'minlerin, sür'atle, ikram ve hoşnutluk yurduna götürülmeleri olduğunu söyler. Onların mükafatı daha cennete girmeden başlayınca o cennetin kapısındaki bekçi melekler de onları selamlarla karşılar, tertemiz olduklarını söyler ve ebedî kalmak üzere girin diyerek, onlara müjdeler vermiş olular.³⁴⁵

b. f. Cehennemde Görevli Melekler

Cehennemdeki işlerle de görevli bulunan melekler vardır ki onlara, "O, kendi taraftarlarını çağırсын, biz de Zebanileri çağıracağız."³⁴⁶ âyetlerinde belirtildiği üzere "zebani" denir. Onlara bu şekilde hitap edilmesi ise, kâfirleri cehenneme fırlatıp atmaları sebebiyledir.³⁴⁷ Bu zebanilerin de bir başkanı bulunur. Onun adı ise cehennemliklerin hitaplarında "Ey Malik, Rabbin bizim işimizi bitirsin." diye çağırılırlar.³⁴⁸ şeklinde seslendikleri üzere Mâlik (a.s.)'tir.³⁴⁹

Onların sayıları ise "O cehennem üzerinde on dokuz (görevli melek) vardır."³⁵⁰ âyetinde vurgulanmıştır. Râzî bu on dokuzdan birinin Malik ve on sekizinin onun yardımcıları olabileceğini söyler.³⁵¹ Râzî yine onların sayıları ile ilgili "Rabbinin ordularını ancak kendisi bilir."³⁵² ifadesine dayanarak, sayıları ondokuz olmakla birlikte, her birisinin sayılarını ancak Allah'ın bileceği kadar yardımcıları olmasını da mümkün görür.³⁵³

Onlarla ilgili bir sayının bildirilmesi de Allah Teâlâ'nın bildirdiği üzere bir imtihan sebebi olmasıdır. "Biz o ateşin bekçilerini, ancak meleklerden kıldık. Onların sayısını da, inkar edenler için bir fitne (imtihan) vesilesi yaptık ki, kendilerine kitap verilenler kesin olarak bilsinler, iman edenlerin imanı artsın. Kendilerine kitap verilenler ve mü'minler şüpheye düşmesin. Kalplerinde bir hastalık bulunanlar ile kâfir-

³⁴⁴ Zümer, 39/ 73- 75

³⁴⁵ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIX, 232

³⁴⁶ Alak, 96/ 17- 18

³⁴⁷ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXIII, 274

³⁴⁸ Zuhruf, 43/ 77

³⁴⁹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 238

³⁵⁰ Müddessir, 74/ 30

³⁵¹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXII, 261

³⁵² Müddessir, 74/ 31

³⁵³ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXII, 268, 269

ler, "Allah, örnek olarak bununla neyi anlatmak istedi?" desinler. İşte böyle Allah, dilediğini saptırır, dilediğini doğru yola iletir."³⁵⁴

Râzî bunun imtihan sebebi olması ile ilgili de şöyle bir rivayete yer verir. Bu âyet inince Ebû Cehil Kureyş'e, kendilerinin güçlü ve kalabalık olduklarını hatırlatarak, ondokuz olduğu haber verilen cehennem bekçilerini yenip yenemeyeceklerini sorar. İçlerinden çok güçlü birisi kendisinin on yedisini yeneceğini söyler ve diğer ikisini de topluluğun yenmesini ister. Onların bu sözleri üzerine ise müslümanlar, meleklerin, iki kapıcıyla kıyaslanamayacağını söylerler.³⁵⁵

Burada Râzî, cehennem bekçilerinin neden meleklerden seçildiği ile ilgili bir konuya da dikkatimizi çekerek sebeplerini şöylece sıralar: Azap görenlerle onlara azap etmekle görevli olanların farklı cinslerden olması ile şefkat, merhamet edilmesine mani olunması gibi bir hikmeti vardır. Çünkü ikisi de aynı cinsten olunca, azap görenlere merhamet edilebilir. İkinci sebep, ilgili konu başlığımız içerisinde anlattığımız üzere meleklerin kuvvetlerinin çok olmasıdır. Yine meleklerin Allah'a isyan etmemeleri, verilen görevi hakkıyla yerine getirmeleri de bir diğer sebeptir.³⁵⁶ Bu meseleyi de daha önce uzun uzadıya ele almıştık ki Allah Teâlâ'nın özellikle cehennemde görevli melekler için indirmiş olduğu "Allah'ın kendilerine verdiği emre karşı gelmez ve emredilen şeyi yaparlar."³⁵⁷ âyetinde de geçtiği üzere, kendilerine emredilen işlerde asla kusur etmezler.³⁵⁸ Burada böyle bir meselenin sadedi hususunda söylenen özellikler aynı zamanda azap melekleri de denilen bu meleklerin vasıfları olmaktadır. Onların ayetlerde belirtilen diğer özellikleri ise şöyledir:

"O ateşin başında iri gövdeli, sert tabiatlı melekler vardır. Bunlar, Allah'ın kendilerine verdiği emirlere karşı gelmez ve emredilen şeyi yaparlar."³⁵⁹ Burada açık bir şekilde belirtildiği üzere onlar, iri, haşin ve sert bir yapıda olup Râzî, bunun yadırganacak birşey olmadığını söyler. Sonra da onlar, kafirlere karşı çok şiddetli,³⁶⁰ mü'minlere ise merhametli oldukları için, fitratlarında değil de işlerinde sert olmalı-

³⁵⁴ Müddessir, 74/ 31

³⁵⁵ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXII, 262, 263

³⁵⁶ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXII, 262, 263

³⁵⁷ Tahrim, 66/ 6

³⁵⁸ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, IX, 477

³⁵⁹ Tahrim, 66/ 6

³⁶⁰ CEBECİ, *a.g.e.*, s. 150

rının da mümkün olduğunu ekler. Ayrıca işin gerektirdiği ortamdan dolayı onların, çok çetin ve sert olduklarına dikkat çeker. Çünkü onların, kendilerine verilen emri yerine getirebilmeleri için bu işi yaparken asla şefkatli davranmamaları gerekir.³⁶¹

Önemli meselelerden birisi de Malik (a.s.) ve onun yardımcıları olan zebanilerin, cehennemde ateş içerisinde bulunuyor olmalarıdır. Buradaki müşkil onların cehennemde kalmaya ve orada görev yapmaya nasıl güç yetirebildikleridir. Râzî öncelikle, Allah her şeye kadir olduğuna göre cehennemde görevlendirdiği meleklerle de hiçbir acı dokundurulamaya kadirdir diyerek cevap verir.³⁶² Sonra da başka birtakım mümkünatı da ekler. Mesela cehennemin zararının meleklerden nasıl uzak olacağı hususunda şunları söyler: Cehennemin içerisinde ateşsiz bir alan bulunabilir ve melekler de bu yerde kalabilirler. Veya cehennemin sıcaklığı tabii değildir. Allah, kâfirlere zarar veren ateşi; melekler için Hz. İbrahim (a.s)'de yaptığı gibi, serinletici yapabilir.³⁶³ Veyahutta Allah, cehennemde görevli o meleklerde, ateşin zararına engel olan bir özellik yaratmış da olabilir.³⁶⁴ Bu durum tıpkı Allah Teâlâ'nın cehennemde zakkum denilen ağacın ateş tarafından yakılmasına mani olması gibi onları da yakılmasına manî olması gibidir.³⁶⁵

"Oraya (cehenneme) her bir topluluk atıldıkça, oranın bekçileri onlara sorar: "Size bir uyarıcı gelmemiş miydi?"³⁶⁶ Cennet de görevli melekler, mü'minleri esenlikle ve müjedelerle karşılarlarken, cehennemde görevli melekler ise günahkarları kızarak karşılarlar. Çünkü, "Size bir uyarıcı gelmedi mi!" ifadesi, soru manasında olmayıp bir azarlamadır.³⁶⁷ Nasıl ki cennet mükafat yeri olduğu için oranın görevli melekleri mü'minleri güzel bir şekilde karşılarlarken, cehennemin de bir ceza ve azap yeri olduğu düşünülünce, oranın görevlilerinin de suçluları sert bir şekilde yani olması gerektiği gibi karşıladıklarını söyleyebiliriz.

b. g. Sevk Edici Melekler

Bir de insanların rûhunu ölüm meleğinden alıp, mahşer meydanına, oradan da

³⁶¹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXI, 560

³⁶² Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXII, 262, 263

³⁶³ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XV, 391, 392

³⁶⁴ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XVI, 173

³⁶⁵ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XVIII, 608

³⁶⁶ Mülk, 67/ 8

³⁶⁷ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXII, 11, 12

hak ettiği yere sevk edip götürən melekler vardır. Bu meleklerden, "(O gün) herkes, beraberinde bir sevk edici ve bir şahidlik edici (melek) ile gelir."³⁶⁸ âyetinde bahsedilmiş olup, onlara "sâik" denilmektedir. Râzî'nin anlattığına göre, bu meleklerden biri, insanlardan iyi olanların rûhunu kabirlerinden alır ve diriliş gününe kadar sevinç ve sürür verecek yerlerde dolaştırır. Öteki ise kötü olanların rûhunu aynı şekilde alır ama o, üzüntü ve sıkıntı veren yerlerde dolaştırır. Sevk edici melekler, bu bilgileri insanın sağında ve solunda bulunan şahit (yazıcı) meleklerden alır. Nihâyetinde rûhunu güzel yerlerde dolaştırdıkları kişiyi cennete, kötü yerlerde dolaştırdıkları kişiyi ise cehenneme sevk ederler. Râzî "İnkâr edenler grup grup cehenneme sevk edilirler."³⁶⁹ ve "Rablerine karşı gelmekten sakınanlar da grup grup cennete sevk edilirler."³⁷⁰ âyetlerinde bahsedilen sevk etme işini yapanın da işte bu melekler olduğuna vurgu yapar. Herkesin rûhunun sevk edilmesi sebebiyle, ister iyi olsun ister kötü olsun her insan için bu meleklerin görevlendirildiğini de sözlerine ekler.³⁷¹

b. h. Mü'minlere Dua Eden Melekler

Allah Teâlâ, birçok yerde meleklerin mü'minlere olan dualarından bahsetmekte, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e olan dualarını da ayrıca zikretmektedir. Râzî de bu hususta, nasıl ki masum olmaları onların vasıflarındansa, aynı şekilde dua etmeleri de vasıflarındandır der.³⁷²

"O, sizi, karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için, size merhamet eden; melekleri de sizin için bağışlanma dileyendir. Allah mü'minlere karşı pek merhametlidir."³⁷³ "Şüphesiz Allah ve melekleri, Peygamber'e salât ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salât edin, selâm verin."³⁷⁴

Bu âyetlerin ilkinde öncelikle Allah Teâlâ'nın mü'minlere merhamet etmesinden, sonra da meleklerin de onlara dua etmesinden söz edilirken, ikincisinde Allah ve melekleri ikisinin birden peygambere salatından söz edilmektedir. Salât; duâ, istiğfar ve rahmet anlamlarına gelmektedir. Tabi Râzî burada, şu önemli hususa dikkat

³⁶⁸ Kaf, 50/ 21

³⁶⁹ Zümer, 39/ 71

³⁷⁰ Zümer,39/ 73

³⁷¹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XX, 280, 282

³⁷² Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XV, 434

³⁷³ Ahzab, 33/ 43

³⁷⁴ Ahzab, 33/ 56

çekmektedir ki; Allah'tan olan "salât" rahmet manasında iken, meleklerden olan ise, "istiğfar ve mağfiret talep etmek" manasındadır.³⁷⁵

Allah Teâlâ ilk yerde yani mü'minlere salât etme hususunda, bunu önce kendisine nisbet ediyor ki bu merhamet etmek anlamındadır. Sonra ise meleklerin de Allah'a uyduğunu beyan ediyorki bu da merhamet talep etmek anlamındadır. İkinci yerde ise, kendisini ve meleklerini beraber zikrederek salâtı hem kendisine hem de meleklerle isnât ettiğini görüyoruz. Bu ayrıntılara dikkatimizi çeken Râzî, bunda ise Peygamber (s.a.s)'e saygıda bulunma gibi bir incelik bulunduğunu belirterek, melekler için Peygamber'e sürekli bir salat getirmelerinin vacip veya mendup olması gerektiğini söyler.³⁷⁶ Mü'minler içinse, Allah katında kıymetlerinin yüceliğinden bahsettiğimiz Arş'ın taşıyıcısı ve etrafında bulunan meleklerin, onlara sevgi ve muhabbetlerini ortaya koyarak nasıl dua ettiklerini de görmekteyiz.³⁷⁷

"Arş'ı taşıyanlar ve onun çevresinde bulunan (melekler), Rablerini hamd ederek tesbih ederler. O'na inanırlar ve inananlar için (şöyle diyerek) bağışlanma dilerler: "Ey Rabbimiz! Senin rahmetin ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O halde tevbe eden ve senin yoluna uyanları bağışla ve onları cehennem azabından koru. Ey Rabbimiz! Onları da, onların babalarından, eşlerinden ve soylarından iyi olanları da, kendilerine vaad ettiğin Adn cennetlerine koy. Şüphesiz sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin. Onları, kötülüklerden koru. Sen o gün kimi kötülüklerden korursan ona rahmet etmiş olursun. İşte bu büyük başarıdır."³⁷⁸ Meleklerin ilk duaları "O halde tevbe edenleri, senin yoluna uyup gidenleri bağışla. Onları cehennem azabından koru." demeleridir ki bu, ilahi mağfiret talebi olup, mü'minler için çok önemli bir istektir. Melekler, af talebinden sonra, mü'minlere mükâfaat vermesini istemişlerdir. Bu mükâfaat da Adn cennetlerine girdirilmelerini niyaz etmeleridir. Daha sonra ise dualarına, mü'minlerin korunmalarını isteyerek devam etmişlerdir.³⁷⁹

Buraya kadar meleklerin mü'minlere olan dualarından bahsettik. Peki ya onların kafirlere de duası söz konusu mudur?

³⁷⁵ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XVIII, 270

³⁷⁶ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XVIII, 290

³⁷⁷ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIX, 248

³⁷⁸ Mü'min, 40/ 7- 9

³⁷⁹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIX, 256, 257

"Ateşte olanlar cehennem bekçilerine, "Rabbimize duâ edin de (hiç değilse) bizden bir gün azabı hafifletsin." derler. (Cehennem bekçileri) derler ki: "Size peygamberleriniz, açık mucizeler getirmemiş miydi?" (Onlar) "Evet getirmişti." derler. (Bekçiler), "Öyleyse kendiniz yalvarın." derler. Şüphesiz kâfirlerin duası boşunadır."³⁸⁰ Burada kâfirlerin, cehennemde görevli meleklerden, azaplarının hafifletilmesi için dua istedikleri yer almaktadır. Fakat meleklerin cevabı, olumsuz olup yapabiliyorlarsa kendilerinin yapmalarını söylemeleri şeklindedir. Râzî meleklerin dua etmeyişlerinin sebebinin; affedilmesi istenecek şahsın mü'min olmadığı ve kendilerine şefaathet izni verilmediği için olduğunu söyler.³⁸¹

Râzî, "Melekler Rablerini, hamd ile tesbih ederler. Yerdeki kimselerin de bağışlanmalarını isterler."³⁸² âyetlerine bakıldığında ise meleklerin yerdekiler için duasında istisna edilenler olmadığını ve yerdekilerin kapsamına kâfirlerin de girdiğini söyler. Fakat biraz sonra ele alacağımız üzere, bu durumda onlar, kâfirler için nasıl hem lanet hem de istiğfar edebilirler şeklinde de bir soru sorar ve buna da birkaç yönden cevap verir. O, "yerdeki kimseler" ifadesinin, umûmî olmadığını yani bu ifadede yerdekilerin hepsinin anlaşıldığı gibi bir kısmınının da anlaşılabilceğini söyler. İstiğfardan maksat, sadece af talep etme değil; cezalarının hemen verilmemesini isteme de olabilir. Veya meleklerin, yerdeki herkes için mağfiret talebinde bulunabileceğini söyler ve izahını şöyle yapar. Onlar, mü'minlerin günahlarının bağışlanması için talepte buldukları gibi kâfirlerin de imân etmeleri için talepte bulunabilirler.³⁸³

Ayrıca ilk önce meleklerin kâfirlerin dua talebini reddettiği söylenmişti. Fakat şuna dikkat etmek gerekir ki, burada dua talebinde bulunan kâfirler hesaplarının bitmesinden sonra cehennemde yer alanlardır. Allah'ın rahmeti ise çok geniş olup, bu kâfirler hayattayken melekler onların inkarlarından dönmeleri için dua ederler.³⁸⁴

"Göklerde nice melekler vardır ki, onların şefaathetleri bile hiçbir şeye yaramaz. Allah Teâlâ'nın dileyeceği ve razı olacağı kimseler için ve bu işin, O'nun izin verme-

³⁸⁰ Mü'min, 40/ 49-50

³⁸¹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIX, 311, 312

³⁸² Şura, 42/ 5

³⁸³ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIX, 419, 420

³⁸⁴ AYDIN, *a.g.e.*,s. 266

sinden sonra olması müstesna.³⁸⁵ âyetinde belirtildiği gibi melekler ancak Allah'ın dilediği kimseler için ve kendilerine izin verilirse şefaata talebinde bulunabilirler.³⁸⁶

b. 1. Kafirlere Lanet Eden Melekler

Mü'minlere dua eden melekler bulunduğu gibi kafirlere lanet eden melekler de bulunmaktadır. "Muhakkak ki, indirmiş olduğumuz apaçık delilleri ve hidâyeti, onu Kitap'ta insanlara açıklamamızdan sonra gizleyenler yok mu? İşte bunlara Allah lanet eder; bunlara lanet edebilen herkes de lanet eder."³⁸⁷ Bu ayette Allah'ın lanet ettiği açık bir şekilde beyan edilmişken, diğerleri lanet edebilen herkes olarak ifade edilmiştir. Râzî , bunların da melekler, peygamberler ve salih kimseler olduğu hakkında ittifak bulunduğunu söyleyerek kendisi de âyetlerden delil getirmektedir.³⁸⁸ "İnkâr edip de kâfir olarak ölenler (yok mu?) İşte Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti onların üzerinedir." ³⁸⁹ "Muhakkak ki Allah'ın, meleklerin, bütün insanların laneti onların üzerine olsun!"³⁹⁰

Delillerini böylece veren Râzî, yine bir inceliğe daha dikkatimizi çekmektedir. O da Allah'ın lanet etmesi ile meleklerin lanet etmesinin esasen farklı şeyler olduğudur. Allah'ın lanet etmesi, o kişiye ceza ve azap vermesi şeklinde gerçekleşirken, meleklerin lanet etmesi ise tıpkı insanlarda olduğu gibi söz ile olmaktadır.³⁹¹

C. SORUMLULUK YÖNÜNDEN MELEKLER

a. Akıl ve İrade Yönünden Melekler

Meleklerde akıl ve iradenin bulunup bulunmadığı da ele alınması gereken önemli bir meseledir. Kur'ân âyetlerine baktığımız zaman, meleklerin iradelerinin varlığı veya yokluğuna dair açık bir ifade bulunmamaktadır.³⁹² Bir kısım alim, onların hayra da şerre de kadir olduklarını dolayısıyla iradelerinin bulunduğunu söylerken, diğer kısım onların sırf hayırlı varlıklar olması sebebiyle kesinlikle şerre kudret-

³⁸⁵ Necm, 53/ 26

³⁸⁶ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XX, 528, 529

³⁸⁷ Bakara, 2/ 159

³⁸⁸ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, IV, 113

³⁸⁹ Bakara, 2/ 161

³⁹⁰ Al-i İmran, 3/ 87

³⁹¹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, VI, 455

³⁹² ŞİMŞEK, *Kur'an'ın Ana Konuları*, s. 86

lerinin olmadığını, dolayısıyla iradelerinin bulunmadığını söylerler.³⁹³ Râzî ise, meleklerin akıl ve hikmet (düşünme) kuvvetine sahip oldukları, şehvî ve tabîî (nefsi) kuvvetlerden ise uzak oldukları görüşündedir.³⁹⁴ Şimdi Râzî'nin bu görüşlerini ayrıntılı bir şekilde ele alırsak, onun meleklerin akıl ve iradesi hakkındaki görüşlerini anlayabiliriz.

Râzî, bu mesele ile ilgili olarak Cebrail (a.s.)'in kırk gün vahiy getirmeyip ondan sonra indiğinde, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in ona geciktiğini söylemesine dair rivâyeti hatırlatır. O olaya göre Cebrail (a.s.), "Biz senin Rabbinin emri olmadıkça inmeyiz. Önümüzde, ardımızda ve ikisinin arasında ne varsa hepsi O'nundur."³⁹⁵ âyetlerinde bildirilen şekilde cevap verir. Bu sözler, gönderilirse geldikleri gönderilmezlerse gelemedikleri anlamına gelmektedir. Meleklerin "Önümüzde, ardımızda ve ikisinin arasında ne varsa hepsi O'nundur." dediklerini görmekteyiz. Râzî, alimlerin meleklerin bu ifadeleri ile bütün cihetler, yerler ve zamanların Allah'a ait olduğunu bildirdiklerini aktarır. Kendisi de bunun Allah'ın herşeyi kuşattığı ve hiçbir şeyin O'ndan saklı ve gizli kalamayacağı anlamında olduğunu söyler. Allah Teâlâ, o meleklerin her anda müdebbiri ve yöneticisidir. Onların hakkında meşîeti, hikmeti ve iradesine göre tasarrufta bulunur. Bu hususta, O'na hiç kimsenin itiraz etme hakkı yoktur. Bu da meleklerin, Allah'ın emri ve hükmü olmadan bir iş yapmaya yeltenemeyecekleri anlamına gelir.³⁹⁶

"Bunlar, sözde asla O'nun önüne geçemezler. Bunlar O'nun emirleriyle hareket ederler, önlerindeki de, arkalarındaki de O bilir."³⁹⁷ Allah Teâlâ, burada da meleklerin Allah'ın izni olmadan bir söz söylemediklerini, O'nun emri olmadan bir iş yapmadıklarını bildirir. Râzî, buradaki itaatin sebebinin biraz önce açıklamış olduğumuz üzere; Allah'ın onların önlerindeki ve arkalarındaki bilmesi olarak beyan edilmiş olduğunu söyler. Çünkü melekler Allah'ın kendilerinin içlerindeki de dahil herşeyi bildiğini bildikleri için tam bir huşu ve huzur içinde kulluklarının icabını yaparlar.³⁹⁸ "O gün, rûh ve melekler saf halinde ayakta duracaklar. Rahman'ın, ancak

³⁹³ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 254

³⁹⁴ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIV, 541

³⁹⁵ Meryem, 19/ 64- 65

³⁹⁶ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XV, 382, 383, 384

³⁹⁷ Enbiya, 21/ 27- 28

³⁹⁸ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XVI, 124

kendilerine izin verdiği kimseler konuşacaklar ve doğruyu söyleyecekler."³⁹⁹ Âyetinde de aynı husus tekrarlanmıştır. Râzî burada istisna edilenlerin rûh ve melekler olduğunu, onların da ancak izin verilirse konuşabileceklerini aksi takdirde konuşamayacaklarını söyler.⁴⁰⁰

Bu izahlardan sonra, şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki; Râzî meleklerin akıl sahibi varlıklar olduğunu ve Allah'ın emrinin dışına çıkmadıklarını düşünmektedir. Fakat bizim bunu söylememiz yeterli olmayacağı için onlara ait bu iki vasfı nasıl değerlendirdiğini biraz daha açmamız gerekmektedir. Burada şöyle bir inceliğe dikkat etmek gerekir. Muhataba birşeyi emretmek veya yasaklamak için; onun akıl sahibi bir varlık olması gerekir. Biz buraya kadar birçok kez, meleklerin emredilen ve yasaklanılan varlıklar olduğuna dair delileri ele almış olduk. Buna birkaç örnek daha vermek gerekirse; "Üzerlerinde hakim ve üstün olan Rablerinden korkarlar ve ne emrolunurlarsa onu yaparlar."⁴⁰¹, "Bunlardan kim, "Ben de O'ndan başka bir ilahım" derse onu cehennemle cezalandırırız."⁴⁰² âyetlerini getirebiliriz. Öyle ise onların da akıl ve hikmet sahibi varlıklar olması gerekir.⁴⁰³ Biz konunun başında Râzî'nin, meleklerin şehvi ve nefsi unsurların neticesi olan, kötü veya şer dediğimiz hallerden uzak olduğuna inandığını söylemiştik. Şöyle ki; meleklerin bu hallerden uzak kalmaları kendini bu hallere karşı korumaya çalışan insanlarınki gibi değildir. Yani onların uzak kalmaları, insanlarda olduğu gibi bir zorluk üzere değildir. Onlar yaratılıştan gelen mahiyetleri gereği şer olan hallerden uzak kalabilmektedirler. Yine sırf hayır olan hallerle içiçe olmaları adeta onunla yoğrulmuş gibi olmaları da onların yaratılışlarından kaynaklanmaktadır.⁴⁰⁴ İnsan için nasıl ki yemek ve içmek fitri bir özellik olup, insan da bunu tabii olarak yaptığı ve bunda da zorlanmadığı gibi, meleklerde fitri olarak günahattan beri olup sürekli ibadet ederler.⁴⁰⁵ İnsanın iradesi, yani insanın yaratılış özelliği ile arzuladığı bazı nefsi şeylere karşı koyması, böylelik de onu yap-

³⁹⁹ Nebe', 78/ 38

⁴⁰⁰ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXII, 443, 444

⁴⁰¹ Nahl, 16/ 50

⁴⁰² Enbiya, 21/ 29

⁴⁰³ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIV, 239

⁴⁰⁴ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXII, 453, 454; ŞİMŞEK, *Kur'an'ın Ana Konuları*, s. 87

⁴⁰⁵ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXII, 453, 454; TOPRAK, *a.g.e.*,s. 431

maması durumu melekler tarafından gıpta edilen bir durum olarak görülmektedir.⁴⁰⁶

Meleklerin aklî kuvvetlerinin mahiyetine gelince, Râzî bu hususu da onların bilgilerinden yola çıkarak değerlendirmiştir. Onlar yaratıldıkları andan itibaren Allah'ın azametine, mülkünün ve melekütünün genişliğine; kudretinin, celalinin yüceliğine bilip tanıma anlamında şahit olmuşlardır. Allah'ın kibriyasının sonu sınırı olmadığı için melekler de hep O'nu tanıma, bilme içerisinde olmuşlar, hatta bu konuda birbirleriyle yarışmışlardır. Bu hal de onların sürekli bir ilim alma içerisinde olduklarını gösterir.⁴⁰⁷

Yine melekler, bu süflî alemi, düzen içinde yürütmekle görevlidirler.⁴⁰⁸ İdare ve tedbiri en güzel şekilde yapabilmek için yeterli bilgiye sahip olmak gerekir. Meleklerin bu alemi idare etmedeki yeterlilikleri ise tam ve mükemmeldir. Bu da bizi onların ilmi kuvvetlere sahip olduğu sonucuna götürür. İşte Râzî de, ilim ile akıl kuvveti arasında bağlantı olduğunu söylemişti. Sonra da onların ilmi yeterliliklerini ortaya koymuştur ki; bu da bizi onların aklî kuvvetlere sahip oldukları sonucuna götürür.⁴⁰⁹

b. Sorumluluk Yönünden Melekler

Mahlûkâtın mükellef olanlar ve olmayanlar şeklinde iki kısımdan meydana geldiğini söyleyen Râzî, mükellef varlıkların da kendi içinde dört gruba ayrıldığını belirtir. Mükellef olan bu grup; melekler, insanlar, cinler ve şeytanlardan meydana gelmektedir.⁴¹⁰ Biz araştırmamızın konusu olması sebebiyle bu varlıklardan melekleri inceleyeceğiz.

Meseleyi zaman açısından ele aldığımızda, Râzî'ye göre melekler, Allah'ın onları yaratıp kendisine itaat ve ibadet etmelerini emrettiğinden beri mükelleftirler.⁴¹¹ Kur'ân âyetlerinde de sık sık, onların kulluk ve ibadetlerinden bahsedilmektedir.

⁴⁰⁶ TAYLOR, *a.g.e.*, s. 31

⁴⁰⁷ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXII, 453, 454

⁴⁰⁸ ATEŞ, *Yeni İslam İlmihali*, s. 58

⁴⁰⁹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXII, 453, 454

⁴¹⁰ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, I, 112, II, 357, VI, 263

⁴¹¹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, I, 7

Biz irade meselesini incelerken, meleklerin emir ve yasakla muhatap edildiklerini söylemiştik. Râzî'nin, melekleri mükellef varlıklar grubuna almasının temelinde de onların emir ve yasağa muhatap olmaları yatmaktadır.⁴¹²

"Hani meleklerle, "Âdem için saygı ile eğilin" demiştik, onlar da saygı ile eğilmişlerdi."⁴¹³, "Onlar, Allah'ın kendilerine emrettiği şeylere asla isyan etmezler, neye de memur edilirlerse yaparlar."⁴¹⁴, "Bunlar, O'nun korkusundan tirtir titrer. Bunlardan kim, "Ben de O'ndan başka bir ilahım" derse onu cehennemle cezalandırırız."⁴¹⁵, âyetlerinde ve daha önce yer verdiğimiz âyetlerde⁴¹⁶ görüldüğü üzere melekler, korku, haşyet içerisinde Rablerinin emrine uymak ve O'nun izninin dışına çıkmamakla tavsif edilmişlerdir.⁴¹⁷

Râzî ayrıca; onların cehennemle cezalandırılacaklarının söylenmesine göre de meleklerin, va'd ve va'id açısından muhatap alındıklarına dikkat çekerek mükellef olduklarını söyler.⁴¹⁸ Fakat onların mükellefiyetinin insanların mükellefiyeti gibi olmadığını da şöylece izah eder: İnsana yapılan teklif, ona tabiatında varolanın aksini yapmasını emretmek ya da onu tabiatında olandan men etmek şeklindedir. Yani insan arzu duyduğu şeye karşı yasaklanmakta veya kendisine yapması güç gelen şeyi yerine getirmekle emrolunmaktadır. Meleklerinki ise böyle değildir. Tabii melekler de emir ve nehyle muhatap olmakla birlikte, onlara yöneltilen bu durumlar tabiat veya yaratılış özelliklerinin aksine değildir. Mesela insan yiyen, içen ve şehevi yönü olan bir varlık olduğu halde bunlardan yasaklanabiliyorken, meleklerde ise böyle bir durum yoktur. Fakat onlar, tıpkı insanın, yaratılışına uygun bir şeyle meşgul olması gibi, gece ve gündüz, ara vermeden devamlı tesbihatta bulunmakla mükelleftirler.⁴¹⁹

Râzî ayrıca, meleklerin mükellefiyetlerinin bir sonu olup olmadığı hususuna da değinmiştir. Meleklerin cennet ve cehennemde görevli olduklarını ilgili yerlerde ele almıştık. Râzî bu delillere dayanarak, meleklerin şuan emir ve yasakla muhatap olmaları gibi ebediyet yurdu olan cennet ve cehennemde de emir ve yasaklarla mü-

⁴¹² Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIV, 239

⁴¹³ İsrâ, 17/ 61

⁴¹⁴ Tahrim, 66/ 6

⁴¹⁵ Enbiya, 21/ 28- 29

⁴¹⁶ Nahl, 16/ 50; Meryem, 19/ 64

⁴¹⁷ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIV, 155

⁴¹⁸ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XVI, 125, 126

⁴¹⁹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XVI, 302, 303

kellef olmaya devam edeceklerini söyler. Orası ebediyet yurdu olduğu için de, onların mükellefiyetlerinin nihâyeti olmadığı neticesine varır.⁴²⁰

D. MELEKLERİN EFDALİYETİ

Allah Teâlâ'nın mahlukatı çeşit çeşit olup, bu yaratılanların herbir cinsinin mahiyeti diğer bir cinsin mahiyetinden farklıdır. Kimisi rûhanî iken kimisi de cismidir. Biz burada farklı birer cins olan melekleri ve insanları efdaliyet açısından ele alacağız. Ama ondan da önce, meleklerin kendi arasındaki efdaliyetlerini inceleyeceğiz. Çünkü her ne kadar aynı cins olsa da onların da tıpkı insanlarda olduğu gibi, kendi arasında efdaliyet açısından farklılıklar vardır.

Râzî, rûhanî varlıkların her ne kadar ışık, nur, güzellik, sevinç, lezzet ve nimetlere gark olmuş bir âlemde olduğunu söylese de, onların da kemâl ve noksanlık açısından farklı derece ve mertebelerde olduklarını söyler. Dolayısıyla şeref, kıymet, mükemmellik açısından en üste yer alan ve onun da itaati altında bulunan diğerlerinin olması gerekir. Aynı şekilde bu diğerlerinin de kendi aralarında çeşitli mertebelerinin olması gerekir.⁴²¹

Esasen araştırmalarımız neticesinde Râzî'nin bu meseleyi enine boyuna ele aldığını farketmemiz, bizim de onun düşüncesini daha iyi anlamamıza vesile olduğunu belirtmek isteriz. Çünkü o, özellikle de melekler ile insanlar arasındaki efdaliyet hususunu çok detaylı bir şekilde ele almıştır. Hatta farklı fikirleri geniş geniş bizlere aktarıp onlara katılmayı da aynı şekilde geniş delilleriyle birlikte ortaya koymuştur. Bu ön genel bilgiden sonra artık onun bahsetmiş olduğumuz bu fikirlerini incelemeye geçebiliriz.

a. Melekler Arasında Derece Farklılıkları

Râzî'nin rûhanî varlıkların, derece ve mertebe bakımından farklı olduklarını düşündüğünü söylemiştik. İşte bu farklılık sebebiyle, semavi rûhların yani meleklerin, bir kısmı başkasından nur alırken, bir kısmı da verir. Râzî, onların nurlarının derecesini de benzetme yoluyla örneklendirerek çok güzel bir şekilde açıklar: Şöyleki; güneşin ışığının aya erişip, aydan pencereye, oradan duvarda bulunan bir aynaya,

⁴²⁰ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXI, 175, 560

⁴²¹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, I, 369

ondan başka bir duvardaki aynaya, ondan da yerde bulunan içi su dolu bir kaba aksettğini ve en sonunda da ışığın, bu kabdan evin tavanına yansıdığını söyler. Burada en kuvvetli ışık, kaynak konumunda olan güneşin ışığıdır. Sonra ayın, ondan sonra ilk aynanın, sonra da sırasıyla diğer aynanın, yerdeki suyun ve nihâyetinde tavanın ışığıdır. İlk kaynağa yani güneşe en yakın olanın ışığı da diğerlerinden daha kuvvetlidir. Ve bu kuvvet ilk kaynaktan uzaklaştıkça azalır. İşte meleklerin nurları yani dereceleri de böyledir.⁴²²

Râzî ayrıca, meleklerin bu derece ve mertebelerinin belirlenmiş olduğu için bir üstüne geçilemeyeceğini söyler. Bunun delili de "Bizden hiç kimse müstesna olmamak üzere, herbiri için malum birer makam vardır. Biziz, o saf saf dizilenler, biz! Biziz o tesbih edenler, biz!"⁴²³ âyetleridir. Bu mertebeler "Biziz o tesbih edenler, biz!" ifadelerinde belirtildiği üzere marifetullahtaki dereceleri ile, "Biziz o saf saf dizilenler, mutlaka biz!" ifadelerinde belirtilen itaat, hizmet ve kulluktaki saf tutuşları olup bu da maddeler üzerindeki tasarruf ve de fiillerindeki dereceleridir.⁴²⁴

Bu derecelerden söz eden Râzî, aynı zamanda bu rûhlar âleminin insanın aklının alamayacağı kadar geniş olduğunu söyler.⁴²⁵ Rûhlar âleminin alt mertebesinin beşeri rûhlardan başladığını söyleyen Râzî, bunların üstündekilerin -ki onlar meleklerdir- dünya semasındaki rûhlar, sonra ikinci kat semanın rûhları olduğunu söyler. Bunlar, Kürsî'nin farklı derecelerindeki rûhlara ulaşıncaya dek yükselir. Aynı şekilde onlar, Kürsî'nin derecelerinde de, derece açısından birbirlerinden farklıdır. Bunların üstündekiler de, "Melekleri, Arş'ın etrafını kuşatmış oldukları halde görürsün."⁴²⁶ âyetinde geçen meleklerdir. Sonra daha da yükselirler ki bunlar da "O günde, Rabbinin Arş'ını onların üstündeki sekiz melek taşır."⁴²⁷ âyetinde sözü edilen melekler gelir. Rûhlar daha da yücelirler ve cisimlerle hiçbir ilgileri kalmaz. "Onun huzurundakiler, O'na ibadetten asla kaçınmazlar (asla kibirlenmezler, yorulmazlar)."⁴²⁸ ve "Onlar gece gündüz, ara vermeden Allah'ı tesbih ederler."⁴²⁹ âyetlerinde de işte

⁴²² Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XVII, 84, 85

⁴²³ Saffat, 37/ 164- 166

⁴²⁴ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIX, 22, 23

⁴²⁵ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, I, 386

⁴²⁶ Zümer, 39/ 75

⁴²⁷ Hakka, 69/ 17

⁴²⁸ Enbiya, 21/ 19

⁴²⁹ Enbiya, 21/ 20

bunlardan söz edilir. Râzî'ye göre buradaki rûhların yani meleklerin de birbirlerinden farklı derece ve mertebeleri vardır. Böylece rûhların yükselişi, Allah Teâlâ'nın "Her ilim sahibinin üstünde, ondan daha iyi bilen vardır."⁴³⁰ ifadesinde yer aldığı üzere, nurlar nuru olan Allah'a ulaşınca kadar sürer.⁴³¹

Dikkat edeceğimiz üzere bu rûhların en üst mertebesinde cisimleri yönetmekten tamamen münezze ve yüce olan Mukarreb (Allaha en yakın) melekler yer alır. Onları takip edenlerin ise cisimlerin idaresi ile vazifeli melekler olduğunu söylemekle birlikte, -buradaki cisimlerin en değerli olduğunu belirtmek gerekir- onların da en şerefli ve bu Arş'ı taşıyanlar sonra ise o Arş'ın etrafını kuşatan melekler şeklinde mertebeleri vardır. Râzî bundan sonra, üçüncü mertebede, Kürsî melekleri; dördüncü mertebede ise tabaka tabaka göklerin meleklerinin yer aldığını söyler ki bunlar da derece derece inerek devam eder.⁴³²

Râzî'nin herbir grup melekleri kademe kademe saydığını gördük. Yani birileri birilerinden daha aşağı ya da daha yukarı bir mertebededeydi. Peki ya bu derecelendirme neye göre, nasıl yapılmış? Dikkat edersek Râzî, bir kısım meleklerin cisimlerle ilgilenmekten münezze olduğunu ve bunların en üstte olduğunu söyledi. Sonra cisimlerle ilgisi olanlara geçti ve onları da cisimlerin değerine göre derecelendirdi.⁴³³ Yani dememiz odur ki, bu melekler yaptıkları vazifelerinin özelliğine göre değerlendirilmişlerdir. Veya bunun tersi olarak söylersek, kendilerinin özelliklerine göre vazifelenirilmişlerdir. Buna göre, mesela Arş'ın tedbir ve idaresiyle ilgilenenler, bedenleri yöneten diğer meleklerden üstün olmaktadırlar. Nitekim bütün bunlardan sonra Râzî'nin de belirttiği gibi, meleklerin kuvvet-zaaf ve kemal-noksanlık gibi vasıflar itibarıyla farklı farklı varlıklar olduğunu söyleyebiliriz.⁴³⁴

Allah Teâlâ'nın, bazen de meleklerden topluca söz ederken mesela Cebrail (a.s.)'i ayrıca zikretmiş olmasını da Râzî, o ayrı zikredilenin kıymetinin daha yüksek olmasına yormuştur. "Hiç şüphesiz Allah bizzat onun yardımcısıdır. Cebrail (a.s.) de,

⁴³⁰ Yusuf, 12/ 76

⁴³¹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, I, 386, 387

⁴³² Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, I, 103

⁴³³ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIX, 249

⁴³⁴ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXII, 121

mü'minlerin salih olanları da. Bunların ardında, melekler de onun yardımcısıdır."⁴³⁵ Râzî, halk nezdinde büyük melekler olarak anılan Cebrail (a.s.)'in de, esasen Mukarreb meleklerinin reisi olduğunu belirtir.⁴³⁶ Nitekim, daha önce onun Allah tarafından, şeref, kudret, itibar açısından nasıl vafedildiğini ele almıştık.⁴³⁷ O, hatta sadece Cebrail (a.s.)'in değil, Mîkaîl (a.s.), İsrâfil (a.s.), Azrail (a.s.)'in de Mukarreb meleklerden olduğunu söyleyerek daha önce de izah ettiğimiz gibi, onların yani Mukarreb meleklerin de kendi aralarında bir mertebelerinin olduğunu belirtir.⁴³⁸

Allah Teâlâ, bazen Cebrail (a.s.) ile birlikte Mikail (a.s.)'i de ayrıca zikretmiştir. Bu da o ikisinin kıymetlerinin diğer meleklerin hepsinden daha çok olmasını gerektirir.⁴³⁹ Râzî, sonra bunlardan da birinin yani Cebrail (a.s.)'in de bazı sebeplerden dolayı Mikâil'den daha üstün olduğunu söyleyerek delillerini getirir. İkisinin beraber anıldığı yerde Allah Teâlâ'nın, Mikail (a.s.)'den önce Cebrail (a.s.)'i anması, Cebrail (a.s.)'in daha üstün olmasını gerektirir. Cebrail (a.s.), rûhların bekâsının kaynağı olan Kur'ân'ı, vahyi ve ilmi getirmişken; Mîkail (a.s.), bedenlerin bekâsının kaynağı olan bolluğu getirmiş ve yağmurları indirmiştir. İlim, maddî gıdalardan daha kıymetli olduğuna göre, Cebrail (a.s.)'in de Mikâil'den daha kıymetli olması gerekir. Allah Teâlâ, Cebrail (a.s.)'i, "Orada kendisine itaat olunandır."⁴⁴⁰ âyetinde yer aldığı üzere, "itaat olunan" diye zikretmiştir ki bu, Cebrail (a.s.)'in, Mîkail (a.s.)'e ve de içerisinde de Azrail (a.s.) ile İsrâfil (a.s.)'in de yer aldığı diğer Mukarreb meleklerle itaat olunan ve hürmet edilen bir zât olduğunu gösterir. Bu sebeple, Cebrail (a.s.)'in bütün Mukarreb meleklerden daha faziletli olması gerekir.⁴⁴¹

b. Melek– Beşer Arasında Efdaliyet

Râzî'nin, meleklerin kendi aralarındaki efdaliyette bizlere ihtilaflardan söz etmediğine şahit olduk. Onların farklı bir cins olan insanla aralarındaki efdaliyet meselesinde ise alimlerin ihtilaflarına çokça yer verdiğini görüyoruz. Kimisi meleklerin daha üstün olduğuna yönelik deliller sunarken, kimisi de durumun böyle olmadığına

⁴³⁵ Tahrim, 66/ 4; ayrıca bkz. Me'aric, 70/ 4; Nebe'78/ 38

⁴³⁶ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXI, 557

⁴³⁷ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XV, 125

⁴³⁸ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, VIII, 432

⁴³⁹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, III, 246, 247

⁴⁴⁰ Tekvir, 81/ 21

⁴⁴¹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, III, 247

yönelik deliller sunmuştur. Her iki taraf aynı zamanda, karşı tarafın öne sürdüğü delilleri çürütme çabasıdadır. Şimdi biz Râzî'nin ele almış olduğu bu delillerle onun düşüncelerini anlamaya çalışalım.

Meleklerin daha üstün olduğunu söyleyenlerin ve onların delillerine karşı delil getiren grubun fikirlerini Râzî, bize aktarır kendisi de fikirlerini şöylece beyan etmiştir: "O'nun huzurundaki kişiler, kendisine ibadet etmekten kaçınmazlar, kibirlenmez ve yorulmazlar. Onlar, usanmaksızın gece gündüz Allah'ı tesbih ederler."⁴⁴² âyetini ele alan ilk grup, meleklerden söz edilen bu ifadelerdeki "indiyet" (katında, huzurunda bulunma)'ten gayenin, yakınlık ve şeref olması sebebiyle Allah'a en yakın ve şerefli olanların melekler olduğunu söylerler. Diğer grup ise, burada meleklerin Allah'a yakınlığından söz edildiğine dikkat çekerek, buna karşın ise mü'minlerin ahirette Allah'a yakın olmasının haricinde, Allah'ın da dünyada mü'minlerin yanında olduğunu söylerler. Allah'ın kulun yanında olması ise, kulun Allah'ın yanında olmasından daha fazla bir kıymeti ifade eder. Onların bunu dayandırdıkları delilleri ise; "Hak meclisinde, muktedir ve kudreti yüce olanların katındadırlar."⁴⁴³ âyeti ile ahiretteki halleri ve "Ben, benim için kalbleri mahzun ve mükedder olan kullarımın yanındayım." kutsi hadisi ile de dünyadaki hallerinin bildirilmesidir.⁴⁴⁴ Yine istidlal etikleri o âyetle ilk grup, meleklerin kibirlenmemesinden yola çıkarak, onların daha üstün ve güçlü olduğunu söylemişlerdir. Çünkü bu ifadelerden gaye, melekler bunca üstünlüğüne rağmen kibirlenmiyorsa insan hiç kibirlenmemelidir. Çünkü padişah, halkının kendisine boyun eğmek zorunda olduklarını ifade ederken, meliklerin bile kendisine itaat ederken büyülenmediklerini söyleyerek, bu aciz halkın hayli hayli kendisinin boyunduruğu altına girmek zorunda olduklarını söylemiş olur. Diğer grup da ki, Râzî de aynı görüştedir; meleklerin ihtiyarlık ile hastalıktan emin ve çok uzun ömürlü olduklarını, insanların ise son derece güçsüz olduklarını, hastalık, ihtiyarlık ve çeşitli afetlerden emin olmadıklarını kabul ederler. Fakat bundan sevabın çokluğu manası da çıkmaz derler.

Onların bu sözlerine karşı ise ilk grup, meleklerin ibadetlerinin daha zor olduğu görüşünden yola çıkarak sevaplarının da daha çok olduğunu savunurlar. Onla-

⁴⁴² Enbiya, 21/ 19- 20

⁴⁴³ Kamer, 54/ 55

⁴⁴⁴ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 342

rın ibadetlerinin daha zor olmasına sebep olarak da isyana yönelmelerinin daha güçlü olmasını görürler. Çünkü ihtiyaç içinde olan kul, Allah'a daha çok yönelir. Oysa melekler nimetler içinde yaşarlar.⁴⁴⁵ Buna rağmen Rablerini unutmaz, O'ndan korkarak huşu içinde ibadet edeler. İnsanların ise, buna bir gün dahi güç yetiremediklerini söylerler. Buna da Hz. Âdem (a.s.)'in cennette bol nimetler içindeyken, kendisine yasaklanan tek birşeye dahi uygun davranmadığını delil getirirler.⁴⁴⁶

Yine ilk grup, meleklerin "Usanmaksızın gece gündüz Allah'ı tesbih ederler."⁴⁴⁷ ve "Biziz o saf saf dizilenler mutlaka biz. Biziz o tesbih edenler de mutlaka biz."⁴⁴⁸ âyetlerinde belirtildiği gibi sürekli aynı ibadet çeşidini yapıyor olmalarını da onların ibadetlerinin zorluğuna yormuşlardır. Çünkü böyle bir durum bıkkınlığı doğurur. Melekler ise bu zorluğa rağmen yine de sürekli ibadet halindedirler.⁴⁴⁹

Bu düşüncelere karşı diğer grup ise, meleklerin ibadetlerinin daha zor olduğu söylene bile, daha önce de dedikleri gibi bu durumun sevabın da daha çok olmasını gerektirmediğini savunurlar. Buna delil olarak da kimi insanların, nefislerini ıslah için Hz. Peygamber (s.a.s.)'in bile yüklenmediği güçlük ve zorluklar yaşamış olmalarını hatırlatırlar. Ama bu onları, Hz. Peygamber (s.a.s.)'den üstün yapmaz. Öyle ise anlaşılır ki; ibadette meşakkatin çokluğu sevabın da çok olmasını gerektirmez. Sevabın çok olması, sebep ve niyetlere bağlıdır derler. Esasen bu grup meleklerin ibadetlerinin daha meşakkatli olduğunu da kabul etmez. Çünkü hep aynı ibadete devam edildiğinde, bunu alışkanlık haline getirirler. Böylece de bu onlar için çok kolay olur.⁴⁵⁰ Veya onların ibadeti bizim nefes alıp vermemiz gibi olduğu için zaten kolaydır diyen alimler de vardır.⁴⁵¹

İlk grup, meleklerin üstünlüğüne başka bir sebep olarak da; onların ibadetlerinin daha devamlı olmasını görürler. Onların ibadetlerinde devamlılığın delili ise, "Usanmaksızın, gece ve gündüz Allah'ı tesbih ederler."⁴⁵² âyeti ile buna benzer âyetlerdir. Allah, melekleri insandan çok uzun zaman önce yaratıp, kendisine itaat etmek-

⁴⁴⁵ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 343

⁴⁴⁶ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 342, 343

⁴⁴⁷ Enbiya, 21/ 20

⁴⁴⁸ Saffat, 37/ 165- 166

⁴⁴⁹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 343; 344

⁴⁵⁰ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 342, 343, 344, 345

⁴⁵¹ BİLMEN, *a.g.e.*, s. 221

⁴⁵² Enbiya, 21/ 20

le vasfetmiştir. İtaatle geçen uzun bir ömür ise, daha üstün olmayı gerektirir.⁴⁵³ Onlar ömürlerinin bunca uzun olmasına rağmen böyle ibadet ediyorsa, ömürleri insanların ömrü gibi kısa olsaydı taatları da daha devamlı ve fazla olurdu.⁴⁵⁴ Buna karşın da diğer grup, Hz.Nuh (a.s.) gibi bazı peygamberlerin hatta peygamber olmayan şahısların, Hz. Muhammed (s.a.s.)'den daha uzun ömürlü olduklarını ama onların daha üstün olmadıklarını hatırlatarak cevap verirler. Ve sevap için önemli olanın niyet olduğunu defalarca yinelerler.⁴⁵⁵

Meleklerin daha üstün olduğu görüşündekiler, onların ibadetlerde öncü olduklarına dayanarak da insandan daha üstün olduğu sonucuna varırlar. Bir şeyde öncü olmanın fazilet sebebi olmasına delil şu âyeti kerimedir: "Hayır yarışında en önde olanlar, orada da en öndedirler. Allah'a en çok yaklaştırılmış olanlardır."⁴⁵⁶, Buna göre melekler, beşer yaratılmadan önce işlemiş oldukları fiiller sebebiyle kazandıkları sevapla birlikte, Peygamberler ve diğer insanların sevabının bir mislini de alırlar. Diğer taraf ise bunların istidlaline göre; Hz. Âdem (a.s.)'in insanlar içinde Allah'a ilk ibadet eden ve bunu başlatan olması sebebiyle, Hz. Muhammed (s.a.s.)'den daha üstün olması gerektiğini söylerler. Bu ise batıl olduğuna göre, onların istidlali de batıl olur derler. Ve sonra gelenin yine, niyeti sebebi ile önce gelenden daha fazla sevaba sahip olabileceğini mümkün görürler.⁴⁵⁷

İlk grup, meleklerin Rablerinden daima korktukları için hatadan da uzak oldukları düşüncesinden yola çıkarak, insandan daha muttaki (takvalı) olduğunu, dolaşısıyla da daha üstün olduğunu söylerler. Buna karşın, beşerden Peygamberler dahizelle işlemişlerdir.⁴⁵⁸ Hem her ne kadar meleklerin yemeğe ve cinsi münasebete şehvetleri olmasa da, yükselmek ve derece almak gibi arzuları yani şehvetleri vardır. Bu sebepten Kur'ân-ı Kerim'de onların "Orada, bozgunculuk edip kan dökecek kimseler mi yaratacaksın? Oysa ki, biz seni hamdinle tesbih ve takdis ediyoruz."⁴⁵⁹ dedikleri belirtilmiştir. Buna karşın diğer taraf, takvanın fazlalığı o kişiyi üstün yapmaz der ve

⁴⁵³ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIV, 240

⁴⁵⁴ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 346

⁴⁵⁵ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 347

⁴⁵⁶ Vakı'a, 56/ 10- 11

⁴⁵⁷ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 348

⁴⁵⁸ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 349

⁴⁵⁹ Bakara, 2/ 30

şöyle bir örnek verir: Bir kişinin hiç günahı yok yüz sevabı var. Diğerinin ise, bir günahı var ama bin de sevabı var. Bu kişi sevaplarıyla cezasını fazlasıyla karşılar. Böylece, hiç günah işlemeyenden üstün olur. Bu grup, esasen meleklerin takvalarının da daha fazla olduğunu kabul etmezler. Çünkü insanı günaha sevkeden şeylerin çoktur. Bu sebeple insanlardan günahlardan korunanlarının takvası da daha çoktur. Meleklerde yükselmek gibi bir şehvet olsa bile, böyle bir şehvet daha başka şehvetlerle beraber insanda da vardır.⁴⁶⁰

“Biz onları yarattıklarımızdan çoğuna cidden üstün kıldık.”⁴⁶¹ âyetini delil alan ilk grup, mükellef olanların mükellef olmayanlardan daha faziletli olduğu istidlaline dayanmışlardır. Mükellefler de melekler, insanlar, cinler ve şeytanlardan meydana gelmektedir. Bunlardan insanlar, cin ve şeytanlardan üstündür ama meleklerden değildir. Çünkü âyette hepsinden değil çoğundan dolayısıyla, bir kısmından üstün oldukları yer almaktadır. Bu da insanların meleklerden daha aşağı merteye de veya meleklerin insanlardan daha üstün mertebede olmasını gerektirir. Diğer grup ise, insanların mahlukatın çoğundan üstün olduğunun belirtilmesi, geri kalanlardan daha üstün olmadığı anlamına gelmez der. Hem melek cinsi, insan cinsinden daha üstün olsa bile, bu durumun onların herbirinin, insanların herbirinden üstün olmasını gerektirmediğini söyleyerek, bunu bir misalle anlatmaya çalışırlar: Buna göre, iki gruptan ilkinde hepsi aynı değere sahip on köle, diğerinde ise dokuzu ilk gruptan çok çok aşağı bir değerde iken, geri kalan o tek köle ise, ilk gruptakinin ikisine bedel değerde olsun. Buna göre grup olarak bakıldığında ilk grup ikinciden daha değerlidir. Ama ferdi olarak bakıldığında ise ikinci gruptaki o tek bir köle, ilk gruptaki kölelerin herbirinden daha değerlidir. İşte bu durum melek ve insan grupları için de aynıdır.⁴⁶²

Bu grup ayrıca buradaki üstünlüğün; şekil güzelliği, son derece temiz olmaları, zeka, ilim ve kuvvet fazlalığı, yeme, içme ve cinsi münasebetten uzak olmaları açısından da olabileceğini ve kendilerinin de meleklerin bu hususta daha üstün olduğuna katıldıklarını söylerler. Fakat onlar, meleklerin bu hususlarının üstün olmasının, sevaplarının da insanın sevabından fazla olmasına sebep olmadığını belirtirler.⁴⁶³

⁴⁶⁰ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 349, 350, 351

⁴⁶¹ İsra, 17/ 70

⁴⁶² Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 357

⁴⁶³ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 357, 358 ve 365

Meleklerin daha üstün olduğunu savunan grup, "Halbuki sizin üzerinizde hakiki bekçiler, çok şerefli katipler bulunmaktadır."⁴⁶⁴ âyetinde belirtildiği üzere meleklerin insanlar -ki peygamberler de bunun kapsamındadır- için yazıcı ve bekçi olarak görevlendirildiğini söyler ve bunu da meleklerin insanlardan daha üstün olmasına delil sayarlar. Çünkü meleklerin insanı günden koruyabilmesi için kendilerinin mutlaka, günden daha uzak olması gerekir ki, bu da üstünlük sebebidir. Meleklerin insanın sevap ve günahlarını yazıyor olması da, onların sözünün yani şahitliğinin, insanın sözünden daha kabule layık ve evla olduğunu gösterir. Diğer grup ise, koruyanın korunandan daha faziletli olması gerektiğini kabul etmez. Çünkü hükümdar, adamlarını kendi çocuklarını korumakla görevlendirir ki o adamlar, hükümdarın çocuklarından kıymetli değildir der. Onlar ilk grubun şahitlikle ilgili sözleri için de, şahit olanın, şahit olduğu kişiden daha aşağıda olması da olağan birşeydir diyerek cevap verirler.⁴⁶⁵

İlk grup bu kez de, "O gün rûh ve melekler saf halinde ayakta duracaklar."⁴⁶⁶ âyetinde meleklerin (kıyamının) zikredilmesine dayanarak, onların daha üstün olduğu sonucuna varırlar. Diğer grup ise açıkladığımız üzere meleklerin kuvvet, güç ve kudret açısından insandan daha üstün bir durumda olduğunu kabul edeler, fakat bunu da şöyle bir örnekle açıklarlar. Birçok melik, hükümdarın tahtının etrafında, onun büyüklüğünü göstermek için, itaat ile boyun eğerek kıyamda dururlar. Ama bu, o melikleri hükümdarın çocuklarından daha kıymetli yapmaz diyerek, meleklerin kıyamda (ayakta) durmalarının da onları insandan daha üstün yapmayacağını söylerler.⁴⁶⁷

Dikkat edersek, ilk grup meleklerin insandan daha üstün olduğuna inanıp bu yönde deliller getirirken, ikinci grup ise insanların üstünlüğünü savunmak yerine ilk grubun delillerini çürütecek deliller getirmişlerdir. İlk grubun delillerine baktığımız zaman gayet ikna edici deliller görülmekte iken, bunlara mukabil ikinci grubun delillerine baktığımızda ilk grubun delillerini de öldürecek güçte olduğunu görmekteyiz. Aslında durumu şöyle de değerlendirebiliriz, ilk grup meleklerin üstünlüğünü savunurken, ikinci grubun ise insanların üstünlüğünü savunduğunu söyleyemeyiz. Fakat

⁴⁶⁴ İnfitar; 82/ 10- 11

⁴⁶⁵ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 359

⁴⁶⁶ Nebe', 78/ 38

⁴⁶⁷ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 360

onların hedefi şudur ki bazı durumlarda melekler üstünken bazı durumlarda ise insanların üstün olduğu yönündedir. Mesela melekler güç, kuvvet gibi vasıflarda üstün iken insanlar ise başka vasıflarda üstün olabilirler. Ama asıl üstünlük yani fazilet veya erdemlilik bunlar açısından değildir. Aksine fazilet açısından üstün olmak, sevabın çokluğuna göre değerlendirilmektedir. Sevabın çokluğunu ise niyetler belirlemektedir. İşte burada alimimiz Râzî'nin de, üstünlüğün niyet ve sevapta olduğunu düşündüğünü söyleyerek, genel olarak beşer insan arasındaki üstünlük mevzusunu noktalayabiliriz. Çünkü bundan sonra meseleyi daha detaylı incelemeye geçeceğiz. Yani meleklerle peygamberler arasındaki efdaliyet meselesine geçecek ve burada da konuyu başta Hz. Âdem (a.s.), Hz. Yusuf (a.s.), Hz. İsa (a.s.) ve Hz. Muhammed (s.a.s.) olmak üzere ele alacak ve her biri ile melekler arasındaki kıyaslamalarla bitireceğiz.

b. a. Melek– Peygamber Arasında Efdaliyet

İnsanların en faziletlisi olan peygamberlerle melekler arasındaki efdaliyet meselesi de alimlerimizi ayrıca meşgul etmiştir. Öyle ise biz de alimlerin ve tabi ki Râzî'nin meseleye nasıl yaklaşmış olduğuna bakalım.

Meleklerin peygamberlerden daha üstün olduğu görüşüne sahip kimseler, meleklerin elçi, peygamberlerinse onların bir ümmeti olması durumuyla istidlal etmişlerdir. Buradaki üstünlük noktası, resulün ümmetten daha üstün olmasına kıyasladır. Esasen bu durumla ilgili bir de örnek vermektedirler:

Buna göre kral, halkına elçisini gönderdiğinde, bazen o elçinin onlara hakim olup haklarında hükmetmesi ve onlar hakkında tasarrufta bulunması için olur. Bazen de bu elçiyi sadece haber vermesi için gönderir. Bu duruma göre ilk gönderilen elçi halktan üstün olur ama ikinci olmaz.

İşte ilk kısımdaki elçinin halktan üstün olması gibi, resullerin de ümmetlerinden üstün olduklarını söylerler. Burada melekler resul, peygamberler ise ümmet ko-numunda olduklarına göre, melekler peygamberlerden daha üstündür derler.

Râzî ise, onların bu örneklerine, meleklerin neden ikinci kişi gibi değerlendirilmediğini ama birinci kişi gibi değerlendirildiğini sorarak karşılık verir.⁴⁶⁸ Zaten Râzî'nin bu efdaliyet meselesine yaklaşımında, varlıklar arasında fiziksel veya cins ayrılığı sebebiyle meydana gelen bir farklılığın olmasını normal gördüğünü anladık. Onun, kuvvet, ilim gibi şeylerin bir kimsede daha çok olmasının ise, bir efdaliyet sebebi sayılamayacağını tekrar tekrar söylediğine şahit olduk. Ona göre efdaliyet sebebi ise, bir şeyin ihlasla yapılmasına bağlı olarak elde edilen sevabın bolluğudur.

Meleklerin daha üstün olduğu görüşündekiler, peygamberlerin önce kendileri, sonra başkaları için istiğfar ettiklerini söylemişlerdir. Hz. Nuh (a.s.)'un, "Ya Rabbi, beni ana, babamı ve evime mü'min, olarak giren herkesi bağışla."⁴⁶⁹ şeklindeki istiğfarı ile, Hz. İbrahim (a.s.)'in "Ya Rabbi, beni ve ana, babamı bağışla." şeklindeki istiğfarında olduğu gibi. Buna karşılık melekler ise kendileri için istiğfar etmemekte ama mü'minler için etmektedirler. "İman edenler için bağışlanma dilerler: Tevbe eden ve senin yoluna tabi olanları bağışla ve onları cehennemden azabından koru."⁴⁷⁰ ifadeleri ve yeri geldikçe örnek verdiğimiz âyetlerde olduğu gibi. Bu da meleklerin istiğfar etmeye muhtaç olmadıklarını, dolayısıyla insanlardan hatta peygamberlerden de üstün olduklarını gösterir.

Râzî buna cevaben, bu istiğfarın illaki insandaki bir hatadan dolayı yapılmasını gerektirmediğini söyler. Ayrıca bazı alimlerin, meleklerin bu istiğfarı, daha önce insanın hakkında bozgunculuk yapacağına dair söylemiş olduğu o zan sebebiyle, insandan bir nevi özür dileme gayesiyle yaptıklarını söyleyenlerin fikirlerini hatırlatır.⁴⁷¹

Meleklerin daha üstün olduğunu söyleyenlerin ve onlara karşı cevap verenlerin delilleri bu şekilde olup, peygamberlerin daha üstün olduğunu söyleyenler de bu düşüncelerine birçok delil getirmişlerdir.

"Muhakkak ki Allah Âdem'i, Nuh'u, İbrahim ailesini ve İmran'ın ailesini bütün alemlere üstün kıldı."⁴⁷², "(Ey Muhammed) Seni, ancak alemlere rahmet olarak

⁴⁶⁸ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 348, 349

⁴⁶⁹ Nuh, 71/ 28

⁴⁷⁰ Mü'min, 40/ 7

⁴⁷¹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 358, 359

⁴⁷² Al- i İmran, 3/ 33

gönderdik."⁴⁷³ ve "İsmail'i, Elyasa'yı, Yunus'u, Lut'u da hidâyete ilettik. Her birini, alemlere üstün kıldık."⁴⁷⁴ âyetleriyle istidlal edenler, peygamberlerin meleklerden üstün olduğunu söylerler. Çünkü meleklerin de alemlere dahil olması sebebiyle peygamberler meleklerden de üstün ve faziletli olmuş olurlar.⁴⁷⁵

Râzi ise, peygamberlerin alemlere üstün olmasının ve ayrıca Hz. Muhammed'in de alemlere rahmet ve üstün olmasının, onların meleklerden daha üstün olmasını gerektirmediği görüşündedir.⁴⁷⁶ Çünkü, peygamberlerin bir yönden ve meleklerin de başka bir yönden üstün olmaları imkansız olmadığı gibi, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in bir yönden, meleklerin de bir başka yönden alemler için rahmet olmaları imkansız değildir.⁴⁷⁷

Tüm bu karşılıklı eleştiriler ve cevaplardan sonra şunu söyleyebiliriz ki, Râzî, insanın fitratındaki olumsuz eğilimlere rağmen bunları aşıp da Allah'a yöneldiklerine bakarak, bunu başaran insanların meleklerden üstün olduklarını düşünmektedir.⁴⁷⁸ Bu ise, bir grubun tamamen diğerinden üstün değil de, içlerinden bir kısmının bazı özellikler vesilesiyle diğerlerinden üstün, aynı şekilde diğer gruptan da bir kısmının yine bazı özellikler sebebiyle ilk gruptan üstün olmasına engel değildir.

b. a. a. Melek– Hz. Âdem (a.s.) Arasında Efdaliyet

Meleklerin Hz. Âdem (a.s.)'e secde etmekle emrolunmaları, eşyaların isimlerini meleklerin bilemeyip Hz. Âdem (a.s.)'in ise bilmesi ve İblis'in Hz. Âdem (a.s.)'i cennetten çıkarmak için meleklerle kıyas yapması gibi meselelerden yola çıkarak, alimler arasında hangisinin daha üstün olduğuna yönelik tartışmalar çıkmıştır.

İblis'in cennetten çıkarmak için kullandığı ifadeler, "Rabbiniz sizi bu ağaçtan, ancak iki melek veya ebedi yaşayanlardan olacağınız için, men etti."⁴⁷⁹ sözleridir. Burada görüldüğü üzere İblis, onları melek olabilmelerinin mümkün olmasıyla aldatmıştır. Yine İblis'in Allah adına yemin ederek aldattığı da söylenilir.⁴⁸⁰ Kimi

⁴⁷³ Enbiya, 21/ 107

⁴⁷⁴ En'am, 6/ 86

⁴⁷⁵ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 375

⁴⁷⁶ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 375

⁴⁷⁷ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 379, 380

⁴⁷⁸ ÖZERVARLI, "Melek", 41

⁴⁷⁹ A'raf, 7/ 20

⁴⁸⁰ Hüseyin K. ECE, *İslam'ın Temel Kavramları*, Beyan Yay., İst. 2000, s. 285

alimler Hz. Âdem (a.s.) ile Havva'nın İblis'in bu sözlerine kanmasından yola çıkarak, o ikisinin meleklerin kendilerinden daha üstün olduğunu bilip melek olmak istedikleri için, yasak olan o ağaca yaklaştıklarını söylerler.

Onların bu delillerine karşı Râzî, Hz. Âdem (a.s.)'in kanması için, ya kendisi o zaman peygamber olup bu da onun için bir zelledir ya da daha peygamber olmayıp bir hata etmiştir der. Hem Hz. Âdem (a.s.) olay yaşandığı sırada daha peygamber olmadığı için, o an melekler ondan üstün olabilir ama sonra peygamber olduğunda yine bu üstünlüğün devam etmesi gerekmez.⁴⁸¹

Hz. Âdem (a.s.)'in zellesi ile ilgili de şöyle bir izah getirilmiştir. O, yasaklanan ağacın belli bir ağaç olduğunu zannedip aynı cinsten olan diğer bir ağaca yaklaştı. Dikkatsizliğinden dolayı da azarlandı.⁴⁸² Hz. Âdem (a.s.)'in şeytanın yalan yere yapmış olduğu yemine kandığı da⁴⁸³ zikredilen sebepler arasındadır.⁴⁸⁴

Râzî'ye göre, melekler güç, kudret, güzellik, saflık vb. bakımlardan insanlardan üstün olduğu için, belki de Hz. Âdem (a.s.) ve eşi başka değil ama bu açılardan meleklerle denk olmayı arzulamıştır. Fakat bu görüşüne, aynı zamanda meleklerin sevap bakımından da Hz. Âdem (a.s.)'den üstün olmasını gerektirmediğini ekler. Veya belki de İblis'in şüphe vererek kandırma yolu; yasaklanan kişilerin Hz. Âdem (a.s.) ile eşi olmayıp, onların dışındaki kimseler olduğu vehmini vermek olmuştur.⁴⁸⁵

Hz. Âdem (a.s.)'in meleklerle benzeme isteği olduğunun söylenilmesinin aksine ise Allah, Hz. Âdem (a.s.)'in ilmini meleklerle göstererek, onun üstünlüğünü göstermiştir denilebilir.⁴⁸⁶ Çünkü Hz. Âdem (a.s.), meleklerin bilmediklerini bilmektedir. İlmi daha çok olan ise, "De ki, bilenlerle bilmeyenler bir olurlar mı?"⁴⁸⁷ âyeti-ne göre daha üstündür.⁴⁸⁸

Hz. Âdem (a.s.)'in meleklerden daha üstün olduğunu düşünenler ise, onun

⁴⁸¹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 354, 355

⁴⁸² Durmuş ÖZBEK, *Sa'du'd-din Tefazanı Ve Nübüvvet Görüşü*, Sebat Ofset, Konya 2002, s. 147

⁴⁸³ Ebu'l FADİL, *a.g.e.*, s. 13

⁴⁸⁴ ŞİMŞEK, *Kur'an Kıssalarına Giriş*, s. 195

⁴⁸⁵ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 354, 355

⁴⁸⁶ Fahreddin RÂZÎ, *Esraru't- Tenzil Ve Envaru't- Te'vil*, Çev. İbrahim COŞKUN, Kelime-i Tevhidin Sırları, Kampanya Kitapları, İst. 2015, s. 27

⁴⁸⁷ Zümer, 39/9

⁴⁸⁸ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, s. 373,374

Allah Teâlâ'nın halifesi olması ile istidlal etmişlerdir. Çünkü hilafetten maksat hükmetmeyi üstlenmesidir. Bu tıpkı padişahın en üstün adamlarının, kendilerine tasarruf yetkisi verdiği adamları olması gibidir. İşte Hz. Âdem (a.s.)'in Allah'ın halifesi seçilmesi de, onu yaratılmışların en faziletlisi kılmıştır. Allah hem dünyayı hem de ahireti onun için yaratmıştır. Şeytanlar, ona karşı kibirlenmesi sebebiyle kovulmuştur. Cinler emrine girmiş ve melekler ona boyun eğmiştir. Melekler, onun ve neslinin bekçisi olmuş, rızkını indirmiş ve bağışlanmaları için de dua etmiştir.

Râzî onların bu detaylıca izahlarına karşı, Hz. Âdem (a.s.)'in yeryüzünün halifesi yapılmasının, onu sadece yeryüzündekilerden üstün kılabileceğini söyler. Ama bu, onu semadaki meleklerden de daha üstün yapmaz der.⁴⁸⁹

Meleklerin Hz. Âdem (a.s.)'e secde etmekle emredilmeleri ile de ilgili bir çok mesele vardır.

Alimler arasında, meleklerin bu secde ile emredilmeleri Hz. Âdem (a.s.) ve diğer insanların yaratılışından önce mi yoksa sonra mı olduğu hususunda görüş ayrılıkları vardır. Secde emrinin Hz. Âdem (a.s.)'in yaratılışından önce olduğunu söyleyenler, "Ben topraktan bir beşer yaratacağım; onu tamamlayıp, içine rûhumdan üfürdüğüm zaman, onun için derhal secdeye kapanacaksınız."⁴⁹⁰ âyetine dayanmışlardır.

Emir önce olmakla beraber, âyetin zahirine bakıldığı zaman, Hz. Âdem (a.s.)'in diri iken meleklerin secdegâhı olduğugörülür. Çünkü secdenin yapılma zamanı, Hz. Âdem yaratılıp ona Allah'ın rûhundan üfürmesinden sonra olarakbelirlenmiştir.⁴⁹¹

"Celâlim hakkı için sizi yarattık, sonra size suret verdik, sonra da meleklerle, "Âdem'e secde edin" dedik. İblis'ten başka bütün melekler secde ettiler. O secde edenlerden olmadı."⁴⁹²

Âyetine baktığımız zaman da "sizi yarattık, sonra size suret verdik" ifadelerindeki muhatap, insanoğludur. Bunun peşine de, "Sonra da meleklerle, "Âdem'e secde edin" dedik." buyruğu gelmiştir. Burada yer alan sonra edatına göre de âyetin za-

⁴⁸⁹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 378

⁴⁹⁰ Sad, 38/ 70- 71; Ayrıca bkz. Hicr, 15/ 28, 29

⁴⁹¹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 534, 535

⁴⁹² A'raf, 7/ 11

hiri, Allah'ın insanoğlunu yaratıp şekil vermesinden sonra, meleklerle secde emrini verdiğini gösterir. Fakat olayın böyle olmadığını düşünen Râzî, alimlerin bu hususta şu şekildeki ihtilaflarını bildirir:

Buradaki "sizi yarattık" ifadesi, "Babanız Âdem'i yarattık" anlamında; "sonra size suret verdik" ifadesi de, "Âdem'e suret verdik" anlamında olup bunları müteakiben, "sonra da meleklerle, "Âdem'e secde edin" dedik" emri gelmiştir. Râzî de, bugörüüşü tercih edilebilir görmektedir. Çünkü meleklerle, Hz. Âdem (a.s.)'e secde etmeleri ile ilgili emir, Hz. Âdem (a.s.)'in yaratılıp O'na şekil verilmesinden sonra, fakat insanoğlunun ise yaratılıp şekillenmesinden öncedir.

"Sizi yarattık" ifadesi, "Âdem'i yarattık" anlamında; "sonra size suret verdik" ifadesi de, "Âdem'in zürriyetine Âdem'in belinde iken şekil verdik anlamındadır. Bunun peşine de meleklerle "Âdem'e secde edin" dedik" emri gelmiştir. Buna göre Allah önce, Hz. Âdem (a.s.)'i yaratmış, sonra onun sırtından zerrelere halinde zürriyetini çıkarmış, sonra da meleklerle, Hz. Âdem (a.s.)'e secde etmelerini emretmiş olmaktadır.

Bununla ilgili bir başka izah da şöyledir: "Biz sizi yarattık, sonra size suret verdik; sonra da size haber veriyoruz ki, biz meleklerle Hz. Âdem'e secde edin demiştik."⁴⁹³

Meseleye farklı bir bakış açısı daha vardır ki Râzî, bunu diğerlerinden daha mantıklı bulmaktadır. Bu görüşe göre, âyetteki "halk" kelimesi, "takdir etmek" anlamında olup, Allah'ın yaratmasından gaye, O'nun hüküm ve dilemesidir. Suret vermekten gaye ise Allah'ın, eşyanın suretlerini tesbit etmesidir. Buna göre, "Sizi halk ettik" ifadesi, Allah'ın insanı bu âlemde var etme hüküm ve takdirine; "size suret verdik" ifadesi de, Allah'ın kıyamet kopuncaya kadar olacak olan her şeyin suretini tesbit ettiğine bir işarettir. Allah bu iki işten sonra, Hz. Âdem (a.s.)'i yaratmış ve meleklerle, O'na secde etmelerini emretmiştir.⁴⁹⁴

Râzî, bu secdeden maksadın ne olduğu ile ilgili de üç görüş bulunduğunu söylemiştir. O, kimi alimlerin, secdeden maksadın ibadet anlamında alını yere koymak değil ama ta'zim, saygı veya tevazu için yapıldığını, kimi alimlerin de ibadet maksa-

⁴⁹³ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, X, 297, 298,

⁴⁹⁴ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, X, 299

dıyla alını yere koymak olmakla beraber secdenin Allah'a yapıldığını, Hz. Âdem (a.s.)'in ise burada kıble sayıldığını ve kimi alimlerin de yine secdenin ibadet gayesiyle ama bu secdenin Hz. Âdem (a.s.) için yapıldığını söylediklerini hatırlatır.⁴⁹⁵

Râzî, esasen meleklerin Hz. Âdem (a.s.)'e secde etmekle emrolunmalarından gayenin, ibadet olmadığına müslümanların ittifak ettiğini bildirmiştir.⁴⁹⁶

Buradaki secdenin ise, inkiyad yani boyun eğme olduğu⁴⁹⁷ görüşünde olanlar vardır ki Râzî'de bu görüştedir. O bununla ilgili olarak şöyle bir ifadeye yer vermiştir: "Orada tepelerin atların ayaklarına secde ettiğini görürsün." Bu sözden murat bu küçük dağların atın ayaklarına boyun eğmesi olduğu gibi, "Ot ve ağaç Allah'a secde ederler."⁴⁹⁸ âyetinin de bunun gibi olduğunu belirtir.⁴⁹⁹

Bu secde ile ilgili diğer bir görüş de bunun bir selam mahiyetinde olduğudur. Çünkü geçmiş ümmetlerin selamlaşması böyleydi. Secde şeklinde gerçekleşen bu selamlaşma ile de, Hz. Âdem (a.s.)'e saygı gösterilmiştir. Râzî de, Katade'nin Hz. Yusuf'a "Ve onun için secdelere kapandılar."⁵⁰⁰ âyetinde bildirildiği üzere, secde yapılması ile ilgili o zaman ki insanların birbirlerine selamının böyle olduğunu söylediğine yer verir.⁵⁰¹

Sonuçta ister selam verme, ister boyun eğme, ister saygı veya tevazu için yapılmış olsun, bu secdeden muradın Hz. Âdem (a.s.)'i teşrif etmek olduğu açıktır.⁵⁰² Ve bu gayelerle yapılan secdenin emredilmesi de mümkündür.

Secdeden maksadın Hz. Âdem (a.s.)'e ibadet olduğu görüşündekiler secdenin, şariat örfünde, alını yere koymaktan ibaret olduğunu, bu sebeple dilin özünde de öyle olması gerektiğini düşünürler. Buradan başka mana çıkarmanın da uygun olmadığını belirtirler. Secde ibadet olduğuna göre, Allah'tan başkasına bu secde yoluyla ibadet edildiğini söylemek ise caiz değildir derler.

Râzî ise secdenin sırf ibadet olduğunu kabul etmez. Çünkü bazen bir davra-

⁴⁹⁵ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, X, 299

⁴⁹⁶ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 335

⁴⁹⁷ KALKAN, *a.g.e.*, IX, 180

⁴⁹⁸ Rahman, 55/ 6

⁴⁹⁹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 337

⁵⁰⁰ Yusuf, 12/ 100

⁵⁰¹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 336

⁵⁰² CEBECİ, *a.g.e.*, s. 45

niş, ona verilen mana itibariyle anlam kazanır. Mesela bir kişinin, bir diğer kişi için ayağa kalkmasının örfte manası saygıdır. Aynen bunun gibi, meleklerin de alnını yere koyması, Hz. Âdem (a.s.)'in faziletinden dolayı ona saygının bir ifadesidir. Yoksa buradaki secde, Hz. Âdem (a.s.)'e bir ibadet değildir. Aksine, Allah'ın emrine uyularak O'na kulluk etmek demektir.⁵⁰³ Yoksa Âdem (a.s.)'e ibadet anlamında secde yapılırsa, o da bir ilah kabul edilmiş olurdu. Bu ise şirk⁵⁰⁴ veya küfürdür.⁵⁰⁵

Kimi alimler de bu secde de Hz. Âdem (a.s.) sadece bir kıble olmuştur ve secde Allah için yapılmıştır derler. Fakat bu görüşü de bazı alimler şu şekilde eleştirmiştir. Onlar, "Kible için namaz kıldım" denilemeyeceğini, tam aksine "Kibleye (müteveccihen) namaz kıldım" denileceğini söylerler. Buna göre eğer Hz. Âdem (a.s.), bu secde de kıble olsaydı, "Âdem'e secde edin" denilirdi. Fakat emir böyle olmayıp, "Âdem için secde edin." şeklinde olunca, Hz. Âdem (a.s.)'in burada bir kıble olduğunu söyleyemeyiz.

Râzî ise onların bu istidlallerine karşı aksine, iki kullanımın da caiz olduğu görüşündedir. Buna da delili Kur'an'dan getirir. "Güneşin kaymasından gecenin karanlığına kadar namaz kıl."⁵⁰⁶ ifadesine göre, namaz, güneşin kayması için olmayıp Allah içindir. Aynen bunun gibi, secde de kıble için değil de Allah için olduğu halde, "Âdem için secde et." denilmesi caiz olur.

Yine Hz. Âdem'in kıble olduğuna karşı çıkan grup, İblis'ten nakledilen şu sözle istidlal etmişlerdir. "Benden şerefli kıldığın bu mahlûk kim oluyormuş bana söyle."⁵⁰⁷ Bu söz, Hz. Âdem (a.s.)'in kendisine secde edenden daha yüksek mertebede olduğunu gösterir. Ve yine onlar, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in Kabe'ye karşı namaz kılmış olması, Kabe'yi Hz. Muhammed (s.a.s.)'den üstün yapmaz istidlaline dayanarak, Hz. Âdem (a.s.) de kıble olsaydı, o böyle yüksek mertebeye gelmezdi derler.⁵⁰⁸ Râzî buna da şu şekilde cevap verir: İblis, Allah'ın Hz. Âdem (a.s.)'i kendisinden üstün tutmasına karşı gelmiştir. Bu üstün tutma da, sadece kendisine secde edilmesi ile değildir. Hz. Âdem (a.s.)'in üstün tutulmasının başka sebepleri olması da mümkün-

⁵⁰³ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 337

⁵⁰⁴ Muammer ESEN, *Kur'an'da Peygamberlik*, Araştırma Yay., Ank. 2012, s. 108

⁵⁰⁵ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 335

⁵⁰⁶ İsra, 17/ 78

⁵⁰⁷ İsra, 17/ 62

⁵⁰⁸ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 335

dür.⁵⁰⁹

Müellif, Hz. Âdem (a.s.)'in kible olmasının mümkün olmadığını söyleyenlerin delillerinin temelsiz olduğuna yönelik itirazlar getirmekle beraber, o da bu secde de Hz. Âdem (a.s.)'in kible olduğu görüşünü zayıf bulur.⁵¹⁰ Hz. Âdem (a.s.)'in şerefendirilmiş olması için onun kıblegah sayılmasının yeterli olmayacağını söyleyenlere yönelik de zaten, onun başka şeylerle şerefendirilmiş olmasının mümkün olduğunu söyler. Ve bu şerefini belli etmek için de ona boyun eğme, saygı ve selam gibi sebeplerle secde edilmiş olmasını da en makul sebep olarak görür.⁵¹¹

Râzî, işte buradaki secde bahsine dayanarak kimi alimlerin bunun, Hz. Âdem (a.s.)'in üstünlüğüne bir delil saydıklarını söyler. Kendisi ise, daha şerefli olanın, daha aşağıda olana secde yapılmasını caiz görür. Buna örnek olarak da hükümdarın, bütün kölelerinin kendisine olan itaatini görmek için daha büyük olan kölelerine onlardan daha küçük olanlara hizmet etmelerini emretmesini örnek verir. Ayrıca da Allah'ın dilediğini yapacağını söyleyerek, daha üstün olana daha aşağıda olan için secde etmesinin emredebileceğini ve buna kimsenin itiraz edemeyeceğini ekler.⁵¹²

b. a. b. Hz. Yusuf (a.s.)'un Meleğe Benzetilmesi ve Efdaliyet

Hz. Yusuf (a.s.) ile melekler arasında üstünlük meselesinin ele alınmasının temel sebebi onun meleklere benzetilmiş olmasıdır. Kimileri bu benzetmenin şekil güzelliği açısından olduğunu söylerken, kimileri de bunun huy açısından olduğunu söyler. Tabi burada bir benzeyen bir de benzetilen olunca, teşbih sanatından yola çıkarak üstünlük tartışması da kaçınılmaz bir durum olmuştur. Biz ilk önce benzetilmenin yapıldığı ifadelerle yer verelim, sonra farklı fikirlerle beraber Râzî'nin de görüşlerini anlamaya çalışalım.

(Yûsuf'a), "Çık karşılarına" dedi. Kadınlar onu görünce, kendisini büyük gördüler. Hayranlıklarından ellerini kestiler ve dediler ki: "Hâşa! Bu, bir insan değildir. Ancak, şerefli bir melektir." dediler."⁵¹³

⁵⁰⁹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 336

⁵¹⁰ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 337

⁵¹¹ ECE, *a.g.e.*, s. 285

⁵¹² Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 378

⁵¹³ Yusuf, 12/ 31

Alimlerin çoğunluğu Hz. Yusuf (a.s.)'un meleğe benzetilme sebep veya yönünün, şekil güzelliği olduğu görüşündedir. Râzî , onların neden bu açıdan benzettiklerini ise şöylece açıklamıştır. Onlara göre Hz. Yusuf (a.s.)'u gören kadınlar, onun aşırı güzelliğinden ve mükemmel yakışıklılığından dolayı onu tazim etmişlerdir.⁵¹⁴ Onlardan da önce Aziz'in hanımının "İşte beni kendisi sebebi ile kınadığınız (delikanli)."⁵¹⁵ sözünü, ahlak bakımından değil de güzellik bakımından söylemesi daha uygundur demişlerdir. Çünkü kadının aşkının çok şiddetli olması ancak, Hz. Yusuf (a.s.)'un son derece güzel olması ile mazur görülebilir. Yoksa zühd ve takvasının çokluğu ile değil. Çünkü zühd ve takvası, kadının onu aşırı sevmesine uygun değildir.⁵¹⁶

Bu görüştekilerin bir istidlal yolu, Allah'ın insanların aklına şeytanın en çirkin, meleğin ise en güzel varlık olduğu fikrini yerleştirmesidir. Buna örnek olarak da, Allah'ın cehennemi, "Ki tomurcukları şeytanların başlan gibidir."⁵¹⁷ diyerek şeytana benzetmesini hatırlatırlar. İşte oradaki kadınların fikrinde de en güzel varlığın melek olduğu yer etmiş olunca kadınlar, Hz. Yusuf (a.s.)'u güzelliğinden dolayı meleğe benzetmişlerdir.⁵¹⁸

Râzî ise, bu benzetilme yönünün şekil değil de huy açısından olmasını daha uygun görür. Çünkü Hz. Yusuf (a.s.)'u benzetirken, şerefli bir melek tabiri kullanılmıştır. Meleğinse şerefli olması, sırf şeklinden dolayı değil de, asıl huyu sebebiyle olur. Buna göre benzetmeden maksadın, meleklerin sıfatı olan, şehvet ve haramlara karşı sakınma yönüyle olması gerekir. Bu da, meleklerin bu yönüyle insanlardan daha üstün bir derecede bulduklarını gösterir.⁵¹⁹

Râzî, bir izah şekli daha getirir ki bunu diğerinden de daha doğru görür. Kadınlar, Hz. Yusuf (a.s.)'la karşılaşınca onun tarafından hiçbir iltifat görmemişlerdir. Onlar da böylece Hz. Yusuf (a.s.)'ta peygamberlik nurunu ve krallık ihtişam ve azametini görmüşlerdir. Böylesi üstün güzellik, ihtişamla da birleşince kadınlar, büyük bir şaşkınlık içerisinde onda şehvete dair bir şey ve insanla alakalı bir durum görme-

⁵¹⁴ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIII, 221

⁵¹⁵ Yusuf, 12/ 32

⁵¹⁶ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 357

⁵¹⁷ Saffat, 37/ 65

⁵¹⁸ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIII, 222

⁵¹⁹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 356

diklerini anlatmak için onu meleğe benzetmişlerdir. Aynı şekilde Aziz'in hanımı da, davetli kadınlara Hz. Yusuf (a.s.)'un meleklerle yarışır tertemizlik vasfı ve güzelliği ile ona ulaşamamanın üzüntüsünün kendisini sevmeye, hasrete, sıkıntıya ve uykusuzluğa düşürdüğünü söylemiştir.⁵²⁰

Benzetilme yönüyle ilgili izahlardan sonra da, bu benzetilmenin bir derece farkından dolayı olması gerekir fikri doğmuştur. Meleklerin daha üstün olduğunu düşünenler, kadınların o sözleri Hz. Yusuf (a.s.)'u yüceltmek için söylediklerini belirtirler. Yüceltmek için de onu insan olması vasfından çıkararak meleklerle özgü vasıfları vermek istemişlerdir. Bu da meleklerin Hz. İsa (a.s.)'dan daha efdal olduklarını gösterir.

Hz. Yusuf (a.s.)'un sırf dış güzellik ile değil ama şehvî ve gadabî duygulardan uzak olması, maddî lezzetlere iltifat etmemesi, Allah'a kulluk etmeye yönelmesi, kalbiyle, rûhuyla kendini buna vermesi gibi hususlar ile meleğe benzetilmesini daha makul gören Râzî, bu sayılan yönler itibariyle de meleğin daha üstün olduğunu kabul eder.⁵²¹ Kendisinin bunu kabul ettiğini belirttikten sonra da, karşı tarafın meleklerin her yönden üstün olduğunu söylemesini eleştirir. Çünkü meleklerin malum olan bu şeylerde üstün olması, onların sevap bakımından da üstün olmalarını gerektirmez.⁵²²

b. a. c. Melek– Hz. İsa (a.s.) Arasında Efdaliyet

"Ne Mesih, ne de Allah'a en yakın melekler, Allah'a kul olmaktan asla kaçınırlar." ⁵²³ âyetleri ile istidlal edenler, ikinci sırada kendisinden söz edilen meleklerin, ilk söz edilene yani Mesih (a.s.)'i tekid etmek için getirildiğini söylerler. Böyle bir tekid için de, muhakkak en üstün olanın zikredilmesi yani getirilmesi gerekir. Bunun böyle olduğunu söyleyenler şöyle bir örnekleme yaparlar: Taşınacak bir yük için, ona on kişinin gücü yetmez; yüz kişinin de denilebileceğini ama, on kişi taşıyamaz, bir kişi de denilemeyeceğini söylerler. Veya bunun gibi, alime hizmet etmekten vezir kaçınmaz, hükümdar bile denilebileceğini ama, vezir kaçınmaz, kapıcılar bile denilmeyeceğini söylerler. Buradan da meleklerin Mesih'ten daha üstün olduğu sonucuna varırlar.

⁵²⁰ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIII, 221, 222

⁵²¹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIII, 223

⁵²² Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 356

⁵²³ Nisa, 4/ 172

Râzî ise bu âyette herhangi bir üstünlük bulunmadığı görüşündedir. Çünkü burada yer alan vav harfi, atıf vavı olup bu da farklı kelimeleri aynı hükme bağlamak için getirilir. Dolayısıyla âyete dayanılarak ne Mesih'in ne de meleklerin kul olmaktan geri durmadıklarına varılabilir, başka birşeye değil. Râzî, onların meleklerin daha üstün olduğuna dair örnek getirmeleri hususu için de, külli ve umumi iddiaları isbat etmede bunun yeterli olmayacağını söyler.⁵²⁴ Hem onların misallerinin, başka bir misalle de çatışacağını belirtir. Bu misal, "Bu işte bana, ne Zeyd ne de Amr yardımcı olmadı!" ifadesi olup, buna dayanılarak Amr'ın Zeyd'den daha üstün olduğu söylenilemez. Ayrıca yükü bir kişinin de on kişinin de taşıyamayacağı ifadesi zaten akîl olarak on kişinin bir kişiden daha kuvvetli olmasını gerektirir. Burada kullanılan "ne de on kişi" ifadesi ise mübalağa için getirilmiştir. Bu âyette meleklerin getirilmesi ile mübalağa olabilmesi içinse, daha önce, meleklerin Mesih (a.s.)'ten efdal olduğunun bilinmesi gerekirdi.

Ayrıca alimimiz, burada bir üstünlük olduğu kabul edilse bile, bu üstünlüğün bütün yönleriyle olmayacağını belirtir. Şöyle ki; alime hizmet etmekten, ne kadı ne de hükümdar kaçınmayacağı ifadesine bakıldığında, hükümdarın kadıdan güç, kudret, saltanat gibi hususlarda üstün olduğu söylenilebilir. Ama aynı zamanda ilim, takva gibi hususlar için de aynı şey söylenilemez. Tıpkı bunun gibi, daha önce de insan melek mukayesesinde söylediğine göre, melek kudret ve güç açısından, insandan daha üstündür. Ama bu, meleğin sevap bakımından da insandan üstün olmasını gerektirmez. Zaten burada ihtilaf edilen üstünlük de sevabın çokluğu yönündendir. Sevabın çok olması ise, kulluğa yani son derece tevazu ve boyun eğmeye bağlıdır. Allah'a son derece boyun eğenin de, O'na kulluk etmekten geri durması uygun olmaz. İşte buradaki üstünlüğün de, her yönden olduğunu söylemek, âyetin gayesinin dışına çıkmak olur. Çünkü Hristiyanlar, Hz. İsa (a.s.)'nin ölülere diriltmesi, anadan doğma körleri ve alaca hastalarını iyileştirmesi sebebiyle onu kulluk vasfından uzaklaştırdılar.⁵²⁵ Bundan dolayı da Allah Teâlâ, onların bu durumuna şöyle bir uyarı ile cevap vermiştir: "Şüphesiz İsa, bu kudretinden dolayı bana kulluktan kaçınmadığı gibi, ondan daha fazla güç ve kudrete sahip ve göklerle yerler alemine hükümler olan mu-

⁵²⁴ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 351

⁵²⁵ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 352

karreb melekler de bana kulluktan kaçınmazlar."⁵²⁶

İşte âyetten çıkacak mana; meleğin bilindiği üzere kuvvet ve güç açısından, Hz. İsa'dan üstün olmasıdır ama bu sevap açısından da bir üstünlüğü kesinlikle gerektirmez.

Râzî âyeti başka bir açıdan daha değerlendirerek, Hristiyanların Hz. İsa(a.s.)'nin babasız meydana gelmesine dayanarak onun ilah olduğuna inandıklarını söyler. Allah ise onlara, meleklerin Hz. İsa (a.s.) gibi babasız meydana gelmesiyle beraber ayrıca, annesiz de meydana geldiğini ama onların bile, Allah'a kulluk etmekten kaçınmadığını bildirmiştir.

Eğer Allah'ın burada melekleri mukarreb diye vasfemesi kulluk açısından bir üstünlüğe yani, onların derecelerinin Hz. İsa (a.s.)'dan yüksek olduğuna delalet eder denilirse; Râzî'nin buna cevabı da meleklerin mukarreb olarak vasedilmesi Hz. İsa (a.s.)'nin böyle olmamasını gerektirmez şeklindedir.⁵²⁷

b. a. d. Melek– Hz. Muhammed (s.a.s) Arasında Efdaliyet

Cebraîl (a.s.)'in, Hz. Muhammed (s.a.s.)'den daha üstün olduğunu söyleyenler, onun Tekvir Suresi'nin 19- 22. âyetlerinde altı kemal sıfatla vasedilip, sonra Hz. Peygamber (s.a.s.) içinse sadece "Sizin arkadaşınız (Muhammed) bir deli değildir." denilmesine dayanarak, aralarında mertebe bakımından bir denklik veya yakınlığın dahi olmadığını söylerler. Cebraîl (a.s.)'in orada vasedildiği sıfatlar ise şunlardı: Allah'ın elçisi olup, O'nun nezdinde şerefli, güvenilir, kuvvetli, itibarlı olması ve gökler aleminde de kendisine itaat olunmasıydı.

Râzî de, Allah burada bildirmese de başka yerlerde bildirdiği üzere, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in mecnun olmayışının dışında başka vasıfları da olduğunu ve onlar sebebi ile Cebraîl (a.s.)'den daha faziletli olabileceğini söyler. Bununla ilgili olarak ise, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in Ahzab Suresi'nde şu altı sıfatla vasedildiğini hatırlatır: "Ey Peygamber, biz seni hakikaten bir şahit, bir müjdeleyici, bir korkutucu (uyarıcı); Allah'ın izni ile O'nun yoluna çağırان bir davetçi ve nur saçan (aydınlatıcı) bir kan-

⁵²⁶ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, VIII, 431

⁵²⁷ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 353

dil olarak gönderdik."⁵²⁸ Âyetlerde peşpeşe geldiği üzere bu sıfatlar; onun nebi, resul, şahid, müjdeleyici, korkutucu, Allah'a davet edici, kandil ve nur saçan olmasıdır. Râzî daha sonra da, iki şahıstan birisinin bazı vasıflarla zikredilmesinden, o vasıfların diğer şahısta olmadığı sonucuna varılamayacağını söyler.⁵²⁹

Meleğin daha üstün olduğuna inanan grup, "O (Kur'ân'ı) O'na (Hz.Peygamber'e) kuvvetleri şiddetli olan" öğretti."⁵³⁰ âyetine de dayanırlar. Burada yer alan ifadelere göre Cebrail (a.s.) öğreten, Hz. Muhammed (s.a.s.) ise öğrenen konumundadır. Öğreten kişi de daha bilgili olduğuna göre; daha üstündür. Bu meseleyi daha da detaylı alan bu grup, ilimlerin öğrenilme yolu açısından iki kısım olduğunu söyler:

Akıl ile ulaşılan ilimler açısından, Allah'ın zatını ve sıfatlarını bilme hususunda ikisinin de bilgileri aynıdır. Ama Allah'ın yarattıklarından mesela Arş ve Kürsi'nin, cennet ve cehennem hallerini ise Cebrail (a.s.) daha iyi bilir. Çünkü Cebrail (a.s.)'in ömrü daha uzun olup ve bunları daha çok görmüştür.

Vahiy ile ulaşılan ilimler açısından, Hz Muhammed (s.a.s) ve diğer peygamberler, ancak Cebrail (a.s.) vasıtası ile öğrenebilir. Bu sebeple, bu ilimlerde de Hz. Cebrail (a.s.) daha üstün olur. İlmi üstünlük de onu Hz.Muhammed (s.a.s.)'den daha üstün yapar. Râzî ise "Ey Âdem, o meleklerle (o eşyayı) isimleri ile bildir."⁵³¹ âyetini hatırlatarak, burada da insanların daha bilgili olduğuna dikkat çeker. Ayrıca, meleklerin ilmi fazla olsa bile, bu onların sevaplarını da fazla kılmaz. Çünkü bidatci bir insan, çok ilme sahip olsa bile, bu ona hiç sevap kazandırmaz. Çünkü sevabın çokluğunu ihlas belirler. Meleklerin ihlasının mı yoksa peygamberlerin ihlasının mı daha çok olduğu ise bilinmez.⁵³²

Melekler ve Hz. Muhammed (s.a.s.) arasındaki efdaliyet hususunda, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in âlemlere rahmet olarak gönderildiği⁵³³ dolayısıyla onun meleklerden üstün olduğunu söyleyenler vardı. Buna mukabil, meleklerin müminlerin dolayısıyla Hz. Muhammed (s.a.s.)'in affedilmesi için dua etmesini de⁵³⁴ meleklerden bir

⁵²⁸ Ahzab, 33/ 45- 46

⁵²⁹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 362

⁵³⁰ Necm, 53/ 5

⁵³¹ Bakara, 2/ 33

⁵³² Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 363, 364

⁵³³ Enviya, 21/ 107

⁵³⁴ Mü'min, 40/ 7

rahmet olarak görenler vardır. Bunlar ayrıca, meleklerin Hz. Peygamber (s.a.s.)'e selam etmelerinin⁵³⁵, peygamber için bir şeref olduğunu düşünürler.⁵³⁶ Râzî ise mü'minlerin de, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e salat ve selam etmekle emredildiklerini⁵³⁷ hatırlatır. Nasıl ki mü'minler salat ettikleri için Hz. Muhammed (s.a.s.)'den üstün olmazsa, meleklerin de bu salat dolayısıyla üstün olduklarının söylenemeyeciğini belirtir.⁵³⁸

Biz bu hususla ilgili daha önce, Râzî'nin bir açıdan Hz. Muhammed (s.a.s.)'in rahmet ve üstün, bir açıdan da meleklerin rahmet ve üstün olduğunu düşündüğünü söylemiştik.

Düşüncelerini detaylı bir şekilde ele aldığımız Râzî'nin efdaliyet meselesinde kesin olarak herhangi bir tarafın üstün olduğunu söylediğine şahit olmadık. Fakat iki taraftan birinin üstün olabileceğini ve bunu da belirleyen kriterin sevap olduğunu gördük. Biz de meseleyi buna göre değerlendirmek için, varlıkları hayır ve şer yönlerine göre gruplandırmak istedik. Buna göre melekler hayrın temsilcisi, şeytanlar biraz sonra inceleyeceğimiz üzere şerrin temsilcisi iken, insan ise bu iki uc nokta arasında gidip gelmektedir. Buna göre eğer insan, bütün engellere rağmen (ki onun hayır ve şerrin orta noktasında bulunduğunu söyledik) şerden uzaklaşır ve hayra giderse, işte o zaman meleklerden daha üstün olabilir.⁵³⁹ Zaten o üstün olduğu nokta da Allah'ın rızasını kazanıp neticesinde, bol sevap aldığı noktadır. Bunun başka bir ifadesi de nimetin külfete göre olduğudur.⁵⁴⁰

E. İBLİS'İN MELEKLERLE İLİŞKİSİ

Biz bu çalışmamızda melek kavramını ele almamıza rağmen, konuyla yakın ilgisi olması sebebiyle İblis bahsine de değineceğiz. Onun konuyla yakınlığı ise herşeyden önce İblis'in melek olup olmadığı yönündendir. Bazı alimler, meleklerle Hz. Âdem (a.s.) için secde etmeleri emredildiğinde içlerinde İblis de bulunduğu için, onun önceleri meleklerden olduğunu söylemektedirler. Bu alimlere göre, İblis melek-

⁵³⁵ Ahzab, 33/ 56

⁵³⁶ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XVI, 247, 248

⁵³⁷ Ahzab, 33/ 56

⁵³⁸ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 361, 362

⁵³⁹ GÖLCÜK, TOPRAK, *a.g.e.*, s. 434

⁵⁴⁰ BİLMEN, *a.g.e.*, s. 221

lerden olmuş olmalı ki, Allah onu istisna etmiştir. Şöyle ki bütün melekler secde etti ama onlardan olup, sadece İblis secde etmedi anlamında olur. Buna göre, İblis'in meleklerden olması gerekir.⁵⁴¹ Hem secde emrinin kapsamına İblis de girmelidir ki, ancak böyle olduğu zaman, onun secde etmeyip direndiği, kibirlendiği ve böylece günahkar olduğu söylenebilir. Bu görüştekiler, İblis meleklerden olmadığı halde uzun zaman içerisinde bulunduğu için emir hitabının kapsamına onun da girebileceği düşüncesini kabul etmediklerini de söylerler. Çünkü uzun süre bir arada olmak bunu gerektirmez. Bu alimlerin kabul etmediği bir husus da, İblis'e bu emrin ayrı bir zaman da yapılmış olabileceğidir. Redlerinin gerekçesi de, Allah meleklerle secdeyi emrettiğinde, bunun peşinden sadece İblis'in direttiğini söyler ki, bu emrin ona da aynı zamanda yapıldığını gösterir.⁵⁴²

Yine bu alimler, bazılarının İblis'in melekler içinde tek bir cinnî varlık olduğu düşüncesine karşı da; çok olanın hükmünün az olana ancak o şey dikkate alınmadığı zaman mümkün olduğunu söyleyerek cevap verirler. Fakat az olan şey, önem arz edip meselenin de büyük kısmını işgal ederse, o az olan şeyi umumun hükmüne dahil etmek uygun olmaz.

Razi'nin de içinde bulunduğu alimlere göre ise, cinler ve şeytanlar aynı cins olup, cinlerin iyi olanları için mü'min denirken, kafir ve kötü olanlarına⁵⁴³ da şeytan denilir.⁵⁴⁴ Bu görüştekiler düşüncelerine delil olarak da, cin kelimesinin gizlenme anlamından⁵⁴⁵ yola çıkmışlardır. Bu açıdan şeytanlar da görünmezler ki zaten onlar cinlerdendir derler.⁵⁴⁶

"Hani Biz meleklerle, "Âdem'e secde edin" demiştik de, İblis'ten başkası hemen secde etmişlerdi. O ise, cinden olduğu için, Rabbinin emrinden çıkmıştı. Şimdi siz, beni bırakıp da onu ve onun zürriyetini, sizin düşmanlarınız oldukları halde,

⁵⁴¹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 340

⁵⁴² Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 341

⁵⁴³ Fuzulî, *Matla'ul- İ'tikad Fi Ma'rifati'l Va'l- Ma'ad*, Çev. Esat COŞAN, Kemal IŞIK, TÜRK Tarih Kurumu Basımevi, Ank. 1962, s. 28

⁵⁴⁴ BİLMEN, *a.g.e.*, s. 222

⁵⁴⁵ Ragıp el-İSFAHANİ, *Müfredatu Elfazi'l- Kur'an*, Çev. Yusuf TÜRKER, Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü, 1. Baskı, Pınar Yay., İst. 2007, s. 340; Orhan HANÇERLİOĞLU, *İslam İnançları Sözlüğü*, 3. Baskı, Remzi Kitabevi, İst. 2000,

⁵⁴⁶ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, I, 111

dostlar mı ediniyorsunuz?"⁵⁴⁷ âyetlerine baktığımız zaman da İblis'in cinlerden olduğu söylenmektedir. Fakat bunu kabul etmeyenler, İblis'e tıpkı cinler gibi görünmedikleri için böyle denildiği yorumunu yaparlar. Hatta görülmemesinden dolayı ve lafzi olarak bütün meleklerin de cinler sınıfına girdiğini söylerler.⁵⁴⁸ Yani meleklerle cinlerin, ortak sınıfta toplanmalarının sebebi rûhilik vasıfları olmaktadır.⁵⁴⁹

Fakat Râzî ise, âyette İblis'in zürriyetinin olduğunun söylenmesi, meleklerinse zürriyetlerinin olmaması sebebiyle onun kesinlikle meleklerden olmadığını söyler. O, bilakis İblis'in ateşten yaratılmış olan cin şeytanlarından olduğunu ve onların da ilk atası olduğunu söyler.⁵⁵⁰

Râzî'nin başkaca dayandığı delillere göre, İblis ateşten, melekler ise ilgili yerde ele aldığımız üzere nurdan yaratılmışlardır. Bundan dolayı da İblis cinlerden olduğu halde, meleklerin ise cinlerden olması imkansızdır. Çünkü mahiyetleri farklıdır. Buna göre cinlerin ve meleklerin asılları farklı olduğu için kendilerinin de ayrı varlıklar olması gerekir.⁵⁵¹ İblis kibirlenip isyan etmiş⁵⁵² hatta kafir olmuş ve Allah'ın rahmetinden kovularak uzaklaştırılmak⁵⁵³ anlamında şeytan adını almıştır. Melekler ise günahlardan beri olup, kibirlenmez, isyan etmez ve ibadet etmekten de hiç yorulmazlar.⁵⁵⁴ Çünkü şeytanda hayırdan hiçbir eser yokken, melekte ise şerden hiçbir eser bulunmaz.⁵⁵⁵ Zaten şeytanların başı olan⁵⁵⁶ İblis de hayırdan yoksun anlamına gelmektedir.⁵⁵⁷ İblis'i meleklerden ayıran bir sebep de, o insana düşmanken,⁵⁵⁸ melekler ise yardımcı birer dosttur.⁵⁵⁹

Râzî ayrıca, Hasan el-Basrî'nin de İblis'in meleklerden olmadığını beyan et-

⁵⁴⁷ Kehf, 18/ 50ç

⁵⁴⁸ AYDIN, *a.g.e.*, I, 268

⁵⁴⁹ Cavit SUNAR, *Tasavvuf Felsefesi Veya Gerçek Felsefe*, Ank. Üniv. Basımevi 1974, s. 203

⁵⁵⁰ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XV, 200

⁵⁵¹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIV, 238; AYDIN, *a.g.e.*, I, 263

⁵⁵² KÖKSAL, *a.g.e.*, I, 33

⁵⁵³ İSFAHANİ, *Müfredatu Elfazi'l- Kur'an*, s. 802

⁵⁵⁴ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIV, 238

⁵⁵⁵ Fuzuli, *Matla'ul- İ'tikad Fi Ma'rifati'l Va'l- Ma'ad*, s. 28, DOĞRUL, *a.g.e.*, s.23

⁵⁵⁶ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIII, 358

⁵⁵⁷ Hasan AKAY, *İslami Terimler Sözlüğü*, 3. Baskı, İşaret Yay., İst. 2005, s. 205

⁵⁵⁸ Gerald MESSADIE, *Şeytanın Genel Tarihi*, 2. Baskı, Kabcacı Yay., İst. ty., s. 500; Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XVI, 61; Ahmet Cevdet PAŞA, *Kıyas-ı Enbiya Ve Tevarih-i Hulefa*, Sad. Ali ARSLAN, Peygamberler Ve Halifeler Tarihi, Hikmet Neş., İst. 2011, s.13; İmam- ı GAZALİ, *Mükaşşefet'ül Kulüb*, Çev. Yaman ARIKAN, İlahi Nizam, 2. Baskı, Yunus Emre Yay., İst. 1971, C. I, s. 54

⁵⁵⁹ İbn'ul CEVZİ, *Telbis'u İblis*, Çev. M. Ali KAYABAĞLAR, Şeytan'ın Hileleri, Kahraman Yay., İst. 2002, s. 35

tiği istidlaline yer vermiştir. Bu istidlalde meleklerin, Allah'ın elçisi olduğu halde, İblis'in olmadığı yer almaktadır. Yine onun, isyan edene kadar mü'min olduğu ve göklerde ibadet ettiği söylenmiştir. İsyân ettikten sonra ise yere indirilmiştir.⁵⁶⁰

Allah “Cehennem, bütün cinlerden ve insanlardan muhakkak dolduracağım.”⁵⁶¹ âyetlerinde genel olarak ve ayrıca İblis'e de "Cehennem muhakkak seninle ve sana tabî olanlarla dolduracağım.”⁵⁶² buyurarak İblis'in cehenneme gireceğini bildirmiştir. Buna mukabil melekler ise, oraya girmekten münezzehtir ki Râzî'ye göre, bu da İblis'in meleklerden olmadığı gösteren başka bir delildir.⁵⁶³

Tüm bu izahlardan sonra İblis ve meleğin, yapı itibariyle latif olma (görünme) gibi ortak özellikleri olsa da; meleğin ürememe, günahsız olma gibi vasıflar açısından İblis'le zıt özelliklere sahip olduğu ve her ikisinin de farklı cins varlıklar olduğu söylenilir.

⁵⁶⁰ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, X, 300

⁵⁶¹ Secde, 32/ 13

⁵⁶² Sad, 38/ 85

⁵⁶³ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XVIII, 209

İKİNCİ BÖLÜM

FAHREDDİN RÂZÎ'NİN FARKLI MELEK ANLAYIŞLARINI TENKİDİ

A. FAHREDDİN RAZÎ'NİN FELSEFECİLERİN MELEK ANLAYIŞINI TENKİDİ

Râzî, felsefecilerin melekler ile ilgili düşüncelerini değerlendirmiştir. Tabii bunu yaparken, öncelikle onların delillerine yer vermekte, sonra ise bunları eleştirerek kendi delilleri ile karşılık vermektedir.

Alimimiz öncelikle, meleklerin varlığı ile ilgili aklî deliller hususunda, felsefecilerin ittifak ettiklerini söyler.⁵⁶⁴

O'nun verdiği bilgilere göre, felsefeciler, meleklerin nefisleriyle kaim cevherler olduğunu ve yer tutmadığını düşünürler. Yine felsefeciler, meleklerin kendi arasında efdaliyetlerinin olduğunu söylerler. Onların, kendi aralarındaki efdaliyet görüşlerine baktığımız zaman da, bu hususta Râzî ile aynı değerlendirmeleri yaptıklarını görmekteyiz. Onlara göre bir kısım melekler vardır ki, bu melekler ulvi alemdeki arş, kürsi gibi yüce cisimlerle ilgili olup, bu grup süfli alemdeki cisimlerle ilgilenen meleklerden üstündür. Fakat meleklerin en üstünü ise, ulvi alemdeki cisimlerle de ilgili olmayıp, marifetullahı dalmış olanlardır ki bunlar, Allah'a yakınlaştırılmış (mukarreb) meleklerdir.⁵⁶⁵

Felsefecilerin, meleklerin kendi arasında var olduğunu söyledikleri efdaliyet, melek insan arasında da olup, melekler insanlara kıyasla daha üstündürler. Râzî ayrıca onların bu konuda ittifak halinde oldukları bilgisini de ekler.

Şimdi biz felsefecilerin bu konudaki düşüncelerine, aklî delillerine ve Râzî'nin de bu düşüncelere olan eleştirilerine geçelim.⁵⁶⁶

Felsefeciler, meleklerin yapılarının basit (birleşik olmayan), insanların ise nefis (rûh) ve bedenden oluşması sebebiyle mürekkebe olmasıyla istidlal etmişlerdir. Onlara göre, basit varlıklar, mürekkebe varlıklardan daha hayırlıdır. Bunun gerekçesi de, mürekkebe varlığın, yokluk sebepleri, basit varlığın yokluk sebeplerinden daha

⁵⁶⁴ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 234

⁵⁶⁵ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 233

⁵⁶⁶ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 365

çok olmasıdır. İşte bu sebepten ötürü, Hakk'ın tek oluşu, O'nun celal ve kibriya sıfatlarından. Râzî ise, basit varlığın mürekkebe varlıktan daha kıymetli olduğunu kabul etmez. Onun itiraz yönü de, melekler için tek bir şeyin varlığı söz konusu iken, insan için ise hem rûh hem cisim olmak üzere iki şeyin söz konusu olmasıdır. Ki bu da insanın, bir rûha sahip olması sebebiyle rûhanî ve nurani alemde olmasını gerekli kılar; bir bedene sahip olması sebebiyle de maddî alemde olmasını gerekli kılar. İnsanın, rûh ve cismi bir arada bulundurduğu için de, sadece rûhanî veya sadece cismani varlıklardan daha üstün olması gerekir.⁵⁶⁷

Felsefecilerin bir delili de, meleklerin kan akıtma gibi şehvetten uzak olmalarıdır. İnsanlar ise böyle değildir. Şer işlemekten uzak olanın ise, şer vasıtasıyla imtihan edilenden daha şerefli olması gerekir derler. Râzî'nin bu istidlale olan cevabına baktığımızda ise, onların aksini savunduğunu görmekteyiz. Ona göre, engellere rağmen itaatten ayrılmamak, bir engel olmadan itaatte bulunmaktan daha şerefli olmayı gerektirir. Hem melekler, Allah'a itaat ettiklerinde şeytanlar kahrolmazken, insanlar itaat ettiklerindeyse bu şer kuvvetleri kahrolmaktadır.⁵⁶⁸ Bu da insanların itaatlerinin daha mükemmel olduğunu gösterir.

Râzî, bu hususta ayrıca, meleklerin "bizim, senin bize öğrettiğinden başka hiçbir bilgimiz yok" dedikleri zamanki derecelerinin, "Orada fesat çıkaracak kimseler mi yaratacaksın?"⁵⁶⁹ dedikleri zamanki derecelerinden daha üstün olduğunu söyler. Ki onların bu hali, hata yaptıkları için üzülmeleri halidir. Hata yaptıktan sonra üzülme hali ise, insanda daha ileri bir boyuttadır.⁵⁷⁰

Felsefecilerin ilginç bir iddiası da, meleklerin kuvve (düşünce, tasarı, niyet) sıfatından uzak olup, onlarda herşeyin fiil haline geldiği iddiasıdır. Onlar, meleklerin böyle olduğunu söylerken, peygamberlerde ise durumun böyle olmadığını söylerler. Buna da Allah'ın, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e hitaben, "Sen daha önce kitap nedir, iman nedir " bilmezdin."⁵⁷¹ ifadelerini delil olarak getirmişlerdir. Kendilerince böyle bir değerlendirme yaptıktan sonra da, tam bir fiil ile olanın kuvve halinde olandan daha

⁵⁶⁷ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 366

⁵⁶⁸ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 366

⁵⁶⁹ Bakara, 2/ 30

⁵⁷⁰ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 367

⁵⁷¹ Şura, 42/ 52

şerefli olduğunu belirtirler. Râzî ise meleklerin, tam fiil ile olduğunu kabul etmez. Onların bazı işlerde kuvve halinde olduklarını düşünür. Ve buna örnek olarak da, meleklerin, felekleri hareket ettirme düşüncelerinin, kuvve halinden bir fiile geçmeleri şeklinde olduğunu söyler.⁵⁷²

Felsefeciler, melekler ve insanların yaratılış mahiyetleri ile de istidlal yaparak, meleklerin daha üstün olduğu sonucuna varmışlardır. Onlar meleklerin, nurani, ulvi ve latif varlıklar; insanların ise zulmani, süfli ve kesif (yoğun) varlıklar olduğunu belirttikten sonra, latif varlıkların kesif varlıklardan daha üstün olması gerektiğini söylemişlerdir. Râzî, onların bu istidlalinin, İblis'in kendisinin insandan daha üstün olduğunu söylerkenki istidlali gibi olduğunu söyler. Çünkü İblis de, yaratılış maddesinin daha üstün olmasına dayanarak kendisinin daha üstün olduğunu söylemişti. Biz bu mesele de Râzî'nin düşüncelerini de zaten uzun uzadıya açıklamıştık. Ki Râzî burada felsefecilere cevaben, Allah'ın da zaten İblis'e gerekli cevabı verdiğini söyler.⁵⁷³

Felsefeciler, meleklerin ilim, amel ve kuvvetlerinin daha çok olması sebebiyle, insanlardan daha üstün olduklarını söylerler.⁵⁷⁴ Biz Râzî'nin, efdaliyet meselesinde melekler ile insanları tüm bu yönleriyle nasıl ele aldığını detaylı bir şekilde ele almıştık. Bu sebeple, onlara burada tekrar yer vermeyeceğiz. Onun yerine Râzî'nin bu konuda dikkat çektiği bir inceliğe yer vereceğiz. O, sürekli güzel yiyecekler yiyen birinin, günlerce aç kalmış olan kimsenin bu yiyecekleri yediğinde duyduğu bir lezzet gibi, lezzet alamayacağını söyler. İşte bunun gibi melekler de, kendileri sürekli yüksek derecelerde buldukları için; aç bırakılan o kimse gibi, engellenip, buna rağmen bu engelleri aşan insanların duyduğu tadı duyamazlar. Böyle bir üstünlük ise sadece insanda vardır.⁵⁷⁵

Felsefeciler, meleklerin iradelerinin şer ve fesaddan beri ama insanların iradelerinin şer ve hayrın iki ucu arasında tereddüt halinde olduğunu söylerler. Bu tereddüt halindeki insanın, hayra meyli ise ancak, meleklerin yardımıyla olur derler. Râzî ise, onların bu istidlallerinden yola çıkarak, söylenen durumun, meleklerin taatle-

⁵⁷² Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 367

⁵⁷³ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 368

⁵⁷⁴ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 368

⁵⁷⁵ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 369

rinde mecbur olduklarını, insanların ise hayır ve şer arasında mütereddit olduklarını gösterdiğini söyler. Buna göre insanların mütereddit olmaları, iradelerinin tamlığını gösterirken, meleklerin ise hep hayra yönelmeleri sebebiyle bir çeşit mecburiyetlerinin olduğunu gösterir. Bu da insanın iradesinin, meleklerin iradesinden üstün olduğu neticesine varır. İradesi üstün olanın ise daha faziletli olması gerekir. İnsanların hayra yönelmelerinin, meleklerin yardımı ile olduğunun söylenilmesine karşı da, insan bir tercih yaptıktan sonra, meleklerin onların kuvveden fiile geçecek olan fiillerinde vasıta olduklarını söyler.⁵⁷⁶

Bu konuda yani efdaliyet hakkında, daha önce de söylediğimiz gibi alimimizin genel düşüncesinin üstünlüğün sevaba bağlı olduğu yönündeki düşüncesini de hatırlatarak meseleyi sonlandıralım.

B. FAHREDDİN RAZİ'NİN YAHUDİLERİN MELEK ANLAYIŞINI TENKİDİ

Yahudilikte meleklerin varlığına inanılmakla⁵⁷⁷ birlikte birtakım yanlış inançlar vardır.

Râzî, Yahudilerin Hz. Cebrail (a.s.)'e açıkça düşman olduklarını bundan dolayı da onların, meleklerle iman hususunu ihlâl ettiklerini söyler.⁵⁷⁸ O, bu hususla ilgili olarak Allah'ın "De ki: Kim Cebrail'e düşman olursa (kahrından gebersin). Çünkü kendinden evvelki (kitapları) tasdik edici ve mü'minler için hidâyet vesilesi ve müjde olan (Kur'ân)'ı Allah'ın izni ile senin kalbine o indirmiştir. Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mikâil'e düşman olursa şüphesiz Allah da o kâfirlerin düşmanıdır."⁵⁷⁹ âyetleri ile de kesinlikle Yahudileri kastettiğini düşünür. Ona göre, eğer Yahudilerin, böyle bir düşüncesi olmasaydı, Allah peygamberine böyle hitap etmezdi.⁵⁸⁰

Meselenin daha iyi anlaşılabilmesi için, âyetlerin indiriliş sebeplerine bakmak gerekir. İşte Râzî de öncelikle bu rivâyetlere yer vermiş, sonra kendisine göre en makul olanı gerekçesi ile birlikte açıklamıştır. Şimdi biz de, âyetlerin indiriliş sebebi ile

⁵⁷⁶ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, II, 370

⁵⁷⁷ ERBAŞ, "Melek", 38

⁵⁷⁸ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, IV, 264

⁵⁷⁹ Bakara, 2/ 98- 99

⁵⁸⁰ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, III, 239

ilgili o rivâyetlere yer verelim:

Bunların ilki, Hz. Peygamber (s.a.s.) ile bir Yahudi alimi arasında gerçekleşen bir konuşma ile ilgilidir. Bu rivâyete göre Yahudi alim,⁵⁸¹ Hz. Muhammed (s.a.s.)'e birkaç soru sorar. Peygamberimiz (s.a.s.) de o soruları cevaplayınca, o Yahudi ve yanındaki diğer Yahudiler, onun bu cevaplarını desteklerler. Ve tek bir soru daha sorup, buna göre iman edeceklerini söylerler. Yahudi aliminin yönelttiği soru ise, Hz. Muhammed (s.a.s.)'e hangi meleğin vahiy getirdiğidir. Hz. Peygamber (s.a.s.) bu soruya, "Cebrail" cevabını verince, o Yahudi Cebrail (a.s.)'in kendilerinin düşmanı olduğunu söyler. Çünkü onlara göre, Cebrail (a.s.) savaş ve şiddet ile ilgili şeyler indirmiştir. Fakat buna mukabil Mikâil (a.s.) ise, müjde ve bolluk getirmiştir. Sözü edilen o Yahudi, eğer Hz. Muhammed (s.a.s.)'e gelen Mikail (a.s.) olsaydı iman edeceklerini söyler. Ve sözlerine, Mikâil'in de Cebrail'in düşmanı olduğunu ekleyince, Hz. Ömer (r.a.), Cebrail (a.s.)'e düşman olanın, Mikâil(a.s.)'e de düşman olduğunu söyleyerek karşılık verir. Bu olay üzerine de bu âyetler iner.

Bir başka rivâyete göre ise, bir gün Hz. Ömer (r.a.), Yahudilere Cebrail (a.s.)'i sorar. Onlar, Cebrail (a.s.)'in kendilerinin düşmanı olduğunu, çünkü Hz. Muhammed (s.a.s.)'e kendi sırlarını götürdüğünü⁵⁸² ve onun, azab ve zelzelelerin sahibi olduğunu söylerler. Buna mukabil, Mikâil (a.s.)'in iseyâğmurunu yağdırıp, bolluk ve barış getirdiğini belirtirler. Bu cevaptan sonra Hz. Ömer, bu iki meleğin Allah nezdindeki mevkiilerini sorunca da, onlar, ikisinin de Allah'a çok yakın makamda olduğunu ve Mikâil (a.s.)'in Cebrail (a.s.)'in düşmanı olduğunu söylerler. Hz. Ömer de, bu iki meleğin birbirine düşman olmayacağını ama onlardan birine düşman olanın diğerine de düşman olacağını söyler. İşte bu olay üzerine bu âyetler iner.⁵⁸³

Yine bir rivâyete göre, Cebrail (a.s.), Allah'ın kendilerine getirmesini emrettiği vahyi, başkasına götürmüştür ki bundan dolayı düşman olmuşlardır.

İşte anlatılan bu rivâyetlerden Râzî'ye göre, bu düşmanlığın en makul görülen sebebi, Cebrail (a.s.)'in Kur'ân'ı Hz. Muhammed (s.a.s.)'e indirmiş olmasıdır. Çünkü Allah Teâlâ, "Kim Cebrail'e düşman olursa (kahrından gebersin). Çünkü o, Kur'ân'ı

⁵⁸¹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, III, 239

⁵⁸² Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, III, 240

⁵⁸³ Osman KESKİOĞLU, *Nüzulünden Günümüze Kur'an'ı Kerim Bilgileri*, 3. Baskı, TDV Yay., Ank. 1993, s. 35, 36; İbrahim SARIÇAM, *Hz. Ömer*, 8. Baskı, TDV Yay., Ank. 2017, s. 200, 201

Allah'ın izniyle senin kalbine indirmiştir." buyurmuştur. Oysa ki, Cebrail (a.s.) bunu Allah'ın emri ile yapmıştır. Dolayısıyla bunun düşmanlığa sebep olmaması gerekirdi. Fakat onlar düşmanlıklarını açıkça söylemişlerdir. İşte bunun sebebi ile ilgili olarak da, onların inkar için bu sözü bir çıkış yolu olarak buldukları söylenir.⁵⁸⁴

Yine, Cebrail (a.s.), Kur'ân'dan indirdiği haberlerde, itaat edenleri sevapla müjdelemiş, isyan edenleri azapla korkutmuş ve savaşla ilgili emirler getirmiştir. Bunları getirirken de kendi iradesi ile değil, Allah'ın emriyle yapmıştır. Bu sebeple onlar, Cebrail (a.s.)'e düşman olurlarsa Allah'a da düşman olmuş olurlar. Bu ise küfür demektir.

Râzî'nin dikkat çektiği bir husus da, Allah'ın Yahudilerin arzuladığı gibi, Mikâil (a.s.)'e bu gibi kitapları indirmeyi emretmiş olması ile ilgilidir. Halbuki eğer öyle olsaydı, o zaman Mikail (a.s.), ya Allah'ın emrine karşı gelerek indirmemiş olurdu ki, bu masum olan melekleri isyan ile suçlamak olurdu. Ya da Mikâil (a.s.), vahyi Allah'ın emrine uygun olarak indirmiş olurdu. Durum böyle olunca da, onlar Cebrail (a.s.)'e söyledikleri şeyi ona da söylerlerdi. Öyle ise sadece Cebrâil (a.s.)'e düşman olmalarının anlamı nedir?

Râzî'nin, Yahudilerin iddialarının yanlışlığını ortaya koymada yaptığı bir diğer istidlali de, nasıl ki Kur'ân Hz. Muhammed (s.a.s)'e indiği için, bu Yahudilerin zoruna gitti, aynı şekilde Tevrat'ın da Hz. Musâ (a.s.)'ya indirilmesi diğer kavimlere zor gelmeliydi şeklindedir.

İşte alimimizin bu şekilde izah ettiği istidlal ve değerlendirmelerine bakıldığı zaman, Yahudilerin ortaya attıkları iddialarının da yanlışlığı apaçık anlaşılmış olur.

Onların Mikail'i dost saydıklarını söylemiştik ki; Tevrat'ta beş yerde geçiyor olup, bunların üçünde İsrailoğullarına düşmanlarına karşı yardım eden, onları kurtaran büyük bir reis olarak geçmektedir. Yine Yahudilerin bazı kitaplarında, Mikail (a.s.)'in tanrı ve insanlar arasında barış elçisi olarak geçtiği söylenir.⁵⁸⁵

Râzî, Yahûdilerden bir grubun, ne kendilerinin ne de atalarının Cebrail (a.s.)'le ilgili böyle bir şeyi söylemediklerine yönelik haberleri ise bâtil olarak değer-

⁵⁸⁴ Veli ULUTÜRK, *Kur'an'da Ehl-i Kitab*, İnsan Yay., İst. 1996, s. 21

⁵⁸⁵ CEBECİ, *a.g.e.*, s. 113, 114

lendirmektedir. Çünkü o, bu hususta âyet olduğunu ve onların da Hz.Musâ (a.s.)'dan kendileri için ilâhlar yapmasını isteyecek⁵⁸⁶ kadar cahil olduklarını belirtmiştir.⁵⁸⁷

C. FAHREDDİN RAZİ'NİN MÜŞRİKLERİN MELEK ANLAYIŞINI TENKİDİ

Tevhit ve şirk iki zıt kavram olup, bütün peygamberler tebliğlerinde hep tevhidî esas almışlar, şirke karşı ise insanları uyarılmışlardır.⁵⁸⁸ Şirk, Allah'ın ilahlığının bazı özelliklerini, O'nun dışında bazı varlıklara vermek demektir.⁵⁸⁹ Böylece yaratıcı ve yaratılanı bir tutup, Allah'ın yarattığına tapmaktır ki bu, aklını kullanan bir insanın yapacağı bir şey değildir. Müşriklerin Allah'a ortak koştukları şeyler ise, çeşit çeşit olduğu için kendileri de çeşitli sınıflara ayrılırlar. Râzî, onların sözünü ettiğimiz sınıflarını şu şekilde ele almıştır:

Müşriklerden bir kısmının, Allah'a ortak koştugu şey ya cisimdir ya da değildir.⁵⁹⁰ Allah'a cisimleri ortak koşanların, koştukları bu cisimler ya dünyevîdir ya da semavîdir. Dünyevi ve semavi olan bu cisimler de kendi içinde çeşitli sınıflara ayrılırlar.

Aynı şekilde, Allah'a cisim olmayan ortaklar koşanlar da sınıf sınıftır. Bu sınıflardan bir grup vardır ki, onlar şöyle diyenlerdir: Alemdeki her bölgeyi idare eden belirli bir rûh vardır. Bu rûhlar semavi olup meleklerdir. Râzî, işte bunları söyleyenlerin, Allah ile birlikte meleklerle tapan grup olduğunu ve onların meleklerle bazı şekiller vererek ibadet ettiklerini söyler.⁵⁹¹ O, bundan sonra da, bu müşrik grupların Allah'a her neyi ortak ederlerse etsinler, taptıkları o şeyleri yaratanın da Allah olduğunu kabul ettiklerini belirtir. Çünkü onların hepsinin, Allah'ın herşeyin yaratıcısı olduğunu itiraf ettiklerini söyler.⁵⁹² Bu da müşrik kişinin zihninde bir sapma olduğunu gösterir. Çünkü kişi Allah'a ulaşayım derken uydurduğu tanrılar ile O'ndan uzaklaşmaktadır.

⁵⁸⁶ A'raf, 7/ 138

⁵⁸⁷ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, III, 241, 242

⁵⁸⁸ KALKAN, *a.g.e.*, VIII, 546

⁵⁸⁹ ECE, *a.g.e.*, s. 630

⁵⁹⁰ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, I, 340

⁵⁹¹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, I, 340, 341

⁵⁹² Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, X, 268

a. Müşriklerin Melekleri Tanrıça Sayması

Allah Teâlâ çok yerde, bir kısım müşriklerin, meleklerin Allah'ın kızları olduklarını, onları böylece tanrıça saydıklarını belirttikten sonra, bu iddiaların cahilane, mantıksız ve temelsiz olduğunu farklı farklı delillerle ortaya koyarak, onları kınamıştır. İşte Allah'ın, onların bu iddialarından birini ve bunun tutarsızlığını beyan ettiği ifadelerinden birisi şu şekildedir: "Bir de onlar, Allah'a kızlar isnat ederler. Haşa, O münezzehtir. Kendilerinin candan isteyegeldikleri (oğlan çocuğuna gelince), bu ise onlarıdır. Onlardan birine kız müjdesi verilince, kendisi pek öfkeli olarak, yüzü mosmor kesilir. Verilen müjdenin tesiriyle toplumdaki gizlenir. Onu hor hakir olarak yanında mı tutacak, yoksa toprağa mı gömecek? Bak, ne kötü hüküm veriyorlar!"⁵⁹³ Bu şekilde, yani meleklerin Allah'ın kızları olduğunu iddia edenler ise Araplardan Huza'a ve Kinâne adındaki kabilelerdir.⁵⁹⁴

Fakat Allah Teâlâ'nın, açık açık belirttiği gibi, araplar, kız çocuklarını değersiz, aciz, kusurlu ve utanılacak bir varlık sayıyorlardı. Kızları olduğu zaman hem onu öldürüyor hem de annelerine eziyet yapıyorlardı.⁵⁹⁵ Buna mukabil oğlanları ise şeref vesilesi sayıyorlardı. Buna rağmen değersiz saydıklarını, en yüce olan Allah'a, değerli saydıklarını da aciz ve noksan olduklarını bildikleri halde kendilerine nisbet ediyorlardı.⁵⁹⁶ Râzî, Allah'ın bunu belirterek, kendisine çocuk isnat edenlerin cahilliklerine dikkat çektiğini belirtir.⁵⁹⁷ O, müşriklerin yanlış inançlarına, daha birçok yönden deliller bulunduğu da dikkat çekerek, şu şekilde değerlendirmeler yapmıştır:

İlâh olan varlığın vâcibu'l- vücûd olması gerekirken, O'nun dışındakilerin ise mümkünü'l- vücûd olması gerekir. O zaman Allah'a isnat edilen çocuğun da, mümkün olması gerekir. O çocuk mümkün olunca da, bu onun sonradan yaratıldığını gösterir. Sonradan yaratıldığı için de Vacibu'l- Vücûd'un mahlûku olur. Mahluku olması yönüyle de, çocuğu değil kulu olur.

Râzî, ilahın varsayılan çocuğunun, vâcibu'l- vücûd varsayılmasına göre de bir

⁵⁹³ Nahl, 16/ 57- 59

⁵⁹⁴ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIV, 252

⁵⁹⁵ CEBECİ, *a.g.e.*, s. 152

⁵⁹⁶ Tur, 52/ 39; İsrâ, 17/ 40

⁵⁹⁷ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIV, 489

mantık yürütmüştür. Ona göre, çocuk vâcibu'l- vücûd olursa, kimseye muhtaç olmaz ki, bu durumda varlığının da kendisinden olması gerekir. Böyle olunca da onun bir babasının olmaması gerekir.

Çocuğa, baba hayattayken yardıma muhtaç olması veya baba yok olduktan, öldükten sonra, onun yerini tutması için ihtiyaç duyulur. Bu durumda babanın aciz, noksan ve muhtaç olduğunu gösterir. Bütün bunlar fani olanlar için geçerli olup, Allah ise bundan münezzehtir olunca O'nun çocuğunun olması düşünülemez.⁵⁹⁸ Ki melekler de Allah'ın ister çocuğu olarak ister başka bir şekilde yardımcıları değil, itaat eden kullarıdır.⁵⁹⁹

Çocuğun, babadan bir cüz olması gerekir.⁶⁰⁰ Bu da babanın, mürekkebi ve cüzlerine ayrılabilen olmasını gerektirir. Bu ise, bir ve vâcibu'l- vücûd olan için düşünülemez. Fakat onlar, Allah'ın çocuğu olduğunu söylediğine göre bu, onların ilâhın hakikatini ne olduğunu bilmediklerini gösterir. Bu sebeple Allah, "Bundan başka bilmeden O'nun oğulları ve kızları olduğunu da uydurup söylediler. O'nun zâtı ise, vasfedegeldiklerinden münezzehtir, çok yücedir."⁶⁰¹ diyerek bu iddiada bulunanların cahilliğini ortaya koymuş olur.⁶⁰²

Razi, Enbiya Suresi'nde⁶⁰³ de, Allah'ın meleklerin bazı özelliklerinden bahsederek, meleklerin kendisinin çocuğu değil kulu olduklarını beyan ettiğini söyler. Meleklerin belirtilen bu özellikleri; Allah'a itaatlerinin tam olup, O'nun emri olmadan bir şey yapamamaları, O'ndan korkmaları, O'nun izni olmadan şefaati edememeleri, Allah'ın onların sırlarını bilmesi ama onların Allah'ın sırlarını bilememesi ve va'd ve va'ide muhatap olarak mükellefler olmalarıdır. İşte durumu böyle olan bir varlık ilah değil, ancak kul olabilir.⁶⁰⁴

Râzî, işte bunun gibi Allah'ın kendisine çocuk nisbet edenlerin düşüncelerini, "Dediler ki: Rahman bir evlât edindi." Andolsun ki siz pek çirkin bir şey söylediniz. Onlar O Rahman'a bir evlat iddia ettiler diye bu sözden neredeyse gökleri parçalana-

⁵⁹⁸ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, III, 387, 388, 389; X, 74

⁵⁹⁹ EŞREF, *a.g.e.*, s. 142

⁶⁰⁰ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, III, 389

⁶⁰¹ En'am, 6/ 100

⁶⁰² Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XV, 101

⁶⁰³ Enbiya, 21/ 28- 29

⁶⁰⁴ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XVI, 125

cak, yer yarılacak ve dağlar parçalanıp çökecekti. Halbuki O Rahman'a bir evlât edinme asla yakışmaz."⁶⁰⁵ diyerek açıkça reddettiğini söyler.⁶⁰⁶

Müşriklerin bazıları, Allah'a şirk koştugu o şeye doğrudan ilah olduğunu düşünerek taparken, bazıları da o şeriklerin kendilerini Allah'a götüreceğine inanarak taparlardı.⁶⁰⁷

Râzî de, müşriklerin meleklerle tapma sebepleri ile ilgili şunları söylemektedir: Onlara göre esasen Allah, gökleri, yeri ve bunların içindekileri yaratmıştır. Melekler göktekiler grubundan olup, onları kendisine yakın kılmıştır. Kendileri ise yerdekiler grubundan olup, onların doğrudan Allah'a ibadet etme liyakatları yoktur. Onun için melekler Allah'a ibadet eder, müşrikler de dereceleri aşağı olduğu için onlara ibadet ederler. Veya başka bir ifadeyle, Allah en büyük ilah olduğu için, insanın kendisine ibadet etmesinden münezzehtir. İnsan da Allah'a ibadet edemeyip, O'nun yarattıklarından en büyüklerine ibadet eder. Böylece, o ibadet edilen meleklerin de onları Allah'a yaklaştıracığına inanırlar. İşte bu hususu Allah, birçok kez beyan ve reddetmiştir.⁶⁰⁸ Görüldüğü üzere müşrikler, Allah'ı ilahların ilahı olarak görmüşlerdir. Maddî varlık olan putların kendilerini rûhanî varlık olan meleklerle yaklaştıracığını düşünüyorlar ve meleklerin de nihai olarak en büyük ilah olan Allah'a yaklaştırılmaları için vasıta olacağına inanıyorlardı. Halbuki ilah tek olup O da Allah'tır. Öyle ise, O'nun dışında canlı cansız hiçbir varlığa tapılmaması gerekir.⁶⁰⁹

Müşriklerin, günlük hayatta meleklerin yardımını ummak için onlara ibadet ettikleri de söylenmektedir. Mesela yağmur yağdırmaları, rüzgârı hareket ettirmeleri veya onlar tarafından korunmaları gibi. Böylece dünya ile ilgilerinin daha çok bulunduğunu düşündükleri melekleri araya yerleştirerek, herşeyin yaratıcısı olarak kabul ettikleri Allah'ı kendilerinden uzaklaştırmış olmaktadır.

Müşrikler bu şekilde Allah'a ortak koştuklarında, Allah'ın yaratıcılığını değil ama ma'budiyetini bu suretlere vermiş olmaktadır.⁶¹⁰

⁶⁰⁵ Meryem, 19/ 88- 93

⁶⁰⁶ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, III, 389

⁶⁰⁷ ECE, *a.g.e.*, s. 631

⁶⁰⁸ Zümer, 39/ 3- 4; Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIV, 512; XIX, 133; XX, 395

⁶⁰⁹ H. Necati DEMİRTAŞ, *Kur'an'da Allah*, 1. Baskı, Boğaziçi Yay., İst. 2002, s. 6, 7

⁶¹⁰ Suad YILDIRIM, *Kur'an'da Ulyhiyyet*, Kayhan Yay., İst. 1997, s. 341

Müşriklere göre melekler mücerret varlıklar değildir.⁶¹¹ Bunun için meleklerle yaptıklarını söyledikten sonra, hayallerine göre meleklerin heykellerini yaptılar. Sonra da Allah'a ve meleklerle ibadet ettiklerini söyleyerek bu heykellere ibadet ettiler ve onlardan şefaath beklediler.⁶¹² Râzî, onların bunu yapmalarının sebebi olarak da, bu putlar ile hem görünür hem de görünmez alemleri hatırlamak istediklerini söyler.⁶¹³ Müşrikler, rûhanî olan şeylerin kendi heykellerine, maddi olanlara göre daha da fazla taalluk edeceğine inanıyorlardı. Yani müşrikler bu heykellere ibadet ettiği zaman, meleklerin kendi suretleriyle bir ilgi kurduğuna inanıyorlardı. Bu ilgiden dolayı da, onların şefaathlerinin kabul olacağına inanıyorlardı.⁶¹⁴

Müşrikler, meleklerin heykeli olarak yaptıkları bu putlara; Lat, Menat ve Uzza isimlerini vermişlerdir ki onların, Kabe'yi tavaf ederken şu beyitleri okudukları söylenir:

Lat hakkı için, Uzza hakkı için!

Onlar yüksek turnalardır,

Onların şefaathlerine ümit bağlanabilir!

Üçüncüleri Menat hakkı için!⁶¹⁵

Onlar, bu melekler yerine koydukları heykellerden şefaath bekledikleri için de, onları yükseklerde uçan turnalara benzetip bu şekilde hitap etmişlerdir.⁶¹⁶

Bu putların isimlerinin Allah'ın isimlerinden müennes şekline çevirerek⁶¹⁷ türetildiği düşüncesi de yaygındır. Şöyle ki müşrikler, Allah isminden Lat, El- Aziz isminden Uzza, el- Mennan isminden de Menat isimlerini üretip, bunları putlarına isim olarak takmışlardır.⁶¹⁸ İsimlerin müennese çevrilme sebebi ise bu putların, dışı saydıkları melekleri temsil etmesidir.

O melekler veya onların yapılmış sembol ve heykelleri ise, kendilerine tapan

⁶¹¹ Ramazan ALTINTAŞ, *Bütün Yönleriyle Cahiliyye*, Ribat Yayınevi, Konya 1996, s. 166.

⁶¹² Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XVIII, 339; c. XIX, 159; DEMİRTAŞ, *a.g.e.*, s. 10; ÇELİK, *a.g.e.*, s. 148

⁶¹³ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XX, 532

⁶¹⁴ YILDIRIM, *a.g.e.*, s. 297

⁶¹⁵ İbn al- KALBÎ, *Kitab al- Asnam*, Çev. Beyza DÜŞÜNGEN, Putlar Kitabı, Ank. Üniv. Basımevi, Ank. 1969, s. 32

⁶¹⁶ İbn al- KALBÎ, *a.g.e.*, s.71

⁶¹⁷ CEBECİ, *a.g.e.*, s. 153

⁶¹⁸ YILDIRIM, *a.g.e.*, s. 370

kişilerden hiçbir zararı uzaklaştıramaz ve onlara bir fayda da veremezler. O kişilerin beklemedikleri bu şefaata de gerçekleşmez.⁶¹⁹

Müşrikler putlarının kendi ihtiyaçlarını gidersin diye beklerken, onlardan asla bir karşılık bulamazlar.⁶²⁰ Böylece Allah'tan uzaklaşan müşrik ne yapacağını bilemez halde, desteksiz ve çaresiz kalır.⁶²¹

Müşrikler, kendilerine göre meleklerin heykellerini yaptılar demiştik ki, bunlardan Allah Teâlâ şu şekilde bahseder:

"Lâtı, Uzzâ'yı ve bunların üçüncüsü olan o diğer Menât'ı (bize) haber verin bakalım. Erkek sizin de, dişi O'nun mu?"⁶²² "Ahirete iman etmeyenler, meleklerle dişi adları takarlar."⁶²³ "Onlar ancak sizin ve atalarınızın (ilah edindiğiniz şeylere) taktığımız isimlerdir. Allah onlar hakkında hiç bir delil indirmemiştir. Onlar (putpe-restler) zanna ve nefislerinin arzusuna tâbi oluyorlar."⁶²⁴ denilerek de o putların, dişi oluşlarının sadece bir isimlendirme olduğu belirtilmiştir. Öyle ise onlar, meleklerin dişi olduklarını düşündükleri için o putları bu şekilde isimlendirdiler. Ve onları dişi oluşları yönüyle de, Allah'ın kızları saydılar da onlara böylece ibadet ettiler.

Bu anlatılanlar cahiliye dönemine ait inanç yapısı iken, maalesef günümüzde de Müslümanlar tarafından, meleklerin kızlar olarak hayal ve tasavvur edildiğine şahit olmaktayız. Bu ise itikat açısından problem arz eden bir durumdur.⁶²⁵

Aslında müşriklerin, gerçek anlamda bir ilah bulduğu veya gerçek anlamda ona ibadet ettiği söylenemez. Onların bu durumu için ancak ya zanna uydukları ya da bu şekilde avundukları söylenebilir.⁶²⁶

Allah Teâlâ, hep meleklerle ibadet eden müşriklerin hallerinden bahsetti ki, biz de bunları ele aldık. Meleklerin durumuna baktığımız zaman ise onların, kendilerine ibadet edilmesinden rahatsız oldukları görülecektir.⁶²⁷ Bunun için, Allah'ın, me-

⁶¹⁹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIV, 513; XVIII, 197

⁶²⁰ İsrâ, 17/ 56- 57

⁶²¹ ECE, *a.g.e.*, s. 638

⁶²² Necm, 53/ 19-21

⁶²³ Necm, 53/ 27

⁶²⁴ Necm, 53/ 23

⁶²⁵ KALKAN, *a.g.e.*, VII, 830

⁶²⁶ ECE, *a.g.e.*, s. 631

⁶²⁷ YILDIRIM, *a.g.e.*, s. 298

leklere olan hitabına bakmak gerekir.

"Gün gelecek, (Allah) onların hepsini mahşerde toplayacak, sonra meleklerle: "Bunlar mı, size tapıyorlardı?" diyecek. (Melekler de), "Seni, şerikten tenzih deriz, bizim dostumuz onlar değil sensin. Daha doğrusu onlar cinlere tapıyorlardı, iman ediyorlardı" diyecekler."⁶²⁸

İşte Râzî, meleklerin, "Bizim dostumuz onlar değil, sensin" demelerinde çok ince bir mana bulunduğunu söyler. Bu ince mana, yüce olan Allah'a hizmet ve kulluk etmemenin ve bununla beraber O'nun dostluğunu terkedip, kendilerinden aşağı olanlar tarafından ibadet edilmenin ve onların dostluğunu tercih etmenin akıllı kişinin yapacağı bir şey olmayışıdır.⁶²⁹

b. Müşriklerin Melekleri Görmek İstemeleri

Hz. Muhammed (s.a.s.)'in peygamberliğini inkar eden müşrikler, onu birçok yönden tenkit ederek inanmayışlarının gerekçelerini sunmuşlardır. Allah da birçok defa onların bu iddialarına ve onlara verdiği cevaplara yer vermiştir. Bu eleştiriler içerisinde müşriklerin inanmayışlarına gerekçe olarak, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in peygamberliğini ispatlamak için gelmesini istedikleri o meleklerin gelmemiş olması da yer almaktadır. Allah'ın ifadelerine baktığımız zaman, müşriklerin meleklerin getirilmesini açık açık dile getirdiklerini görmekteyiz. İşte biz de, onların bu açık beyanları ile ne demek istediklerine yer verecek ve Razi'nin bu husustaki düşüncelerini inceleyeceğiz.

Kafirler, Hz. Muhammed (s.a.s.)'den peygamberliğini ispatlasın diye bir takım mucizeler istemişlerdir. Bu istekler, Mekke dağlarını düz bir araziye çevirmesi ve ondan pınarlar fışkırtması, O'nun hazinelerinin, aralarından nehirler fışkırttığı bağ bahçelerinin olmasıdır. Hz. Muhammed (s.a.s.), bunları yapamayacağını söylediğinde, bu kez müşrikler, bunları yapamıyorsa peygamberliğine şahitlik etmesi için melekler getirmesini istemişlerdir. Hz. Muhammed (s.a.s.) onların bu isteklerine karşı, buna da gücünün yetmeyeceğini söylemiştir.⁶³⁰ Bunun üzerine müşrik kavmi, iyi olanı yapamıyorsa şerri yapmasını, yani iddia ettiği gibi o gökyüzünü üzerlerine bir

⁶²⁸ Sebe', 34/ 40- 41

⁶²⁹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XVIII, 356

⁶³⁰ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XII, 516

azap olarak, parça parça indirmesini istemişler. Sonra da, gökyüzüne çıkabileceği bir merdiven yapıp oraya çıksa, istedikleri gibi dört meleği peygamberliğine şahit olsunlar diye getirse dahi, yine de O'na inanmayacaklarını⁶³¹ söylemişlerdir.⁶³²

İnkarcılar, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in peygamberliğini onda bazı vasıfların bulunması gerektiğini ama, bunların onda bulunmadığını iddia ederek de yalanladılar. Onun da kendileri gibi yemek yediğini, çarşılarda yürüdüğünü dolayısıyla kendilerinden üstün bir yanının olmadığını söylediler. Eğer onda kendilerinden üstün bir vasıf yoksa, o zaman ona, peygamberliğini tasdik eden, bu hususta şahit olan, muhalefet edenleri ise uyarıcı bir meleğin indirilmesini⁶³³ beklediler ki, böylece peygamberliği kesinleşsin.⁶³⁴ Onların bu isteklerine karşı da Allah Teâlâ, melekleri hak yani azapla indireceğini ve onlara mühlet verilmeyeceğini söyleyerek karşılık verir.⁶³⁵

Görüldüğü üzere inkarcılar, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in peygamberliğini doğrulaması için, melekler indirilmesi gerektiğini söylemişler hatta iyice küstahlaşarak Allah Teâlâ'nın da gelmesini⁶³⁶ istemişlerdir.⁶³⁷ Râzî, onların neden bunu istediği ile ilgili şöyle bir yorum yapmaktadır: Bir kimsenin önünde ulaşmak istediği yer için, iki yol bulunsa; birisi kesin gitmesi gereken yere götüren, diğeri götürüp götürmeyeceği şüpheli ise, hikmetli kişinin ilk yolu tercih etmesi gerekir. İşte müşrikler de, meleklerin indirilmesinin, o, peygamberlik iddiasında doğru ise bunu kesinlikle ispatlayacak olan yani, onu hedefine götüreceği olan ilk yol gibi olduğunu söylerler.⁶³⁸ Hatta bunun için, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in yanında melekler olmasını istemelerinden daha da fazlasını yani, kendilerine gelen peygamberin meleklerden olmasını istemişlerdir. Çünkü öyle olursa, onların ilim ve güçleri daha fazla ve heybetleri de daha büyük olacağı için, nübüvvetlerinin ispatı da daha güçlü olurdu.⁶³⁹ Allah, eğer Hz. Muhammed (s.a.s.)'in iddiasını doğrulayan melekler indirseydi, onun iddiası yani peygamberliği kesinleşirdi. Fakat Allah istedikleri melekleri indirmemiştir. Çünkü O,

⁶³¹ İsrâ, 17/ 90- 91- 92- 93; Hud, 11/ 12

⁶³² Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XV, 61, 62

⁶³³ Furkan, 25/ 7; Hicr, 15/ 7; Furkan, 25/ 21

⁶³⁴ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XVII, 182

⁶³⁵ Hicr, 15/ 8; Furkan, 25/ 22

⁶³⁶ Furkan, 25/ 22

⁶³⁷ CEPECİ, *a.g.e.*, s. 157

⁶³⁸ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIV, 61

⁶³⁹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, IX, 335

onun peygamberliğini doğrulamak istememiştir. Bu da gösterir ki, o bir peygamber değildir.⁶⁴⁰

Râzî, bunun cevabı ile ilgili olarak Allah'ın, melekleri ancak hak ile yani bir fayda olması durumunda indireceğine yönelik cevabını hatırlatır. Bu gerçekleşmediğine göre, bunda bir fayda olmadığını söyler. Çünkü Allah bilir ki, melekler indirilse bile, kafirler inkarlarına devam edecektir. Zaten onların bu şeyleri isterken gerçekleşeceğine inanmayarak ve küstahça istedikleri söylenmektedir.⁶⁴¹ Bundan dolayı da O, melekleri indirmemiştir. Esasen kafirlerin, bunun gibi çok kere Hz. Muhammed (s.a.s.)'in peygamberlik iddiasına şahitlik edecek melekler bekledikleri zikredilmiştir. Onlardan biri de Allah'ın şu beyanlarıdır: "(Kâfirler) kendilerine o meleklerin gelmesinden yahut Rabbinin emrinin gelip çatmasından başka bir şey mi beklerler? Onlardan evvelkiler de böyle yaptı. Onlara Allah zulmetmedi. Fakat kendi kendilerine zulmettiler onlar. Böylece yaptıklarının cezası onları çarptı ve alay ettikleri (azap) onları çepeçevre kuşattı."⁶⁴² İşte Râzî, burada geçen, melekler ve emirden kastın, köklerini kazıyacak olan azap olduğunu söyler ki, buna göre Allah Teâlâ, kafirlerin bu azap gelmedikçe inkarlarından vazgeçmeyeceklerini bildirmiştir.⁶⁴³

Tüm bunlardan sonra, meleklerin indirilmesinden kastın, azabın indirilmesi olduğunu anlayabiliriz. Allah onların üzerine azabı indirmiş olmamak için melekleri indirmemiştir. Zaten kafirlerin melekleri istemelerinin bir diğer sebebi, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in daha önce inanmayanların başına gelen azabın onların da başlarına gelmesiyle korkutmasıydı. Kafirler de, o sözünde doğru ise azabı getirecek olan meleklerin getirilmesini istiyorlardı. Allah da meleklerin ancak hak ile yani kökten imha azabıyla indirileceğini söylemişti. Fakat Allah, onlara bir mühlet vermek istediği için melekleri indirmemiştir.⁶⁴⁴

"Ona bir melek gönderilmeli değil miydi?" dediler. Eğer biz, bir melek gönderseydik, elbet iş bitirilmiş olur, sonra kendilerine göz bile açtırılmazdı. Eğer onu bir melek yapsaydık, onu da herhalde bir adam suretinde gösterir ve herhalde onları,

⁶⁴⁰ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XVII, 208, 209

⁶⁴¹ CEBECİ, *a.g.e.*, s. 157

⁶⁴² Nahl, 16/ 33- 34

⁶⁴³ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIV, 210

⁶⁴⁴ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIV, 62

düşmekte oldukları şüpheye düşürürdük."⁶⁴⁵ İşte Allah da, işin bitirilmiş olmaması yani, onların yok olmamaları içinne peygamberle melekleri göndermiş ne de peygamber olarak melek göndermiştir. Çünkü müşrikler böyle apaçık bir mucizeye bile inanmazlar, bunun neticesinde de yok edilmeleri gerekirdi. Helak olmalarının gerekliliği ise meleklerin azap vaadiyle gelmiş olmaları ya da zaten o insanlar melekleri asli suretleriyle görünce buna dayanamamalarıdır.⁶⁴⁶

c. Müşriklerin Peygamberin Meleklerden Olmasını İstemeleri

Kendilerine gelen peygamberleri inkar edenlerin bir iddialarının da, peygamberin insanlardan değil, meleklerden olması gerektiği iddiasıydı. Onlar bu iddialarına dayanarak insanlardan birinin peygamber olmasını kabul etmediler. Bu müşriklerin en belirgin itirazlarından biridir.⁶⁴⁷ Bu, sadece Hz. Muhammed (s.a.s.)'in peygamberliğini inkar eden müşriklerin değil, ondan önceki peygamberleri inkar edenlerin de itiraz gerekçelerindedir.⁶⁴⁸ Oysa ki Allah Teâlâ, insanlara hiç meleklerden peygamber göndermemiştir.⁶⁴⁹ Peki onlar neye dayanarak bunun böyle olmasını istemişlerdir ve Allah Teâlâ'nın onlara cevabı nasıldır şimdi bunlara bakalım.

Râzî, o kafirlerin, peygamberin insanlardan olmasını kabul etmemelerinin sebeplerinden birinin, Allah'ın peygamberi insanlar içinden seçmiş olmaktan yüce ve münezzeh olduğunu düşünmeleridir der. Onlara göre, eğer Allah, kendilerine bir peygamber gönderseydi o muhakkak meleklerden olurdu.⁶⁵⁰ Bu sebeple inkarcılar, Allah'ın insanlara insanların içinden bir peygamber göndermesini akıldan uzak görüyorlardı. Eğer Allah, insanlara bir peygamber gönderirse de onu, melekler içinden seçip göndereceğine inanıyorlardı.⁶⁵¹ Ayrıca vahyin kendisinin harika bir olay olduğu düşüncesinden hareketle, bu harika işin yani vahyin kendileri gibi bir insana değil insan üstü bir varlık olan meleklerle inmesini daha mantıklı buluyorlardı.⁶⁵²

Gönderilen peygamberin meleklerden olmasını istemelerinin bir diğer sebebi,

⁶⁴⁵ En'am, 6/ 8- 9

⁶⁴⁶ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, IX, 337

⁶⁴⁷ YILDIRIM, *a.g.e.*, s. 294

⁶⁴⁸ Bkz. Mü'minun , 23, 24, 33, 45-48

⁶⁴⁹ ESEN, *a.g.e.*, s. 60; Şerafeddin GÖLCÜK, *Kur'an Ve İnsan*, Esra Yay., İst. 1996, s. 188

⁶⁵⁰ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIV, 224

⁶⁵¹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XV, 68

⁶⁵² Ramazan ALTINTAŞ, *a.g.e.*, s. 134.

onların gönderilmiş olmalarının peygamberliğe inanmaya daha fazla sevkedici olmasıdır.⁶⁵³ Çünkü o melekler, “Bu, sizin gibi bir beşerden başkası değildir. Sizin yediklerinizden yiyor, içtiklerinizden de içiyor. Eğer kendimiz gibi bir insana boyun eğerseniz andolsun ki, bu takdirde siz, mutlaka hüsrana uğrayanlar olursunuz.”⁶⁵⁴ âyetlerinde yer aldığı üzere, insanlar gibi olmayacağı için onlara inanmak daha kolay olurdu. Böylece onlar Allah’ın, insanlara doğruyu ancak meleklerden bir peygamber göndererek göstereceğine inanıyorlardı. Çünkü meleklerin gönderilmesi ile insanlar, onların peygamberliğinde şüphelenmezdi. Durum böyle olmayınca demek ki Allah, peygamber göndermemiştir derler.⁶⁵⁵ Fakat Allah, "Senden evvel kendilerine vahyeder olduğumuz erkeklerden başkasını, biz peygamber göndermedik. Eğer bilmiyorsanız, bilenlere sorun."⁶⁵⁶ ifadeleriyle onların bu sözlerini reddetmektedir. Çünkü O, burada insanlara, insanlardan başkasını (melekleri) peygamber olarak göndermediğini söyleyerek onlara cevap vermiştir. Bununla birlikte Allah melekleri, diğer meleklerle elçi olarak gönderdiğini⁶⁵⁷ de beyan etmiştir.⁶⁵⁸

Allah insanlara peygamberi meleklerden göndermediğini söylemiştir. Zaten eğer peygamber meleklerden olsaydı, insanlar onu görünce korkudan dehşete kapılırlardı. Çünkü insanın meleği göreceği bir gücü bulunmamaktadır.⁶⁵⁹

Râzî, Allah’ın insanlara neden meleklerden bir peygamber göndermediği ile ilgili de şöyle açıklamalar yapmıştır: Ona göre eğer, peygamber insanlardan değil de meleklerden gönderilseydi, bu durum şüpheye yer bırakmayan apaçık bir mucize olurdu ki; bu da iradeyi ortadan kaldırırdı. Allah insanlara kendi cinsinden peygamber göndermiştir ki, aynı cinsten olan varlıklar birbirlerine daha fazla meyillidirler. Bu durum Allah’ın ifadelerinde kendisini en güzel şekilde bulur. “Eğer yeryüzünde, sakın sakın yürüyen melekler olsaydı, biz elbette onlara gökten melek bir peygamber gönderirdik.”⁶⁶⁰ İşte açık bir şekilde belirtildiği gibi, yeryüzünde yaşayanlar insan ol-

⁶⁵³ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIX, 367

⁶⁵⁴ Mü'minun, 23/ 33- 34

⁶⁵⁵ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XVI, 412

⁶⁵⁶ Nahl, 16/ 43

⁶⁵⁷ Fatır, 35/ 1

⁶⁵⁸ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XIV, 224

⁶⁵⁹ ESEN, *a.g.e.*, s. 58

⁶⁶⁰ İsra, 17/ 95

dukları için, onlara gönderilecek peygamberlerin de insan olması gerekmiştir.⁶⁶¹ Bir diğer sebep de, daha önce de ele aldığımız gibi meleklerin ibadetleri daha çok olduğu için, insanların ibadetlerini az görürlerdi. Melekler günahtan beri olup insanlar öyle olmayınca, melekler insanların günaha yönelmelerini mazur görmezlerdi. Alimimiz, insanların melekleri göremeyişini de bir diğer sebep olarak belirtmiştir. Ayrıca peygamberlik, Allah'ın bir lütfu olup, O bunu, melek veya insan dilediği kuluna verebilir.⁶⁶²

Aslında insanların, insan olan bir peygamberle kolay iletişim kurabiliyor olması inkarın değil ama imanın bir sebebi olmalıdır.⁶⁶³

"İnsanların, kendilerine hidâyet geldiği zaman iman etmelerini, "Allah bir insanı mı peygamber gönderdi?" demelerinden başka birşey men etmedi."⁶⁶⁴ Râzî'ye göre, Allah'ın bu ifadelerinde geçen, hidâyetin gelmesinden kasıt mucizenin gelmesidir. O halde bu mucizenin, bir meleğin veya insanın elinde meydana gelmesi fark etmemeli ve onun bir peygamber olduğuna inanılmalıdır. Fakat biz, kafirlerin mucizeye rağmen inanmadıklarını ve hala meleklerden bir peygamber beklediklerini görüyoruz. Bu da onların inançlarının boş bir inattan ibaret olduğunu⁶⁶⁵ ve inanma niyeti taşımadıklarını gösterir.⁶⁶⁶

⁶⁶¹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XV, 68

⁶⁶² Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, IX, 337

⁶⁶³ ESEN, *a.g.e.*, s. 357

⁶⁶⁴ İsrâ, 17/ 94

⁶⁶⁵ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XV, 67, 68

⁶⁶⁶ Osman KARADENİZ, " Nübüvvet Ve Vahiy", *Kelam El Kitabı*, Ed. Şaban Ali DÜZGÜN, 2. Baskı, Gragiker Yay. Ank. 2012, s. 332

SONUÇ

Fahredden Râzî'nin melek anlayışını incelememiz neticesinde çıkardığımız sonuçları şu şekilde özetleyebiliriz. Melekler, gaybi varlıklar olması sebebiyle müşahede edilemediği için, onlarla ilgili bazı yanlış inanç ve tutumlar olmuştur. Bu inanç ve tutumlar öncelikle onların varlığı hakkında şüpheye düşülmesi veya varlığının kesin bir şekilde inkar edilmesidir. Halbuki âyet ve hadislerde iman unsurlarından biri olarak belirlenmesi ve görülemeyen herşeyin inkar edilmemesi gerektiği için onların varlığına inanılmalıdır. Varlığını kabul edenler arasında ise meleklerle ilgili bilinçli veya bilinçsiz bazı yanlış, inanç, düşünce, anlatım veya tasvirler bulunmaktadır. Bilinçli olması bakımından bu, direkt tekfir meselesi olurken bilinçsiz olması bakımından ise riskli bir durumdur. Bilinçlice ortaya konulan yanlış inanç ve tutumları, çalışmamızda ele aldığımız üzere Yahudiler ve bazı müşrik gruplarında görmekteyiz. Bilinçsizce rastladığımız yanlış tasvir ve tutumları ise, maalesef Müslümanlar içerisinde görmekteyiz. Çünkü kimileri meleklerle onlarda olmayan vasıflar yükleyip ya bulunduğu konumdan daha aşağı bir konuma ya da daha yukarı bir konuma yerleştirmişlerdir. Bu ise meleklerle inanmak bir yana onları inkar etmek demektir. Çünkü onların düşüncelerine göre oluşturdukları melek tasviri, hayalden öte bir şey değildir ve bilinçli olunulduğu durumda kişinin tekfir sebebidir.

Allah'ın meleklerinin sayıları biz bilemesek de çok ve görevleri oldukça fazladır. Onların süfli alemle ilgili görevleri olduğu gibi, bunun dışında da görevleri vardır. Nurdan yaratılmış olan melekler, görevlerini yerine getirirken asla yorulmaz ve isyan etmezler. İsyani ile bilinen İblis ise, melek olmayıp onlardan birçok yönüyle ayrılmaktadır.

Meleklerin kendi aralarında derece farklılıkları olduğu gibi, melekler ile insanlar arasında da böyle bir derecelendirme vardır. Buradaki üstünlüğün sebebi samimiyet, takva ve buna bağlı olarak sevabın bolluğudur. Yoksa meleklerle insanların yapı maddelerine dayanılarak bir derecelendirme yapamayız. Çünkü bu İblis'in kıyas yöntemi olup, o bu kıyasında zaten yanılmış, sonra bunda ısrar etmiş ve lanetlenmiştir. Hatta ilim, ibadet ve kuvvet gibi vasıfların da bir üstünlük sebebi olmadığı anlaşılmıştır.

İlimleri çok geniş olan melekler bunda sınırlı olup, Allah'ın dilediği ve onlara verdiği kadarını bilebilirler. Râzî, meleklerin insanların taatlarını ayrıntılı bir şekilde bildiğini ama günahlarını tafsilatıyla bilmediklerini söylemiştir. Fakat onun bu düşüncesi müşkil arz etmektedir. Çünkü mahşerde insan, hiçbir hâli saklı kalmayarak hepsinden hesaba çekilecektir. Bu durumda melekler insanın taatlarını ayrıntılı bildiği gibi günahlarını da bilmelidir ki bunları yazılı bir şekilde sunabilmelidir. Onların ilimleri gibi kuvvetleri de fazla olmakla beraber o da sınırlıdır. Cinsiyetleri olmayan meleklerin kızlara benzetilerek resmedilmeleri çok yanlıştır. Aynı şekilde kanatlarının varlığından söz edilse bile bunun mecazi veya gerçek manada olabileceği ve gerçek de olsa mahiyeti bilinemeyeceği için onları kanatlı varlıklar olarak çizmek sakıncalıdır.

Meleklerin insandan önce yaratıldığını bilmekle birlikte onların tam olarak ne zaman yaratıldığını bilememekteyiz. Fakat şunu bilmekteyiz ki, insan daha yaratılmadan meleklerle ilişkisi başlamış ve ölümünden sonra da devam edecektir. Tüm canlılar ölümü tadacağı için melekler de öleceklerdir. Ama ölümle birlikte sorumlulukları son bulmayacaktır. Tabi onlar akıllı varlıklardır ki bir sorumluluk üstlenebilmişlerdir.

Çalışmamız sonucunda Râzî'nin tespit etmiş olduğumuz düşünceleri bu şekilde olup, inancımızda meleklerin doğru bir yere konumlandırılabilmesi için faydası olacağını ummaktayız. Aslında onun meseleleri ele alma yöntemi hayli detaylı, bizim ise çalışmamız bir yüksek lisans tezi sınırlamasında olduğu için, başka çalışmalarda bizim burada yer vermiş olduğumuz bazı meselelerin daha detaylı çalışılabileceğini düşünmekteyiz. Bunun da, bazı inanç gruplarının melek anlayışına Râzî'nin yaklaşımı olabileceği gibi, ayrıyeten müşriklerin melek anlayışına Râzî'nin yaklaşımı şeklinde de olabileceği kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- ATAY**, Hüseyin, *Kur'an'daki İlkeler*, Atay Yay., Ank. ty.
- AKAY**, Hasan, *İslami Terimler Sözlüğü*, 3. Baskı, İşaret Yay., İst. 2005
- ALTINTAŞ**, Ramazan, *Bütün Yönleriyle Cahiliyye*, Ribat Yayınevi, Konya 1996
- ASIMGİL**, Sevim, *İnanç Dünyasına Tutulan Meş'ale*, İpek Yay., İst. 2002
- ATASAYAN**, Tacettin, *İslamiyetin Genel Esasları*, Öz Mat., İst. 1997
- ATEŞ**, Süleyman, *Yeni İslam İlmihali*, 3. Baskı, Kılıç Kitapevi, Ank. ty.
- ATEŞ**, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Ufuklar Neşr., İst. 1988
- AYDEMİR**, Abdullah, *Tefsirde İsrailiyyat*, Beyan Yay., İst. 1992
- AYDIN**, Ali Arslan, *İslam İnançları Ve Felsefesi, I*, 2. Baskı, İrfan Yay., İst. ty.,
- BAŞAR**, Alaaddin, *Nurdan Kelimeler*, 4. Baskı, Zafer Yay., İst. 2000,
- BİLMEN**, Ömer Nasuhi, *Muvazzah İlmi Kelam*, 3.Baskı, Engin Kitabevi Yay., İst.1959
- BUHARİ**, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l Buhari*, el- Mektebetü'l- İslamiyye, İst. 1979
- CEBECİ**, Lütfullah, *Kur'an'a Göre Melek Cin Şeytan*, Şule Yay., İst. 1998
- ÇELEBİ**, İlyas, "İnsanın Gaybla İlişkisi", *Din Dilinde Gayb*, 1. Basım, Kur'an Araştırmaları Merkezi Yay., İst.2015
- ÇELİK**, Ahmet, *Kur'an Semantiği Üzerine*, Ekev Yay., Erzurum 2002
- DEMİRCİ**, Muhsin, *Vahiy Gerçeği*, MÜİF Vakfı Yay., İst. 1996
- DEMİRTAŞ**, H. Necati, *Kur'an'da Allah*, 1. Baskı, Boğaziçi Yay., İst. 2002
- DOĞRUL**, Ömer Rıza, *Kur'an Nedir*, 2. Baskı, DİB Yay., Ank. 1967
- EBU'L FADİL**, Muhammed, *Kıssasü'l Kur'an*, Çev. AKMAN, Ziya, Kur'an-ı Kerim Kıssaları, Nazımbeğ Mat., Konya 1970, s. 13
- EBU HANİFE**, *Fıkh-ı Ekber; Aliyyül Kari Şerhi*, Çev. YAVUZ, Yunus Vehbi, 5. Baskı, Çağrı Yay., İst. ty.
- ECE**, Hüseyin K., *İslam'ın Temel Kavramları*, Beyan Yay., İst. 2000
- ESEN**, Muammer, *Kur'an'da Peygamberlik*, 1. Baskı, Araştırma Yay., Ank. 2012

- ERBAŞ**, Ali, “Melek” *DİA*, TDV Yay., Ankara 2004, XXIX, 38
- EŞREF**, Muhammed, *Çağın Penceresinden İnançımız Ve Temel Dinamikleri*, 2. Baskı, Kültür Ve Eğitim Vakfı Yay., Erzurum 2001
- FUZULİ**, *Matla’ul- İ’tikad Fi Ma’rifati’l Va’l- Ma’ad*, Çev. COŞAN Esat, IŞIK Kemal, TÜRK Tarih Kurumu Basımevi, Ank. 1962
- GAZALİ**, *Mükaşefet’ül Kulüb*, Çev. Yaman ARIKAN, İlahi Nizam, 2. Baskı, Yunus Emre Yay., İst. 1971
- GÖLCÜK**, Şerafeddin, *Kur’an Ve İnsan*, Esra Yay., İst. 1996
- GÖLCÜK**, Şerafettin, TOPRAK Süleyman, *Kelam Tarih Ekoller Problemler*, 7. Baskı, Tekin Kitabevi, Konya 2012
- HAMİDULLAH**, Muhammed, *İslam’a Giriş*, Çev. KUŞÇU, Kemal, Çağaloğlu Yay., İst. 1961
- HANÇERLİOĞLU**, Orhan, *İslam İnançları Sözlüğü*, 3. Baskı, Remzi Kitabevi, İst. 2000
- İBN’UL CEVZİ**, *Telbis’u İblis*, Çev. KAYABAĞLAR, M. Ali, Şeytan’ın Hileleri, Kahraman Yay., İst. 2002
- İBN AL- KALBİ**, *Kitab al- Asnam*, Çev. DÜŞÜNGEN, Beyza, Putlar Kitabı, Ank. Üniv. Basımevi, Ank. 1969
- İBNİ-İ MANZUR**, Ebu’l-Fazl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrerem, *Lisanu’l-Arab*, Daru Beyrut, Beyrut 1956
- İBN HİŞAM**, Ebu Muhammed Abdülmelik, *es-Siratü’n Nebeviyye*, Mısır: el- Halebi, 1936
- İSFAHANİ**, Ragıp, *Müfredatü el- Fazi’l- Kur’an*, Çev. TÜRKER, Yusuf, Müfredat Kur’an Kavramları Sözlüğü, 1. Baskı, Pınar Yay., İst. 2007
- KALKAN** Ahmed, *Ansiklopedik Kur’an Kavramları Ve Güncel Yansımaları*, Davud Emre Yay., İst. 2011
- KARAÇAM**, İsmail, *Sonsuz Mucize Kur’an*, 2. Baskı, Çağ Yay., İst. 1990
- KARADENİZ**, Osman, “Nübüvvet Ve Vahiy”, *Kelam El Kitabı*, Ed. DÜZGÜN, Şa-

- ban Ali, 2. Baskı, Gragiker Yay. Ank. 2012
- KESKİOĞLU**, Osman, *Nüzulünden Günümüze Kur'an'ı Kerim Bilgileri*, 3. Baskı, TDV Yay., Ank. 1993
- KILAVUZ**, A. Saim, *Ana Hatlarıyla İslam Akaidi Ve Kelama Giriş*, 4. Baskı, Ensar Neşr., İst.
- KÖKSAL**, M. Asım, *Peygamberler Tarihi, I*, 20. Baskı, TDV Yay., Ank 2014
- MESSADIE**, Gerald, *Şeytanın Genel Tarihi*, 2. Baskı, Kabalıcı Yay., s. 500
- MÜSLİM**, Ebu'l- Hüseyin Müslim b. el- Haccac el- Kuşeyri, *el- Camiu's- Sahih*, Çağrı Yay., İst. 1992
- ÖZBEK** Durmuş, *Sa'du'd- din Teftazani Ve Nübüvvet Görüşü*, Sebat Ofset, Konya 2002
- ÖZERVARLI**, M. Sait, "Melek", *DİA*, TDV Yay., Ankara 2004, XXIX, 40
- PAŞA**, Ahmet Cevdet, *Kıyas-ı Enbiya Ve Tevarih-i Hulefa*, Sad. ARSLAN, Ali, Peygamberler Ve Halifeler Tarihi, Hikmet Neşr., İst. 2011
- RAZÎ**, Fahreddin, *Esraru't- Tenzil Ve Envaru't- Te'vil*, Çev. COŞKUN İbrahim, Ke lime-i Tevhidin Sırları, Kampanya Kitapları, İst. 2015
- RAZÎ**, Fahreddin, *Esasu't- Takdis Fi İlmi'l- Kelam*, Çev. COŞKUN, İbrahim, Al lah'ın Aşkınılığı, 2. Baskı, İz Yay., İst. 2011
- RAZÎ**, Fahreddin, *Tefsir-i Kebir, Mefatihü'l-Gayb*, Çev. YILDIRIM, Suat, CE BECİ, Lütfullah, KILIÇ, Sadık, DOĞRU, C. Sadık, Huzur Yay., İst, 2013
- SARIÇAM** İbrahim, *Hiz. Ömer*, 8. Baskı, TDV Yay., Ankara 2017
- SCHLEİFER**, Aliah, *İslam'ın Kutsal Meryem'i*, Çev. KAPAKLIKAYA, İbrahim, 1. Baskı, Gelenek Yay., İst. 2003
- SOFUOĞLU**, M. Cemal, *İslam Dini Esasları*, 3. Baskı, Anadolu Dağıtım Basım Yay., İzmir 1999
- SUNAR**, Cavit, *Tasavvuf Felsefesi Veya Gerçek Felsefe*, Ank. Üniv. Basımevi 1974
- ŞİMŞEK**, M. Sait, *Kur'an'ın Ana Konuları*, Beyan Yay., İst. 1999

- ŞİMŞEK**, M. Sait, *Kur'an Kıssalarına Giriş*, 2. Baskı, Yöneliş Yay., İst. 1998
- TAYLOR**, Terry Lynn, *Işık Habercileri*, Çev. GÜRSOY, Jale Gizer, Akaşa Yay., İst. 1995
- TİRMİZİ**, Ebu İsa Muhammed b. İsa, *Sünenü't Tirmizi*, 2. Baskı, Daru Sahnun, Tunis (Dağıtım: Çağrı Yayınları, İst. 1992)
- TOPALOĞLU**, Bekir, YAVUZ, Yusuf Şevki, ÇELEBİ, İlyas, *İslam'da İnanç Esasları*, Emre Mat., İst. 1998
- TOPALOĞLU**, Bekir, ÇELEBİ, İlyas, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, İSAM Yay., İst. 2010
- TOPRAK**, Süleyman, *Ölümden Sonraki Hayat*, Işık Yay., İst. 2014
- ULUTÜRK**, Veli, *Kur'an'da Ehl-i Kitab*, İnsan Yay., İst. 1996
- YILDIRIM**, Suat, *Kur'an'da Uhuyhiyyet*, 2. Baskı, Kayhan Yay., İst. 1997
- YENİÇERİ**, Celal, *Uzay Ayetleri Tefsiri*, Erkam Yay., İst. 1995